

Національна академія правових наук України
Науково-дослідний інститут правового забезпечення інноваційного
розвитку Національної академії правових наук України

**КОНЦЕПЦІЯ «ІНДУСТРІЯ 4.0»:
ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ
І ОКРЕМІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ
ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ**

Монографія

за редакцією С. В. Глібка

Харків 2021

*Рекомендовано до друку вченою радою
Науково-дослідного інституту правового забезпечення
інноваційного розвитку Національної академії правових наук України
(протокол № 11 від 28 грудня 2021 року)*

Автори:

*Є. М. Білоусов, Р. П. Бойчук, І. В. Борисов, Н. М. Ванярячук, Н. М. Внукова,
О. О. Дмитрик, А. С. Колісник, М. О. Петришина, К. О. Токарева, Г. М. Шовкопляс,
О. М. Ярошенко*

Рецензенти:

О. Ю. Синявська, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правоохоронної діяльності та поліїстики Харківського національного університету внутрішніх справ;

Д. А. Кобильнік, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри фінансового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

О. О. Савчук, кандидат юридичних наук, доцент закладу вищої освіти кафедри права гуманітарно-правового факультету Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут».

Концепція «Індустрія 4.0»: проблеми впровадження і окремі правові аспекти її реалізації в Україні монографія / [Є. М. Білоусов, І. В. Борисов та ін.]; за ред. С. В. Глібка. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2021. 200 с.

ISBN 978-617-7806-19-5

Монографію присвячено дослідженню питань становлення Індустрії 4.0 в Україні та окремих правових аспектів її впровадження. Зосереджено увагу на розгляді економіко-правових чинників, які впливають на розвиток господарської діяльності у цифровій економіці, організаційно-правових засад діяльності суб'єктів господарювання в умовах Індустрії 4.0. Проаналізовано особливості господарсько-правового забезпечення економічної безпеки пріоритетних галузей національної економіки України та ін.

Наукове видання розраховано на науковців, викладачів, докторантів, аспірантів, студентів юридичних вищих навчальних закладів, спеціалістів у сфері правового регулювання господарської діяльності в Україні, а також усіх тих, хто цікавиться проблемами адаптації концепції «Індустрія 4.0» в умовах розбудови сучасної економіки країни.

© Є. М. Білоусов, І. В. Борисов та ін., 2021

© Науково-дослідний інститут правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України, 2021

ЗМІСТ

Вступ	4
1. Організаційно-правові засади діяльності суб'єктів господарювання в умовах Індустрії 4.0	6
2. Визначення економіко-правових чинників впливу на розвиток господарської діяльності у цифровій економіці Індустрії 4.0.....	28
3. Цифрові технології та їх вплив на публічну фінансову діяльність.....	63
4. Сучасні тенденції розвитку недержавного регулювання на ринках небанківських фінансових послуг.....	94
5. Інвестиційна діяльність держави: проблеми правового регулювання.....	122
6. Господарсько-правове забезпечення економічної безпеки пріоритетних галузей національної економіки України	144
7. Проблеми правового регулювання формування та розвитку спроможного місцевого самоврядування в Україні в умовах розбудови економіки Індустрії 4.0.....	163
8. Роль освіти у контексті розвитку цифрової трансформації суспільства	177

ВСТУП

В умовах суттєвих перетворень економіки України, орієнтирами яких виступають економічні моделі країн-членів Європейського Союзу, однією з актуальних проблем є забезпечення її конкурентоспроможності та її піднесення на основі використання можливостей Індустрії 4.0. Індустрія 4.0 має своїм підґрунтям подальший розвиток і впровадження цифрових технологій. Цифрові технології використовуються в усіх сферах життєдіяльності суспільства й охоплюють сферу культури, духовні погляди суспільства, соціальні сили, політичні течії, правові норми, ціннісні установки, пов'язуючись з економічними процесами і господарською діяльністю, відкриваючи простір на шляху технічного прогресу або навіть встановлюючи певні обмеження.

Формування цифрової економіки у відповідних сферах означає визнання певної залежності майбутнього розвитку галузі від ступеня освоєння нею інновацій та цифрових технологій. Тому важливого значення набуває активізація використання Україною можливостей Індустрії 4.0 для застосування досягнень науково-технологічного прогресу та отримання додаткових переваг від реалізації стратегій цифрового розвитку економіки як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. Фактично, Індустрія 4.0 спрямована на створення більш гнучких систем, учасники яких обмінюватимуться інформацією через Інтернет, що, у свою чергу, значно збільшить ефективність праці і скоротить витрати у виробничих процесах.

Проте в умовах сьогодення в Україні відсутні чинні стратегічні документи, які б комплексно регламентували основи впровадження Індустрії 4.0 з урахуванням передового світового досвіду і глобальних цифрових тенденцій. Водночас, наявне фрагментарне регулювання, зокрема, 21 липня 2021 року прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Щодо сприяння впровадженню технологічного підходу «Індустрія 4.0»».¹ У цьому нормативно-правовому акті констатовано необхідність впровадження такого технологічного підходу й визначено основні засади такого процесу. Йдеться про

¹ Щодо сприяння впровадженню технологічного підходу «Індустрія 4.0»: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 750. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/750-2021-%D0%BF#Text>.

комплексну цифровізацію та автоматизацію виробничих процесів і управління у реальному секторі економіки. При цьому визначено суб'єктів, які забезпечують впровадження Індустрії 4.0 (центри впровадження та інноваційні хаби), окреслено їх основні завдання, функції, показники ефективності їх діяльності й деякі аспекти фінансування. Водночас консультативна та координаційна підтримка державою бізнесу не матимуть очікуваного позитивного ефекту без продуманої та послідовної державної політики і реформ податкової, митної, правоохоронної та судової систем, а також стабільної фінансової системи. Саме ці фактори створюють найбільші перешкоди у веденні бізнесу, його модернізації та інноваційності. З огляду на це, активізація використання Україною можливостей Індустрії 4.0 для застосування досягнень науково-технологічного прогресу та отримання додаткових переваг від реалізації стратегій цифрового розвитку економіки слід оцінити позитивно, однак перед державою стоїть низка питань, які потребують вирішення, перш за все, у правовій площині.

У цьому контексті позитивним є досвід впровадження заходів Індустрії 4.0 у країнах-членах ЄС, аналіз якого засвідчує наступні фактори успіху, акцент на яких є цілком доцільним при реалізації ініціатив в Україні: затвердження урядом національної програми розвитку Індустрії 4.0, залучення більш інноваційних і наближених до ринку інструментів фінансування (наприклад, бізнес-кредитів і податкових пільг, надання спеціалізованих інструментів фінансування); створення великих багатосторонніх платформ, де розглядаються ініціативи, орієнтовані на збільшення потенціалу та впровадження програм цифрової трансформації потреб компаній у відповідних галузях.

До монографії включені наукові праці співробітників Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України з проблем впровадження та окремих правових аспектів реалізації Індустрії 4.0. Зокрема, у представленій роботі розглянуто економіко-правові чинники впливу на розвиток господарської діяльності у цифровій економіці Індустрії 4.0, організаційно-правові засади діяльності суб'єктів господарювання в сучасних умовах, вплив цифрових технологій на публічну фінансову діяльність та ін. Представлене наукове видання торкається лише деяких питань, пов'язаних з Індустрією 4.0 й не вичерпує всіх правових аспектів аналізу її впровадження в Україні, однак воно створює відповідний базис для подальших наукових пошуків й досліджень з цієї проблематики.

1. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ ІНДУСТРІЇ 4.0

Ще у середині ХХ-го століття була висловлена думка, що економічний розвиток країн слід пов'язувати з поняттям «технічний прогрес», в якому інформація виступає складовою процесу виробництва продукції та послуг, а рушійною силою стають технологічні інновації. Це підтверджено історичним розвитком людства, досягненням науки, техніки і технологій. Відомо, що термін Індустрія 4.0 виник на початку ХХІ століття, коли було запропоновано інтегрувати в промислові процеси обробної промисловості кіберфізичні системи, які представляли тісний синтез обчислювальних і технологічних процесів. Це був проект, спрямований на підвищення конкурентоспроможності підприємств в зазначеній сфері, але згодом термін Індустрія 4.0 охопив майже усі сфери економічної діяльності.

До основних рис Індустрії 4.0 відносять мобільний Інтернет – бездротові технології з метою доступу до глобальної мережі Інтернет, що пов'язано з необхідністю швидкого і більш масштабного поширення новітніх технологій і універсальних інновацій. Мета Індустрії 4.0 – створити такі системи, які дозволили б «штучному інтелекту» – машинам самостійно (автономно) змінювати, при необхідності, процес виробництва продукції, товарів, робіт, надання послуг.

Вважається, що цифрова модернізація існуючих виробничих потужностей буде здійснюватися поступово і не тільки на абсолютно нових підприємствах, а й на вже існуючих підприємствах і торкнеться всіх етапів життєвого циклу продукту, включаючи дизайн та

створення прототипу, наладку і обслуговування виробничої лінії, контроль та оптимізацію виробництва, а також дані, отримані в результаті зворотного зв'язку від клієнтів і споживачів.

Індустрія 4.0 розуміється як сукупність відносин, що складаються в процесі виробництва товарів (робіт, послуг) структурами усіх галузей економіки на основі цифрових технологій з метою підвищення конкурентоспроможності бізнесу і країни в цілому. Ключовими технологіями стають: Великі дані; Інтернет речей; віртуальна і доповнена реальність; хмарні обчислення; 3D-друк; друкowana електроніка; блокчейн тощо. Практично у всіх галузях економіки як у державній, так і в приватній сферах впроваджуються передові інформаційні технології, в тому числі хмарні технології як пул використуваних ресурсів, включаючи комп'ютерну апаратуру і програмне забезпечення.

З огляду на те, що застосування інноваційних технологій зменшує транзакційні витрати, підвищує продуктивність праці, скорочує час на здійснення онлайн комунікацій з партнерами, клієнтами тощо, їх впровадження на тих чи інших господарюючих суб'єктах стає нагальною проблемою, яку без належного правового забезпечення господарської діяльності таких суб'єктів вирішити неможливо і законодавець прагне вирішити цю проблему, приймаючи відповідні Закони України. Слід зазначити, що з 14.08.2021 р. набув чинності Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні»¹, який визначає організаційні, правові та фінансові засади функціонування правового режиму Дія Сіті, що запроваджується з метою стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні шляхом створення сприятливих умов для ведення інноваційного бізнесу, розбудови цифрової інфраструктури, залучення інвестицій, а також талановитих спеціалістів. Видами діяльності, здійснення яких стимулюється шляхом створення правового режиму Дія Сіті, можуть бути комп'ютерне програмування, консультування з питань інформатизації, діяльність із керування комп'ютерним устаткуванням; видання

¹ Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України від 15.07.2021 р. № 1667-IX. *Офіційний вісник України*. 2021. № 65 Ст. 4103.

комп'ютерних ігор, а також іншого програмного забезпечення; надання програмних продуктів, у тому числі комп'ютерних ігор, у режимі «онлайн» та надання веб-послуг із доставки програмних додатків, включаючи розповсюдження примірників (копій, екземплярів) програмного забезпечення у електронній формі; освітня діяльність у галузі інформаційних технологій; оброблення даних і пов'язана із цим діяльність за певними винятками; дослідження та експериментальні розробки у сфері природничих і технічних наук щодо інформаційних та інформаційно-комунікаційних технологій; проведення маркетингових кампаній та надання рекламних послуг з використанням програмного забезпечення, розробленого за участю резидента Дія Сіті, у мережі Інтернет та/або на пристроях користувачів; діяльність організаторів кіберспортивних змагань, кіберспортивних команд, спеціалізованих комп'ютерних центрів та/або клубів, призначених для проведення кіберспортивних змагань, а також студій трансляцій кіберспортивних змагань; діяльність постачальника послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів; забезпечення кібербезпеки інформаційно-комунікаційних систем, програмних продуктів та інформації, що в них обробляється; діяльність з проектування (конструювання), дослідження, тестування (випробування) технологій, пристроїв і систем робототехніки з використанням комп'ютеризованих систем управління та інші види діяльності, визначені Кабінетом Міністрів України в порядку, встановленому Законом України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності»¹, який на сьогодні визначає правові та організаційні засади реалізації державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності в Україні, а його засоби – виступають дієвим інструментом підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання.

Правове забезпечення господарської діяльності – це комплекс юридичних норм, закріплених у Конституції України, Господарському кодексі України (далі – ГК України), Цивільному кодексі України

¹ Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11.09.2003 р. № 1160-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004, № 9. Ст. 79.

(далі – ЦК України), законах України та нормативно-правових актах, які встановлюють правила поведінки суб'єктів господарювання при здійсненні ними господарської діяльності, а також визначають міру відповідальності за порушення цих правил.

Відповідно до вищезазначеного Закону державна регуляторна політика у зазначеній сфері – це напрям державної політики, спрямований на вдосконалення правового регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання, недопущення прийняття економічно недоцільних і неефективних регуляторних актів, зменшення втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання та усунення перешкод для розвитку господарської діяльності, що здійснюється в межах, у порядку та у спосіб, що встановлені Конституцією та законами України (ст. 1).

Принципами державної регуляторної політики є: *доцільність* – обґрунтована необхідність державного регулювання господарських відносин з метою вирішення існуючої проблеми; *адекватність* – відповідність форм та рівня державного регулювання господарських відносин потребі у вирішенні існуючої проблеми та ринковим вимогам з урахуванням усіх прийнятних альтернатив; *ефективність* – забезпечення досягнення внаслідок дії регуляторного акта максимально можливих позитивних результатів за рахунок мінімально необхідних витрат ресурсів суб'єктів господарювання, громадян та держави; *збалансованість* – забезпечення у регуляторній діяльності балансу інтересів суб'єктів господарювання, громадян та держави; *передбачуваність* – послідовність регуляторної діяльності, відповідність її цілям державної політики, а також планам з підготовки проєктів регуляторних актів, що дозволяє суб'єктам господарювання здійснювати планування їхньої діяльності; *прозорість та врахування громадської думки* – відкритість для фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань дій регуляторних органів на всіх етапах їх регуляторної діяльності, обов'язковий розгляд регуляторними органами ініціатив, зауважень та пропозицій, наданих у встановленому законом порядку фізичними та юридичними особами, їх об'єднаннями, обов'язковість і своєчасність доведення прийнятих регуляторних актів до відома

фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань, інформування громадськості про здійснення регуляторної діяльності Законом України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» та іншими нормативно-правовими актами.

Суб'єктами організаційно-господарських повноважень визнаються учасники господарських відносин (органи державної влади, органи місцевого самоврядування, господарські об'єднання, власники майна, у тому числі власники корпоративних прав та інші суб'єкти), що наділені правом управління господарською діяльністю. Тобто організаційно-господарські повноваження – це сукупність прав та обов'язків суб'єктів, яким вони делегуються, з управління господарською діяльністю та/або її регулювання, складовою якої є контроль.

Формами здійснення організаційно-господарських повноважень у сфері підприємницької (господарської) діяльності є регулювання і управління такою діяльністю. Відповідно до приписів чинного законодавства суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством (ч. 1 ст. 55 ГК України).

Слід відмітити, що на сьогодні відбувається суттєве оновлення законодавства в сфері регулювання діяльності суб'єктів господарювання, зокрема, спостерігається: зменшення адміністративного контролю шляхом скорочення кількості перевірок суб'єктів господарювання; спрощення дозвільної системи та мінімізація видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню; удосконалення системи державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень шляхом створення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень як єдиної державної інформаційної системи, що забезпечує обробку, збереження і надання відомостей про зареєстровані речові права на нерухоме майно та їх обтяження; реформування системи оподаткування, що має забезпечити створення сприятливого підприємницького середовища та лібералізацію фіскальних відносин, оскільки одним з зовнішніх чинників, що робить вплив на

ефективний розвиток господарюючого суб'єкта, є надмірне податкове навантаження; поширення запровадження непрямой державної підтримки зазначених суб'єктів шляхом стимулювання ведення ними бізнесу, а не прямого фінансування їх витрат. Вважається, що засоби непрямой державної підтримки забезпечують конкуренцію на ринку, що є важливим фактором глобалізації інноваційної економіки.

Традиційно інноваційну систему держави розглядають як комплекс інститутів правового, фінансового і соціального характеру, який забезпечує інноваційні процеси, а сам інноваційний процес – як сукупність науково-технічних, технологічних і організаційних змін, що відбуваються в процесі реалізації інновацій. Саме тому в Україні на рівні законодавства вибудовується той механізм, який спроможний був би охопити і опосередкувати інноваційні відносини, поєднавши наукову, науково-технічну діяльність, а також діяльність по впровадженню інновацій в єдиний процес, спрямований на виникнення ринку інноваційних об'єктів.

Наразі формування інноваційної системи України – найважливіша потреба суспільства, яка включає створення відповідних економічних, правових та організаційних механізмів, які б гарантували реалізацію і захист прав та інтересів інноваційних структур, що створюються з метою інтенсифікації розроблення, виробництва та впровадження наукоємної конкурентоспроможної продукції із спрямуванням взаємоузгоджених дій наукових організацій, закладів освіти, промислових підприємств та інших суб'єктів на задоволення потреб внутрішнього ринку і нарощування експортного потенціалу країни.

Інноваційна система держави – це комплекс інститутів правового, фінансового і соціального характеру, який забезпечує інноваційні процеси, як сукупність науково-технічних, технологічних і організаційних змін, що відбуваються в процесі реалізації інновацій. Таким чином, формування інноваційної системи України залежить від побудови економічних, правових та організаційних механізмів, які б дозволили реалізувати інноваційні продукти.

Проте одним із пріоритетних завдань державної політики є не тільки формування, а й забезпечення стабільної інноваційної інфраструктури. Виходячи з того, що інфраструктура в ринковій економі-

ці традиційно розглядається як специфічна система (підсистема) взаємопов'язаних інститутів, цільовою функцією яких є створення загальних умов для функціонування суб'єктів у різних сферах економіки, сутність інфраструктурного забезпечення у досліджуваній сфері з боку держави полягає у створенні соціально-економічних, організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, виробництва та реалізації нових видів конкурентоздатної продукції.

Інноваційна структура (підприємство, організація) здійснює інноваційну діяльність, розробляє, впроваджує і реалізує затребувану на ринку конкурентоспроможну продукцію (товари, роботи, послуги), володіє наступним колом ознак інноваційності: наявність продажу інноваційної продукції; наявність витрат на інновації, в тому числі витрат на дослідження і розробки; використання об'єктів інтелектуальної власності для посилення конкурентних переваг продукції, що випускається.

Будь-яка інноваційна структура може володіти тими чи іншими ознаками інноваційності, але усталеним є підхід, що кожна з ознак відображує один або сукупність інноваційних процесів, які протікають в цій структурі. Причому сполука цих ознак і процесів може бути будь-якою, що залежить від безлічі зовнішніх та внутрішніх умов і їх змін, що лише підкреслює головну мету інноваційної діяльності – ефективне використання ресурсів, підвищення прибутку, зростання обсягів виробництва та продажів затребуваної на ринку продукції.

Слід відмітити, що на рівні чинного законодавства закріплено широкий підхід до запровадження тих організаційних форм, які спроможні забезпечити взаємодію різних суб'єктів, діяльність яких спрямована на створення і реалізацію (впровадження) інновацій (інноваційного продукту, інноваційної продукції). Складовою інноваційної інфраструктури можуть бути науково-дослідні та проектно-конструкторські організації, які працюють за профілем інноваційної структури; заклади освіти, які працюють за таким же профілем або спеціалізуються на підготовці та підвищенні кваліфікації фахівців з

базових спеціальностей інноваційної структури; підприємства, які впроваджують результати науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт та винаходів; інноваційні фонди, комерційні банки, страхові фірми; суб'єкти підприємницької діяльності, що надають юридичні послуги, послуги в галузі науково-технічної експертизи, менеджменту, маркетингу, транспорту, рекламної, видавничої та інформаційної діяльності.

Разом із тим пошук нових організаційних форм та правових механізмів здійснення інноваційної діяльності господарючими суб'єктами триває. Це пояснюється тим, що якщо у ХХ столітті технології, які розроблялись і впроваджувались на одному виробництві (звідси і отримали назву «закритих технологій»), давали можливість таким господарючим суб'єктам отримувати прибуток, то у ХХІ столітті – епоху «відкритих технологій», одночасна розробка і впровадження інновацій на одному виробництві стають неефективними з погляду на дуже великі витрати, які з цим пов'язані, а також і можливим ризиком отримання негативного результату. Тому для вирішення цієї проблеми, запозичивши досвід організації інноваційних процесів інших країн світу, пропонується або застосування інновацій, які вже створені за межами конкретного господарючого суб'єкта шляхом укладення між зацікавленими суб'єктами інноваційних договорів, зокрема, договорів трансферу технологій, або технологічне співробітництво шляхом об'єднання зусиль суб'єктів в інноваційному розвитку шляхом створення технологічних парків, технополісів; створення нових компаній інноваційного спрямування.

Проте виникає питання стосовно того, чи збережуться традиційні, організаційно-правові форми господарюючих суб'єктів? Вважаємо, що слід погодитися з тими правниками, зокрема, М. К. Сулейменовим, Л. В. Лапідусом, які вважають, що великі організації виживуть за рахунок використання переваг, пов'язаних з масштабом їх діяльності, а також за допомогою інвестування в розвиток своєї екосистеми, зокрема, стартапів та малих і середніх компаній, шляхом придбання більш дрібних інноваційних підприємств або налагодження з ними партнерських відносин. Це дозволить зберегти самостійність зазначених підприємств, а також забезпечить більшу ефективність і

швидку адаптивність здійснюваної ними діяльності. При цьому значна кількість підприємств в більшій мірі будуть організовані на основі розподілених команд, віддалених співробітників і динамічних за складом колективів з безперервним обміном даними та знаннями про завдання, над якими ведеться робота.

Так, в Україні на сьогодні спостерігається процес академічного відокремлення університетських структур та утворення на їх основі спін-компаній («spin-off» та «spin-out»), а серед малих організаційних форм інноваційної діяльності набули розповсюдження стартап компанії, які виникли як інноваційні компанії у сфері інформаційних технологій, а потім знайшли застосування і в інших сферах діяльності (науки, соціальних досліджень, культури, підприємництва, економіки). Особливість цих структур полягає в тому, що вони можуть функціонувати і як юридична особа, наприклад, у вигляді вітчизняного інноваційного підприємства, і як колективне утворення без створення юридичної особи, шляхом об'єднання майна і діяльності стартаперів для досягнення ними спільної мети. Підставою для цього може слугувати договір про спільну діяльність.

Існують декілька моделей фінансування цих компаній, а саме венчурні фонди; бізнес-янгели; конкурси та гранти. Проте, засновники стартап компаній, можуть звернутися і до нової системи онлайн-кредитування, зокрема, до систем краудфандінга або краудлендінга. Показово, що проблема підвищення доступності фінансових послуг на сьогодні все ще залишається однією з актуальних проблем, вирішення якої пов'язують з вдосконаленням і розвитком технологій мікрофінансування – діяльності, спрямованої на надання базових фінансових послуг людям, які не можуть претендувати на стандартні банківські фінансові послуги, а саме людям, які опинились у скрутних життєвих обставинах, підприємцям-початківцям тощо¹.

Слід погодитися із тим, що мікрофінансування, одним з видів якого є мікрокредитування², – це приклад соціального підприємництва,

¹ Мамута М. В., Сорокіна О. С. Введение в микрофинансирование. *Глобальные рынки и финансовый инжиниринг*. 2015. Т. 2. № 2. С. 143–156.

² Засновником концепції мікрокредитування, спрямованого на розвиток малого бізнесу шляхом видачі невеликих кредитів позичальникам без застави,

який передбачає симбіоз соціальної місії з отриманням комерційного ефекту, оскільки його технології зводяться не тільки до надання послуг населенню з низьким рівнем доходу, а також засновникам мікробізнесу, щоб вони, скориставшись цими послугами, могли забезпечити собі подальше зростання як в плані особистісного розвитку, так і в частині розширення бізнесу та підвищення якості життя. Модель мікрофінансування передбачає використання мікрофінансовими організаціями спеціально розроблених процедур з оцінки ризику позичальника, а також технологій надання і забезпечення повернення позик¹. Таким чином, основною метою мікрокредитування малого бізнесу, з одного боку, є забезпечення повернення отриманих коштів, а з іншого, – забезпечення отримання доходу від таких операцій.

Розвиток технологічних інновацій триває і четверта промислова революція – це розвиток цифрової революції, основними рисами якої стала поява мобільного Інтернету, мініатюрних виробничих пристроїв, штучного інтелекту та ІТ-технологій. Вважається, що головний лозунг Індустрії 4.0 – це створення так званих кіберфізичних систем, тобто тісний синтез обчислювальних та технологічних процесів, коли комп'ютерні програми керують виробництвом, і при цьому чіпи та датчики роблять усі матеріальні елементи виробництва частинами єдиної інформаційної системи. Причому новітні технології та універсальні інновації поширюються значно швидше і куди більш масштабно, ніж раніше².

На сьогодні інформатизація та проведена на її основі інтелектуалізація промислових технологій, методів управління економікою повинні стати основною умовою прогресивного розвитку сучасної економіки. Крім природно-ресурсного потенціалу країни, його фінансів, основним капіталом стає інтелектуальний (в тому числі, науково-освітній, інформаційний та комунікаційний) потенціал.

але з умовою відкриття сімейного бізнесу, вважається Мухаммад Юнус, Лауреат Нобелівської Премії миру за внесок у боротьбі з бідністю (2006 р.) Див.: Мухаммад Юнус. URL: <http://pro.rbc.ru/demo/5d1c7dce9a7947460e7380bb>.

¹ Цхададзе Н. В. Микрофинансирование за рубежом: опыт решения социальных задач. *Экономика. Налоги. Право*. 2017. № 1. С. 101–109.

² Шваб К. Четвертая промышленная революция. Москва: Эксмо, 2016. 138 с.

Формування ринкових механізмів економіки, створення необхідних умов функціонування основних суб'єктів ринку – товаровиробників та споживачів, вимагають створення адекватного цим механізмам середовища інформації, яке має забезпечувати інформаційну підтримку суб'єктів ринкового механізму на всіх стадіях виробництва і споживання продукції та послуг, а також у всіх областях їх діяльності. До того ж і процеси глобалізації розвитку світової економіки та інформатизації світової спільноти пред'являють до господарюючих суб'єктів все більш підвищені вимоги щодо їх інформованості. Таким чином, на сучасному етапі розвитку підприємництва роль інформації (інформаційних ресурсів) значно зростає і від ступеня інформаційного забезпечення залежить подальший ефективний розвиток суб'єктів господарювання.

Суб'єкту господарювання в сучасних умовах потрібна інформація про: інших виробників подібної продукції (товарів), можливих споживачів, постачальників сировини, комплектуючих, а також відповідних технологій, про ціни, про положення на товарних ринках і ринках капіталу, про ситуацію в діловому житті, про загальну економічну кон'юнктуру не тільки в своїй країні, але і в усьому світі, про довгострокові тенденції розвитку економіки, перспективах розвитку науки і техніки та можливі результати, про правові умови господарювання тощо.

Саме інформація сприяє збільшенню ефективності функціонування господарюючого суб'єкта і виступає у формі інформаційного ресурсу, що заснований на ідеях та знаннях, накопичених в результаті науково-економічної діяльності. Так, в мережі Інтернет для цього існують такі форми, як: електронні дошки оголошень і каталоги інтернет-вітрин; інтернет-представництва та інформаційні портали; електронні аукціони; інтернет-магазини; системи інтернет-трейдингу та інтернет-банкінгу; електронні торгові майданчики; соціальні мережі і віртуальні структури тощо.

У підприємницькій діяльності прийнято розрізняти наступні сектори інформаційного забезпечення: ділової інформації; законодавчої інформації; інформації для фахівців; масової інформації; технічних і програмних засобів. Причому інформаційний ринок на сьогодні поділений на певні сфери: електронна інформація; електронні угоди; системи мережевих комунікацій; програмне забезпечення. У свою чергу, ринок електронної інформації розділений на кілька

основних секторів, що розвиваються незалежно один від одного, та здатних перетворитися в самостійні напрямки інформаційного бізнесу. І хоча підприємець відчуває необхідність в інформації з усіх секторів, але традиційно успіх його діяльності визначається, перш за все, своєчасним використанням ділової інформації.

Таким чином, інформація являє собою найважливіший економічний ресурс, без якого неможлива в конкурентному середовищі успішна цілеспрямована підприємницька діяльність. Технології та засоби отримання, накопичення, передачі, аналізу (обробки) і використання інформації стали широко та активно затребуваним товаром, а також засобами виробництва інших товарів і послуг.

Слід зазначити, що в Україні на сьогодні створена відповідна база законодавчих актів в сфері інформатизації та інформаційних технологій. Це Закони України «Про інформацію», «Про науково-технічну інформацію», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про телекомунікації», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про електронні довірчі послуги», «Про електронну комерцію», «Про доступ до публічної інформації», «Про Національну програму інформатизації», «Про Концепцію Національної програми інформатизації» тощо.

Інформаційна технологія – цілеспрямована організована сукупність інформаційних процесів з використанням засобів обчислювальної техніки, що забезпечують високу швидкість обробки даних, швидкий пошук інформації, розосередження даних, доступ до джерел інформації незалежно від місця їх розташування (абз. 8 ст. 1 ЗУ «Про Національну програму інформатизації»). Інформаційні технології охоплюють всі ресурси, необхідні для управління інформацією: електронні обчислювальні машини, програмне, математичне, лінгвістичне та інше забезпечення, інформаційні системи або їх окремі елементи, інформаційні мережі і мережі зв'язку (абз. 5 цієї ж статті)¹.

Інформаційні технології – ІТ, як і інформаційно-комунікаційні технології – ІКТ – це процеси, методи пошуку, збору, зберігання, об-

¹ Про Національну програму інформатизації: Закон України від 04.02.1998 р. № 74/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 27–28. Ст. 181.

робки, надання, поширення інформації та способи здійснення таких процесів і методів.

Інформаційні технології покликані, ґрунтуючись і раціонально використовуючи сучасні досягнення в області комп'ютерної техніки та інших високих технологій, новітніх засобів комунікації, програмного забезпечення і практичного досвіду, вирішувати завдання щодо ефективної організації інформаційного процесу для зниження витрат часу, праці, енергії та матеріальних ресурсів у всіх сферах людського життя і сучасного суспільства.

Разом із тим, хоча в Україні й ухвалено низку законодавчих актів щодо інформатизації, побудова інформаційного суспільства відбувається досить безсистемно. Взяти хоча б проблему хмарних технологій (cloud computing) – технології розподіленої обробки цифрових даних, яка здатна забезпечити користувачеві не лише хостинг, тобто послугу надання дискового простору, підключення до мережі та інших ресурсів для розміщення фізичної інформації на сервері, що постійно перебуває в мережі (наприклад, Інтернеті), а й надати віддалені обчислювальні потужності клієнтові. У сучасних умовах, порівняно з іншими способами обчислення, хмарні технології мають ряд переваг і дозволяють максимально зменшити витрати на обробку даних, серверне та мережеве обладнання, використання програмних рішень, утримання ІТ-персоналу, адміністрування тощо, але з огляду на те, як довго вирішується ця проблема в Україні, доля проекту Закону України «Про хмарні послуги», який прийнято за основу 16 червня 2020 року¹ викликає занепокоєння.

Основні завдання у сфері розвитку ІТ-технологій, погоджуючись з такими науковцями як О. М. Давидюк², Д. І. Адамюк³, К. В. Єфремова⁴, можна сформулювати наступним чином:

¹ Проект Закону України «Про хмарні послуги». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67744.

² Давидюк О. М. Технологія як об'єкт господарсько-правового регулювання: монографія. Харків: ФІНН, 2010. 176 с.

³ Адамюк Д. І. Поняття технології: встановлення змісту та співвідношення з іншими суміжними поняттями. *Право та інноваційне суспільство*. 2015. № 1 (4). С. 34–41.

⁴ Єфремова К. В. Державна політика та електронний бізнес в Україні. *Право та інновації*. 2015. № 1 (9). С. 50–54.

- впровадження міжнародних стандартів щодо ІТ-продуктів та послуг для підвищення їх зовнішньої конкурентоспроможності;
- сприяння розвитку ІТ-технологій як ринково орієнтованого і комплексного інструменту, що стимулює конкурентне середовище, замість програмного, коли ринкові важелі підміняються адміністративними;
- посилення боротьби з піратським програмним забезпеченням;
- оновлення законодавства в сфері інформаційного забезпечення діяльності господарюючих суб'єктів.

В умовах четвертої промислової революції економічне зростання України та її інтеграція у світовий економічний простір залежать від структурно-галузевої економічної політики держави, спрямованої на стимулювання галузей, які визначають науково-технічний прогрес, забезпечують конкурентоспроможність вітчизняної продукції, а також і від тих інституційних перетворень, які спрямовані на формування раціональної багатокладної економічної системи, забезпечення розвитку різних форм господарювання, зокрема, і кластерної моделі співпраці підприємців. Однак це не тільки комплекс державних заходів і механізмів підтримки кластерів та кластерних ініціатив, що забезпечують підвищення конкурентоспроможності регіонів, підприємств, які входять в кластер, розвиток інститутів, що стимулюють їх формування, а також забезпечують впровадження інновацій, а й комплекс відповідних громадських заходів і механізмів. Прикладом цього слугує той факт, що при співпраці українських експертів, науковців, підприємців, бізнес-об'єднань та асоціацій, зокрема, ПрАТ «Запоріжтрансформатор», АСК «Укррічфлот», Корпорації «УкрІннМаш», ПрАТ «Керамет», ПрАТ «Український графіт», ТОВ «ІстВан», Корпорації виконавчих та комерційних підприємств «Союз», Федерації роботодавців України, СП «ІНТРЕЙД», ТОВ «Білоцерківський завод «ТРІБО», ТОВ «Александр-Девелопмент» при комунікаційній підтримки Торгово-промислової палати України було проведено дослідження відродження економіки України шляхом новітнього індустріального розвитку (НІРУ), як найкоротшого шляху побудови технологічної економіки країни, включаючи і кластерний підхід¹.

¹ Економічне відродження через індустріальний розвиток України. Харків: Повноколір, 2020. 432 с.

Проект Національної програми кластерного розвитку України до 2027 року (далі – Проект) – рамкова програма, що подається на затвердження в Мінекономіки з метою встановлення керівного документу для всіх стейкхолдерів кластерного розвитку України¹, розроблений групою експертів кластерного комітету платформи Industry4Ukraine, до якої на сьогодні входить більше 60 організацій, серед яких 45 – це громадські та бізнес-об'єднання, що представляють малий та середній бізнес різних галузей промисловості, незалежні аналітичні центри та експертні групи. Проект містить окремий розділ по інтеграції зі смарт-спеціалізацією («S3» – від англ. Smart Specialisation Strategy) як концепції та політики інноваційного регіонального розвитку Євросоюзу, що сприяє економічному зростанню в регіонах через краще розкриття його потенціалу. Слід зазначити, що такий самий підхід спостерігається і в інших країнах світу, де кластерна модель розвитку економіки впроваджується вже давно. Зокрема, в цих країнах ініціаторами та координаторами створення кластерів можуть бути як державні і регіональні органи влади та інституції, так і приватні компанії та недержавні об'єднання. Серед таких, наприклад, в США переважають венчурні інвестори, стартапи, державні науково-дослідні установи, а в країнах Євросоюзу – регіональні органи влади².

Поняття економічного кластеру було запропоновано професором кафедри ділового адміністрування Гарвардської школи бізнесу Майклом Портером, який досліджуючи проблему конкуренції, обґрунтував кластеризацію економіки із позиції створення конкурентних переваг. Тобто, на думку вченого, у промислових кластерах створюються найкращі умови для підвищення конкурентоспроможності, що є головним мотивом для їх створення. Конкурентоспроможність за М. Портером повинна бути створена, а не набута. Вчений розглядав кластер як групу географічно сусідніх взаємопов'язаних і взаємодо-

¹ Проект Національної програми кластерного розвитку до 2027. URL: <http://www.industry4ukraine.net/publications/proyekt-nacziionalnoyi-programy-klasternogo-rozvytku-do-2027/>.

² Смарт-спеціалізація в Україні – якою має бути цільова модель. URL: <http://www.industry4ukraine.net/publications/smart-speczializacziya-v-ukrayini-yakoyu-maye-buty-czilova-model/>.

повнюючих компаній та організацій, що діють у певній сфері і характеризуються спільністю діяльності¹.

Кластерна модель на сьогодні апробована в багатьох високорозвинених країнах світу – США, Фінляндії, Німеччині, Японії та дає позитивні результати². Так, регіони, які мають більшу кількість розвинених кластерів, демонструють більш високий рівень прибутковості, а нові види бізнесу швидше формуються і швидше прогресують саме в кластерних структурах³. Світовий досвід свідчить, що утворення і функціонування кластерів в різних секторах регіональної економіки супроводжуються вираженими синергетичними ефектами.

Відповідно до Проекту, кластер – це галузеве, територіальне та добровільне об'єднання організацій, які тісно співпрацюють між собою, а також з іншими суб'єктами в ланцюжку створення цінності з метою підвищення конкурентоздатності власної продукції, її експорту й сприяння економічному розвитку регіону.

Кластерна організація – організація, яка підтримує посилення в співпраці, інноваціях та мережеву взаємодію в рамках кластерів і діє, як провайдер інноваційних послуг, які стимулюють інноваційну активність, особливо для МСП (малого і середнього підприємництва). Таким чином, діяльність кластерної організації повинна відповідати таким критеріям як: інноваційність, високотехнологічність та соціальна значимість.

Кластери як мережеві структури орієнтовані на створення нової цінності всередині мережі або зниження трансакційних та економічних витрат діяльності. Вони доповнюють один одного у виробничо-збутових ланцюгах або при реалізації проектів інноваційного характеру.

Особливість кластерної політики полягає в тому, що влада спонукає та стимулює усіх учасників кластерів – підприємців, науковців

¹ Портер М. Конкуренція. Пер. с англ. Москва: Издательский дом «Вильямс», 2005. 608 с.

² Федоренко В. Г., Тугай А. М., Гойко А. Ф., Джабейло В. Б. Концепція кластерної політики в Україні. *Економіка та держава*. 2008. № 11. С. 5–15.

³ Проект Національної програми кластерного розвитку до 2027. URL: <https://www.industry4ukraine.net/publications/proyekt-nacziionalnoyi-programy-klasterного-rozvytku-do-2027/>.

та розробників співпрацювати з підприємствами для розкриття головних напрямів секторів спеціалізації регіону.

Таким чином, кластери позиціонуються в Проєкті з інструментом по реалізації стратегій S3, яка базується на партнерстві між представниками бізнесу, влади, науково-технічних установ та громадськості. Вважається, що діяльність компанії відповідає всім критеріям для пріоритетних напрямків, які обрало керівництво країни: інноваційність, високотехнологічність та соціальна значимість.

Разом із тим, якщо вчені-економісти давно і плідно досліджують проблеми розвитку кластерів, то в національній юридичній доктрині сутність кластерів як колективних утворень ще чекає свого часу. Перш за все це пов'язано з тим, що кластерна політика в українській економіці – нове явище, яке викликане, як вже зазначалося, потребами в об'єднанні інвестиційної, регіональної та інноваційної політики в певних регіонах з метою підвищення ефективності управління економікою і отримання необхідних результатів з найменшими витратами. До того ж в Україні існує перспективне законодавство, а на рівні чинного законодавства поняття кластер не закріплено. Тому відсутня і сама можливість системно аналізувати нормативну базу кластерної політики держави і пропонувати шляхи її подальшої модернізації.

Між тим, якщо економісти вважають недоліком те що, на відміну від досвіду європейських країн, кластери, наприклад, в сфері ІТ-технологій, створюються виключно на підставі договору між публічними і приватними партнерами, а не в формі комплексного соціально-економічного утворення, що допускає використання різних фінансових інструментів та інститутів¹, то ми займаємо протилежну позицію.

Вважаємо, що слід погодитись з визначенням кластеру, яке дано в Проєкті. Кластер – вид підприємницького об'єднання, до складу якого на підставі договору, входять юридичні особи та/або фізичні особи-підприємці, які координують свою діяльність, що спрямована на участь у виробництві товарів (робіт, послуг) з метою підвищення

¹ Бай С. И., Присяжнюк А. Ю. ІТ-кластери в Україні: економічний потенціал. *Економіка України*. 2018. № 9 (674). С. 50–59.

конкуренції, розширення ринків збуту, а також виконання соціально-важливих і суспільно корисних завдань (програм).

Договір про створення кластеру може бути як двостороннім, так і багатостороннім непойменованим договором, який регулює відносини між учасниками кластеру. В кластері між його учасниками не виникають відносин економічної (фінансової) залежності, коли одна юридична особа контролює діяльність іншої юридичної особи, які найбільш яскраво проявляються між тим при створенні холдингів, інвестиційних і пайових фондів, промислово-фінансових груп та інших об'єднань також юридично незалежних і самостійних учасників обороту.

Переведення економіки України на засади моделі, що спирається на інноваційну діяльність і характеризується інноваційними цілями, інноваційними засобами їх досягнення та інноваційними результатами виробничої діяльності – нагальна потреба сьогодення. Йдеться про перехід до економіки знань, особливістю якої є розвиток творчого та інтелектуального потенціалу людини. Основою інноваційного розвитку суспільства виступає інтелектуальний капітал як сукупність знань, досвіду, навичок, творчості, здібностей, взаємовідносин, що мають економічну цінність і використовуються у процесі виробництва та обміну з метою отримання доходу¹. Ефективність інноваційної моделі розвитку економіки залежить від усвідомлення ролі інтелектуальної власності в суспільстві².

Безумовно, не можна залишати без уваги проблеми антимонопольного законодавства, що покликане забезпечити конкурентоспроможність як на внутрішньодержавному, так і на світовому ринках господарюючих національних суб'єктів, а також інвестиційного законодавства, яке було б спроможне створити сприятливий клімат, придатний для залучення іноземного капіталу в сферу інноваційного господарювання. Це можливо шляхом застосування різноманітних

¹ Чухно А. А. Інтелектуальний капітал: сутність форми і закономірності розвитку. *Економіка України*. 2002. № 11. С. 48–55.

² Концептуальні засади становлення інноваційного суспільства в Україні: монографія / кол. авт.: Г. П. Клімова, С. М. Іванов, Л. С. Шевченко та ін.; за ред. Ю. Є. Атаманової, Г. П. Клімової. Харків: Право, 2015. 450 с.

інвестиційних механізмів, які зможуть забезпечувати фінансування інвестиційних процесів, наприклад, шляхом венчурного фінансування, яке може базуватися на об'єднанні капіталів в партнерства або інші форми кооперації.

При цьому слід зазначити, що інноваційну інфраструктуру України складає сукупність підприємств, організацій, установ, їх об'єднань, асоціацій будь-якої форми власності, які надають послуги із забезпечення інноваційної діяльності (фінансові, консалтингові, маркетингові, інформаційно-комунікативні, юридичні, освітні тощо). І хоча це не вичерпний перелік структур, але не можна не відмітити, що він повинний бути доповнений вказівкою на державу, яка і повинна створити конкретні соціально-економічні, організаційні та правові умови для запровадження ефективного механізму відтворення, розвитку й використання сучасних технологій, виробництва та реалізації нових видів конкурентоздатної продукції. Без включення держави до кола учасників інноваційних відносин вирішити зазначені питання неможливо, оскільки саме держава повинна забезпечити умови для розвитку інфраструктури розповсюдження знань (патентних організацій, дослідницьких центрів, комунікаційних зв'язків, відкритих баз даних тощо), організувати інноваційну структуру освіти і науки, забезпечивши достатнє фінансування цих систем, а також спрямувати свої зусилля на розвиток творчого потенціалу людини. Тобто до державних заходів в цій сфері слід віднести: а) організаційне, інфраструктурне та правове забезпечення; б) фінансове забезпечення; в) кадрове забезпечення; г) інформаційне забезпечення. Оскільки інноваційна діяльність пов'язана із створенням нових технологій, управління цією діяльністю стосується також проблем управління правами на інтелектуальну власність та захисту цих прав.

Зупинимось на співвідношенні таких категорій як інноваційна діяльність і право інтелектуальної власності. Хоча в Україні на сьогодні діє ГК України, а також спеціальне інноваційне законодавство, зокрема, Закон України «Про інноваційну діяльність»¹, інші закони

¹ Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 36. Ст. 266.

та підзаконні нормативно-правові акти, однак їх положення повною мірою не відображають специфіку регулювання інноваційних відносин. Так, норми ГК України встановлюють загальні засади регулювання відносин в інноваційній сфері, а вказаний Закон містить спеціальні правила здійснення інноваційної діяльності. При цьому до відносин, що не врегульовані ГК України, зокрема, це положення щодо виникнення і реалізації прав на об'єкти права інтелектуальної власності та положення щодо виконання науково-дослідних, дослідно-конструкторських і технологічних робіт, застосовуються положення ЦК України відповідно до ст. 332 ГК України. Разом із тим вони повинні застосовуватися з урахуванням відповідних норм спеціального характеру, що містяться у ГК України та інших законах України¹. Таким чином, законодавство про інтелектуальну власність, як основа регулювання інноваційних правовідносин, потребує вдосконалення з урахуванням тих процесів, які відбуваються в сучасних умовах. І в першу чергу це стосується існуючого механізму легітимації прав на результати інтелектуальної діяльності, способів їх захисту та комерціалізації інноваційного продукту.

Русійною силою інноваційного шляху розвитку визнаються технологічні інновації. Термін технологія (від грецького «*techne*» – мистецтво, майстерність, вміння) застосовується у різних значеннях: як наука про способи впливу на сировину, матеріали; як певна сукупність методів обробки, виготовлення, зміни властивостей, стану, форми певних матеріалів². Звідси зазначений термін має як вузьке, так і широке розуміння. У вузькому розумінні – це технічна інформація, яка представлена в патентах, або технічні знання, що передані в письмовій формі, у широкому – набір усіх навичок, знань і процедур, які необхідні для створення та використання благ. В літературі виділяють декілька варіантів технології: технологія, яка юридично оформлена у формі патенту або торговельної марки; технологія у формі, яка не підлягає патентному захисту або не запатентовані «*ноу-хау*»;

¹ Інвестиційне право: підручник / Ю. М. Жорнокуй, О. М. Шуміло, О. П. Суц та ін.; за заг. ред. Ю. М. Жорнокуя. Харків: Право, 2015. 512 с.

² Словарь иностранных слов. 13-е издание, стереотип. Москва: Русский язык, 1986. 608 с.

технологія, яка втілена у кваліфіковану робочу силу; технологія, яка втілена в матеріальних економічних благах (фізичних продуктах)¹. Такий підхід узгоджується з законодавством, оскільки аналіз останнього засвідчує, що цим терміном охоплюються і результати інтелектуальної діяльності, і сукупність систематизованих наукових знань, технічних, організаційних та інших рішень щодо порядку і послідовності виконання операцій процесу виробництва та реалізації продукції, виконання робіт, надання послуг. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про інноваційну діяльність» під інновацією розуміють не тільки новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, а й продукцію або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери.

Комерціалізацією інноваційного продукту в наукових організаціях займаються спеціальні структури – Центри трансферу технологій (далі – ЦТТ), які здійснюють супровід науково-технічної розробки на всіх етапах її реалізації. Ці структури можуть надавати такі послуги: відбір і експертизу інноваційних проектів, що мають комерційний потенціал; технологічний і патентний аудит інноваційних розробок; розробку механізмів правової охорони та управління інтелектуальною власністю; підготовку ліцензійних угод, контрактів, договорів про управління інтелектуальною власністю, про науково-технічну і виробничу співдружність.

Світова практика функціонування ЦТТ свідчить, що головна особливість цих структур – створення інноваційного ланцюжка, який дозволяє провести інноваційний проект від ідеї до її втілення. На етапі ідеї – це попередня оцінка затребуваності даної технології на ринку, перевірка можливостей захисту прав інтелектуальної власності. По закінченні досліджень – докладний маркетинговий аналіз, включаючи пошук потенційних покупців. У разі визнання розробки перспективною, ключовий момент – складання патентної заявки і

¹ Авраменко Е. С. Международный трансферт управленческих технологий и глобализация мировой экономики. *Известия Уральского государственного университета*. 2004. № 29. С. 22–30.

отримання патенту. Наступний етап – рішення про форму трансферу: видача ліцензії, створення дочірньої компанії або спільного підприємства, продаж патенту.

Трансформація інтелектуальної власності через інноваційний процес з метою досягнення результату інноваційної діяльності не може не враховувати складові інноваційного процесу, до яких належить як етап інноваційного проектування, так і етап інвестиційної підтримки. В доктрині усталеним є думка, що зазначені етапи мають однакове спрямування як в цілому, так і окремо по кожній складовій. Не вдаючись до поглибленого аналізу правового механізму розробки і реалізації інноваційного проекту, зазначимо лише, що інноваційні рішення повинні мати конкретну форму, вимоги до якої повинні бути чітко визначені. Це в першу чергу відноситься до форми і змісту інноваційного проекту, який представляє собою обґрунтування економічної доцільності, обсягу, строків здійснення капітальних вкладень, у тому числі необхідної проектно-кошторисної документації, розробленої відповідно до чинного законодавства та затвердженими в установленому порядку стандартами (нормами і правилами), а також описом практичних дій по здійсненню інвестицій. Таким чином, розробка інноваційного проекту вимагає техніко-економічного обґрунтування інвестицій в інноваційну діяльність (ТЕО). На етапі проектування важливим принципом є безперервність і систематична актуалізація інформації.

2. ВИЗНАЧЕННЯ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИХ ЧИННИКІВ ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЦИФРОВІЙ ЕКОНОМІЦІ ІНДУСТРІЇ 4.0

Розвиток цифрової економіки з урахуванням досвіду європейських держав¹ передбачає всебічний аналіз регулювання господарської діяльності щодо застосування технологій Індустрії 4.0. Запровадження інноваційної цифрової економіки з урахуванням вимог нормативного регулювання процесів змін у ЄС впливає на правове регулювання господарської діяльності в Україні з урахуванням цих змін щодо застосування технологій і інструментів Індустрії 4.0.

Управління взаємодією суб'єктів господарювання є актуальним питанням як економіко-правових напрямів дослідження, так і формування позитивного інноваційно-інвестиційного клімату в країні. Все більше уваги приділяється вивченню поведінки стейкхолдерів, інтереси яких можуть бути протилежними, тому управління узгодженням їх інтересів на основі інтеграції наукового, виробничого, людського потенціалу територій є пріоритетним². Теоретичне і прак-

¹ Pukala, R., Start-ups as one of the elements triggering the development of Industry 4.0, 2019, *MATEC Web of Conferences*, Tom 297, str. 08002, Wyd. EDP Sciences. ISPCIME-2019. URL: https://www.researchgate.net/publication/337212396_Start-Ups_as_One_of_the_Elements_Triggering_the_Development_of_Industry_4.0.

² Внукова Н. М. Управління узгодженням протиріч інтересів стейкхолдерів на основі інтеграції наукового, виробничого, людського потенціалу територій. *Управління соціально-економічними трансформаціями господарських процесів: реалії і виклики*: збірник тез доповідей II міжнар. науково-практ. інтернет-конф., 6-7 квіт. 2020 р. Мукачево: МДУ, 2020. С. 76–79.

тичне значення таких досліджень підвищується, тому що зовнішній вплив змін посилюється з урахуванням появи нових викликів цифрової економіки.

Актуалізація підсилюється практичними діями з боку, наприклад, НТУУ «КПІ ім.І.Сікорського» щодо відкриття 3-го Центру Індустрії 4.0, де відбулось об'єднання навколо тем Індустрії 4.0 п'яти факультетів – теплоенергетичного, приладобудівного, інформатики та обчислювальної техніки, електроенергетики та автоматики, радіотехніки із залученням факультету менеджменту та маркетингу, що підкреслює потребу у економіко-правовому супроводженні цього процесу¹.

У 2020 році в Україні запроваджено новий антилегалізаційний Закон², де визначено, що суб'єктом державного фінансового моніторингу відносно банків і небанківських фінансових установ (крім недержавних пенсійних фондів) виступає НБУ, який має запровадити міжнародні стандарти ФАТФ, зокрема, ризик-орієнтований підхід та посилення заходів впливу³, що матиме суттєво впливатиме на діяльність цих суб'єктів через імплементацію змін, які відбулись в системі фінансового моніторингу⁴ в контексті розвитку цифрової економіки.

¹ Відкриття Центру 4.0 в КПІ імені Ігоря Сікорського. URL: <https://atep.kpi.ua/post-81/>.

² Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2020. № 25. Ст. 171.

³ Внукова, Н. Н. Риск-ориєнтований підхід в боротьбі з отмиванням средств и финансированием терроризма в законодательстве Украины в соответствии с международными стандартами. *Борьба с преступностью: теория и практика* : тезисы докладов VIII Международной научно-практической конференции (Могилев, 23 апреля 2020 года). Могилев : Могилев. институт МВД, 2020. С. 33-36.

⁴ Про застосування Національним банком України заходів впливу: положення (затверджене Постановою правління НБУ 17.08.2012 р. № 346). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1590-12?#Text>; Про затвердження Змін до Положення про застосування Національним банком України заходів впливу: Постанова правління НБУ від 07.10.2020 р. № 139. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0139500-20#Text>.

Термін Індустрія 4.0 часто використовується як синонім поняттям четвертої промислової революції. Він характеризується ще більшою автоматизацією, об'єднанням фізичного та цифрового світу з використанням кібер-фізичних систем, що забезпечується індустриальним Інтернетом речей, переходом від центрального промислового управління системи до тієї, де розумні продукти визначають етапи виробництва, замкнені моделі даних і системи управління, та персоналізація продуктів. Одним з аспектів, яким часто зневажають, але він матиме великий вплив на успіх Індустрії 4.0, є правові питання та те, як вони вплинуть на цифрову трансформацію. Серед основних напрямів, на які впливатиме впровадження принципів Індустрії 4.0, можна виділити такі: 1) відповідальність (договірна відповідальність та розподіл ризиків, порядок притягнення до відповідальності); 2) захист даних та IT-безпека (порядок передачі даних); 3) інтелектуальна власність; 4) трудове законодавство (дистанційна робота)¹. З огляду на наведене, метою дослідження є розробка теоретичних положень та практичних рекомендацій для визначення змін у економіко-правовому регулюванні дій господарюючих суб'єктів із розбудови технологій Індустрії 4.0, зокрема, для забезпечення безпеки цифрової економіки.

Розвиток концепції Індустрії 4.0² тісно пов'язаний з цивілізаційним розвитком суспільства та обумовлений сукупністю таких чинників, як накопичення знань та пошук нових способів переробки природної сировини з меншими затратами, концентрацією капіталу в результаті численних війн та перерозподілу багатства; приростом чисельності населення та наявністю значних запасів унікальних природних ресурсів, які можна застосовувати для промислової перероб-

¹ Єфремова К.В. Правові виклики Індустрії 4.0 Актуальні проблеми господарської діяльності в умовах розбудови економіки Індустрії 4.0 : зб. наук. пр. НДІ ПЗІР НАПрН України № 4 за матеріалами круглого столу (м. Харків, 21 травня 2021 року) / за ред. О. О. Дмитрик, К. О. Токаревої. Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2021. С.55-61.

² Кушніренко О. М. Трансформація промисловості України в умовах Індустрії 4.0: автореф. дис. ... д-ра економ. наук. Київ: Державна установа «Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України», 2021. 40 с.

ки; активізацією міжнародної торгівлі та розвитком системи державних інституцій. Цей процес є незмінним, створює гвинт розвитку, тобто постійно повторюється протягом історії людської цивілізації та несе значні синергетичні ефекти.

О. М. Кушніренко розглядає Індустрію 4.0 як комплексне впровадження в усі бізнес-процеси кіберфізичних систем, що визначають цифрову трансформацію способів взаємодії людини – даних – процесів, надаючи нові можливості щодо задоволення потреб споживачів і зростання бізнесу та оптимізуючи навантаження на навколишнє середовище. Частково з цим можна погодитися, замінивши комплексний погляд на системний.

Організацією економічного співробітництва та розвитку у 2014 році було проведено дослідження щодо розвитку цифрової економіки і нових бізнес моделей¹. Цифрова економіка через інформаційно-комп'ютерні технології (ІКТ) має широке розповсюдження, яке сприяло підвищенню продуктивності, збільшенню охоплення ринку та зменшення операційних витрат, сприяння розробці нових продуктів та послуг, що також матиме значний вплив на нові моделі оподаткування. Рекомендації щодо розвитку підприємств в умовах Індустрії 4.0 на основі їх інтелектуалізації надано дослідниками Інституту економіки промисловості НАН України².

Оцінюючи тенденції розвитку Індустрії 4.0, які впливають з динаміки змін на світових ринках, експерти відзначають, що саме 2020 рік вніс чимало визначальних зламів в тенденції розвитку Індустрії 4.0: це прискорення діджиталізації, зростання частки кастемізованої продукції (як приклад, Amazon планує пошив індивідуальних футболок) та ін. Індустрія 4.0 трансформує саму логіку масового виробництва, доводячи, що персоналізоване (кастомізоване) виробництво

¹ OECD (2014), Addressing the Tax Challenges of the Digital Economy, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, P.202.OECD Publishing. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264218789-en>.

² Брюховецька Н. Ю., Чорна О. А. Інтелектуалізація як пріоритетний напрям розвитку промислових підприємств в умовах Індустрії 4.0. *Економіка промисловості*. 2019. № 4 (88). С. 28–57. doi: <http://doi.org/10.15407/econindustry2019.04.028>.

продукту з індивідуально заданими параметрами є ефективною бізнес-моделлю сучасності¹.

Серед трендів помітними є більш колаборативні ланцюги поставчань, ще краща простежуваність продукції, яка має захищати імідж брендів, все більше розповсюдження в управлінських стратегіях компаній антикризових стратегій покращеної стійкості (resilience). Тема стійкості промисловості до нових загроз звучить також в матеріалах Глобального саміту промисловості, який, між тим розглядає можливість бачити нові 4.0 індустріальні стартапи². Суттєву роль у цьому відіграють стартапи, які діють в екосистемі, адаптованій до їхніх потреб, отже, вони стають більш важливими у створенні цифрових бізнес-моделей. Ці моделі, в свою чергу, дозволяють їм отримати конкурентну перевагу в нестабільних ринкових умовах³.

Промислова революція – Індустрія 4.0 потребує оцінки нових можливостей регулювання норм господарської діяльності, отже, враховуючи сутність Індустрії 4.0 і її основні компоненти, спрямованих на створення інтелектуальних ланцюжків доданої вартості на основі соціотехнічних систем, що самоорганізуються і самооптимізуються. Це потребує використання сучасних інформаційних та комунікаційних технологій, які все більше інтегруються у виробничі процеси. Для цього ключове значення мають нові цифрові канали клієнтського доступу⁴.

Для прикладу правового регулювання цифрової економіки розглянуто Республіку Білорусь⁵. До числа джерел правового регулюван-

¹ Кушніренко О. М. Трансформація промисловості України в умовах Індустрії 4.0: автореф. дис. ... д-ра економ. наук. Київ : Державна установа «Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України», 2021. 40 с.

² Юрчак О. Світові тенденції Індустрії 4.0 на 2021 та їх вплив на Україну. URL: <https://industry4-0-ukraine.com.ua/2021/01/07/worldwide-trends-in-industry-4-0-and-their-impact-on-ukraine-in-2021/>.

³ Pukala, R., Start-ups as one of the elements triggering the development of Industry 4.0, 2019, *MATEC Web of Conferences*, Tom 297, str. 08002, Wyd. EDP Sciences. ISPCIME-2019. URL: https://www.researchgate.net/publication/337212396_Start-Ups_as_One_of_the_Elements_Triggering_the_Development_of_Industry_40.

⁴ Там само.

⁵ Каменков В.С. Професійно об актуальному: О системе правового регулирования цифровой экономики Республики Беларусь. URL: <https://pravo.by/novosti/novosti-pravo-by/2020/january/44419/>.

ня цифрової економіки належить Декрет Президента Республіки Білорусь «Про розвиток цифрової економіки», який визначає сучасний стан законодавства про цифрову економіку базовим нормативно-правовим актом. Він містить: дефініції таких основних понять, як: оператор криптоплатформи, віртуальний гаманець, власник цифрового знака (токена), криптовалюта, майнінг, оператор обміну криптовалюта, розміщення цифрових знаків (токенов), смарт-контракт, технологічний уклад, цифровий знак (токен); правове регулювання щодо створення умов для впровадження в економіку Республіки Білорусь технології реєстру блоків транзакцій (блокчейн), інших технологій, заснованих на принципах розподіленості, децентралізації і безпеці здійснюваних з їх використанням операцій; перелік пільг і преференцій учасникам відносно, пов'язаних із застосуванням сучасних технологій, які надаються цим Декретом; перелік заходів, спрямованих на підвищення правової захищеності учасників відносно, пов'язаних із застосуванням сучасних фінансових технологій. Це є вузьке трактування стану і напрямів розвитку цифрової економіки, зокрема, Індустрії 4.0, яка має промислову технологічну складову, тому тут мова йде не про цифрову економіку, а окреме запровадження і одній із сфер діяльності, зокрема, платіжних систем електронних технологій.

Відмінним є сприйняття змін у цифровій економіці в Німеччині, де вже 2021-2022 року можуть з'явитися перші підприємства, що працюватимуть на принципах Індустрія-4.0 з використанням інструментів цифрового моделювання, хмарних технологій, обробки великих даних, автономних роботів та ін.¹ Польські дослідники², вивчаючи еволюцію та соціально-економічні результати промислових

¹ Плакиткин Ю.А., Плакиткина Л.С. Программы «Индустрия-4.0» и «Цифровая экономика» – возможности и перспективы в угольной промышленности. *Горная промышленность*. 2018. №1. С.22-27. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/programmy-industriya-4-0-i-tsifrovaya-ekonomika-rossiyskoy-federatsii-vozmozhnosti-i-perspektivy-v-ugolnoy-promyshlennosti>.

² Ratajczak M. Wozniak Jechorek B. Rewolucje przemysłowe i ich wpływ na rozwój ekonomii. *Studia BAS*. 2020. 3(64). 25–41. URL: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=914191>.

революцій вважають, що результати сучасної четвертої промислової революції для соціально-економічного розвитку будуть відомі тільки у майбутньому.

У галузі застосування діджиталізації для підвищення рівня комунікації при наданні, зокрема, і освітніх послуг, висновки міжнародних колективів вчених щодо поєднання перетворень, які відбуваються як в технічній сфері, так і людського капіталу, вимагають пошуку додаткових ресурсів для їх здійснення, а рахуючи їх обмежений рівень, необхідний вибір оптимального способу фінансування інновацій¹, що вимагає визначення рівня зацікавленості цим процесом.

На попередньому етапі дослідження Індустрія 4.0 певним чином може ототожнюватися з цифровою економікою, яка має більш поширене трактування і рівень зацікавленості. Автором використано пошуковий інструмент Google Trends² – сервіс, що дозволяє визначити інтереси цільових груп в різних країнах світу, що дуже важливо саме в умовах діджиталізації технологічних процесів, що характерно для Індустрії 4.0, зокрема, у даному дослідженні – це «цифрова економіка» українською мовою, та у перекладі англійською «digital economy». Визначення рівня пошукових запитів відбувалось в категорії «весь світ».

Пошук відбувався у таких часових періодах – поточний день (три дати – 29 березня 2021 року, 22 травня 2021 року, 08 липня 2021 року), останні 12 місяців та п'ять років з інтервалом 29 березня 2021 року та 22 травня 2021. У табл.1 наведено результати здійсненого пошуку.

Як видно з табл.1, зацікавленість цифровою економікою у світі є відмінною щодо мови пошуку.

¹ Pukala R., Hlibko S., Vnukova N., Davidenko D., Usage of E-Technologies to Enhance Infocommunication in Financing Innovation. *International Scientific-Practical Conference Problems of Infocommunications. Science and Technology, PIC S&T'2019*, October 8-11, 2019 Kyiv, Ukraine.

² Google Trends – руководство как пользоваться. URL: <https://livepage.pro/knowledge-base/google-trends.html>.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз пошукових запитів в Google Trends за ознакою «весь світ» терміну цифрова економіка двома мовами у різні часові періоди

Термін різними мовами	Часовий період	Країни з найбільшою кількістю запитів
Цифрова економіка	29 березня 2021 року	Україна
	22 травня 2021 року	Україна (Пік 17 година)
	08 липня 2021 року	Україна
	Останні 12 місяців	Україна
	Останні 5 років	Україна
Digital economy	29 березня 2021 року	О-в Св.Олени, Китай, Нігерія, Камерун, Малайзія
	22 травня 2021 року	Камерун, Ефіопія, Нігерія, Руанда, Сінгапур
	08 липня 2021 року	Ефіопія, О-в Св.Олени, Нігерія, Сінгапур, Китай
	Останні 12 місяців до 29 березня 2021 року	Нігерія, Китай, Сінгапур, Маврикій, Камерун
	Останні 12 місяців до 22 травня 2021 року	Нігерія, Камерун, Руанда, Китай, Сінгапур
	Останні 5 років до 29 березня 2021 року	Руанда, Камерун, Китай, Нігерія, Сінгапур
	Останні 5 років до 22 травня 2021 року	Руанда, Камерун, Нігерія, Сінгапур, Малайзія

Джерело: розробка автора, окремі положення [Внукова Н. М. Управління взаємодією суб'єктів господарювання у цифровій економіці. *Управління соціально-економічними трансформаціями господарських процесів: реалії і виклики*: збірник тез доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Мукачево, 6–7 квітня 2021 р.). Мукачево: МДУ. 2021. С. 157–159].

Визначення рівня пошукових запитів відбувалось в категорії «весь світ», враховуючи різні мови, тому здійснено додатково пошук російською мовою «цифровая экономика» у таких часових періодах – поточний день, останні 12 місяців та п'ять років. У табл. 2 наведено результати здійсненого пошуку.

Таблиця 2

Порівняльний аналіз пошукових запитів в Google Trends за ознакою «весь світ» терміну «цифровая экономика»

Термін різними мовами	Часовий період	Країни з найбільшою кількістю запитів
Цифровая экономика	29 березня 2021 року	О-в Св.Олени, Росія, Казахстан, Узбекистан, Білорусь
	08 липня 2021 року	О-в Св.Олени, Росія, Узбекистан, Білорусь, Україна
	Останні 12 місяців до 29 березня 2021 року	Узбекистан, Туркменістан, Росія, Білорусь, О-в Св. Олени
	Останні 5 років	Туркменістан, Узбекистан, Росія, Казахстан, Білорусь

Джерело: власна розробка автора, частково [Внукова Н. М. Управління взаємодією суб'єктів господарювання у цифровій економіці. *Управління соціально-економічними трансформаціями господарських процесів: реалії і виклики*: збірник тез доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Мукачеве, 6–7 квітня 2021 р.). – Мукачеве: МДУ, 2021. С. 157–159.]

Як видно з табл.2, цікавість до цифрової економіки є відмінною щодо мови пошуку, але за часовим періодом майже не відрізняється і має свої особливості. Запити українською мовою виключно значимі тільки в Україні у всі розглянуті періоди і при зміні дати пошуку. Між тим обговорення домінант поведінки зацікавлених сторін у світі показав, що переважно інтерес до цього у країн Африки і Азії з певною зміною лідера пошуку. Плинність є дуже високою, наприклад, Китай 29 березня 2021 року був на другому місці, а 22 травня при пошуку за останні 5 років його вже немає серед п'ятірки лідерів, але 08 липня 2021 року він знову повернувся на п'яте місце. Зацікавленість цифровою економікою англійською мовою у світі в різні періоди потребує додаткового часового і територіального дослідження для управління міжнародною взаємодією суб'єктів господарювання різних країн з максимальним попитом на цю сферу господарського розвитку.

02 квітня 2021 року також з використанням спеціальної пошукової системи Google Trends, сервісу¹, який дозволяє оцінювати зацікавленість у різних темах по всіх регіонах світу і певному проміжку часу, оцінено за останні 5 років попит на термін «цифрова економіка», який показав, що його шукали українською мовою тільки в Україні, але рівень насиченості не такий великий, тому немає регіонального розподілу. Не є позитивним те, що за останні два роки попит не зростає, і є низьким відносно інших термінів, пік приходився на червень 2018 і липень 2019, отже, у літній час. Для порівняння розглянуто зацікавленість терміном «суб'єкт господарювання», який виявився більше, ніж у 2 рази затребуваним у користувачів, і пік приходився на листопад 2016 року. Обидва ці терміни мають порівняно низький попит, тому здійснено ще далі для порівняння вимір зацікавленості терміном «фінанси», який продемонстрував високу популярність. Відносно цифрової економіки вона у 12 разів вища, відносно «суб'єктів господарювання» трохи більше, ніж у 5 разів, крім того, з'явився розподіл щодо регіонів, де першими є Волинська, Тернопільська і Львівська області.

Виходячи з цього можна мати умовний портрет споживача темою фінансів суб'єктів господарювання у цифровій економіці. Щодо загальної потреби, тема фінансів чітко виражена на Західній Україні, але у сполученні з темою цифрової економіки не є спорідненою, що вимагає подальших досліджень впливу змін у цифровій економіці на фінанси суб'єктів господарювання.

Як видно з табл. 2, представники о-ва Св.Олени найбільш зацікавлені у терміні «цифрова економіка» не тільки англійською, але і російською мовою. Серед п'ятірки лідерів 08 липня 2021 року з'явилась і Україна, але це є епізодичним, тому що ні за останній рік і п'ять років активності запитів російською мовою в Україні не відзначалось. Між тим цікавим є вихід в лідери Туркменістану і Узбекистану, які за щільністю запитів російською мовою перевершили Росію.

¹ Google Trends – руководство как пользоваться. URL: <https://www.unisender.com/ru/blog/sovety/google-trends/>.

Все це свідчить про потребу у додаткових дослідженнях суті та ролі цифрової економіки.

Отже, щоб визначити ставлення до напрямів змін у господарській діяльності в умовах розбудови цифрової економіки при запровадженні Індустрії 4.0 НДІПрЗІР НАПрНУ спільно з ХНЕУ ім. С. Кузнеця проведено опитування серед різних респондентів. У розробленій Google формі наявні питання щодо віку (до 25 років, 25–40 і більше 40) і статі, чим займається особа (найманий працівник, самозайнята, навчається та ін.), розуміння поняття Індустрія 4.0 та базових технологій змін, які ранжувались за 4 рівнями пріоритетності. Базові технології змін необхідно було відрейтингувати за пріоритетністю: 1,2,3,4. Важливо вирізнитися щодо впливу економіко-правової складової на розвиток господарської діяльності в умовах Індустрія 4.0. За трьома рівнями шкали: високий, середній, низький респондентами зауважено потенційний рівень зацікавленості господарюючих суб'єктів в Україні щодо наявності ресурсів для інвестування в економіку Індустрії 4.0. Також визначились респонденти із тим, наскільки потрібне правове та економічне регулювання цього процесу.

У опитуванні взяли участь більше 40 осіб, які представляли різні вікові групи: до 25 років більше 51 %, від 25 до 40 років – 36 %, більше 40 років – 13%. За гендерною ознакою переважали жінки – 74%, чоловіки – 26%. Представлено 9 напрямів діяльності, але не всі відповідали на це питання, між тим, є різні групи респондентів: підприємці, наймані працівники (фахівці), здобувачі вищої освіти різних рівнів, зокрема, зайняті у господарській діяльності, службовці, самозайняті особи, викладачі і науковці та ін.

Серед напрямів діяльності представлені всі групи респондентів: самозайняті особи, наймані працівники (фахівці), здобувачі вищої освіти (30%), службовці, підприємці, викладачі і науковці (30%). Що є Індустрією 4.0 – відповіді розподілились наступним чином: індустриальна революція (59%), кіберфізична система (15%), єдність машин і персоналу (15%), віртуалізація світу (3%), індивідуалізація замовлень (8%).

Відносно відзначення того, що є Індустрією 4.0, то майже 60% вважають це індустріальною революцією, між тим тільки 3% віртуалізацією світу. Отже, можна відзначити тільки початок змін у загальному сприйнятті Індустрії 4.0.

Цікавим є визначення щодо того, як оцінюють рівень зацікавленості господарюючих суб'єктів в Україні інвестувати в економіку Індустрії 4.0 за віком, статтю та напрямом зайнятості (табл. 3 та табл. 4).

Таблиця 3

Оцінка розподілу рівня зацікавленості господарюючих суб'єктів в Україні інвестувати в економіку Індустрії 4.0 за віком та статтю

Вік	Стать	Який рівень зацікавленості господарюючих суб'єктів в Україні інвестувати в економіку Індустрії 4.0
До 25 років	Чоловіки	Середній (50%), високий (50%)
	Жінки	Низький (31%), середній (44%), високий (25%).
25-40 років	Чоловіки	Середній (75%), високий (25%)
	Жінки	Низький (45%), середній (10%), високий (45%).
Більше 40 років	Жінки (100%)	Середній (66%), високий (34%)

Джерело: власне дослідження [Внукова Н. М. Економіко-правове регулювання господарської діяльності при становленні індустрії 4.0. *Право та інновації*. 2021. № 2. С. 105–110].

Як видно з табл.3, особи до 25 років, зокрема, чоловіки вважають середнім та високим зацікавленість господарюючих суб'єктів інвестувати в економіку Індустрії 4.0, між тим жінки більш консервативні, і майже третина вважають таку зацікавленість низькою, щодо осіб у найбільш активному віці 25–40 років, то чоловіки залишились без низьких оцінок, але зменшили перевагу як високу до 25%, жінки посилили консерватизм щодо низької зацікавленості, але так само суттєво збільшено прогноз щодо високої (45%), між тим жінки після 40 років оцінюють зацікавленість інвестувати тільки як середню і

високу. Якщо в цілому оцінювати за сукупністю опитаних, то майже 30% все ж таки оцінюють рівень зацікавленості інвестувати в економіку Індустрії 4.0 як низький, що є негативною тенденцією, але позитивним можна розглядати, що є певна група осіб, яка вважає, що зацікавленість є високою, і таких 40%. Отже, можна визначитися, до якого напрямку зайнятості належить ця група (табл. 4)

Таблиця 4

Оцінка розподілу рівня зацікавленості господарюючих суб'єктів в Україні інвестувати в економіку Індустрії 4.0 за напрямом зайнятості

Напрямок зайнятості	Який рівень зацікавленості господарюючих суб'єктів в Україні інвестувати в економіку Індустрії 4.0
Викладач	Низький (18%), середній (36%), високий (46%).
Здобувач вищої освіти	Низький (8%), середній (58%), високий (34%).
Підприємець	Низький (100%),
Само зайнята особа	Високий (100%).
Найманий працівник	Низький (57%), високий (43%).

Джерело: власне дослідження [Внукова Н. М. Економіко-правове регулювання господарської діяльності при становленні індустрії 4.0. *Право та інновації*. 2021. № 2. С. 105–110].

Як видно з табл.4, майже всі викладачі є оптимістами (82%), і розглядають як середній і високий рівень зацікавленості інвестування. Щодо здобувачів вищої освіти, то майже 60% зайняли середню позицію, і майже не визначились, між тим повна протилежність оцінювання підприємців, які повністю зневірилися і оцінили у 100% низький рівень інвестування, між тим самозайняті особи навпаки у 100% високий рівень інвестування, це свідчить про необхідність залучення до проектів Індустрії 4.0 саме само зайнятих осіб, що і відбувається, і створення їм умов для їхнього інвестування. Щодо найманих працівників у них думки асиметричні, майже 50 на 50% щодо

низького і високого рівня зацікавленості в інвестуванні, це можна пояснити скоріше за все умовами праці і їх сферою економічної діяльності.

Відносно відзначення того, що є Індустрією 4.0, то майже 60% допускають, що це індустріальна революція, між тим тільки 3% вважають це віртуалізацією світу. Отже, можна відзначити тільки початок змін у загальному сприйнятті Індустрії 4.0.

За пріоритетністю базових технологій змін за першим пріоритетом більше всіх набрала технологія інтернету речей (35%), але за другим пріоритетом її обрали тільки 10%, а за третім і четвертим порівну. За другим пріоритетом найбільше зауважено на аналітику великих даних. За пріоритетністю базових технологій змін за першим пріоритетом більше всіх набрала технологія складних інформаційних систем і інтернету речей.

Що є Індустрією 4.0 – відповіді розподілились наступним чином : індустріальна революція (59%), кіберфізична система (15%), єдність машин і персоналу (15%), віртуалізація світу (3%), індивідуалізація замовлень (8%).

У табл. 5 подано результати опитування щодо визначення пріоритетності базових технологій змін в Індустрії 4.0.

Таблиця 5

Розподіл відповідей із визначення пріоритетів базових технологій змін в Індустрії 4.0

Базові технології змін	Кількість відповідей за пріоритетом, %			
	Перший пріоритет	Другий пріоритет	Третій пріоритет	Четвертий пріоритет
Інтернет речей	34	10	28	28
Цифрові екосистеми	20	33	30	17
Аналітика великих даних	12	38	38	12
Складні інформаційні системи	34	28	4	43

Джерело: дослідження автора [Внукова Н. М. Визначення чинників розвитку господарської діяльності у цифровій економіці Індустрії 4.0. Сучасні

проблеми права та інноваційної економіки: Матеріали Інтернет-конференції (26 березня 2021 року, м. Харків). Харків: НДІ ПрЗІР НАПрНУ. 2021. С.????????]

Як видно з табл. 5, перший пріоритет щодо базових змін відзначено за інтернетом речей. Думки респондентів як за другим, так і за третім пріоритетом припали на аналітику великих даних, між тим щодо другого пріоритету цифрові екосистеми близькі до цього рівня. І найбільший рівень в оцінюванні за всіма пріоритетами віддано складним інформаційним системам, але за 4 пріоритетом.

Отже, в цілому можна відзначити, що всі виділені зміни одержали оцінку щодо своєї пріоритетності, тобто всі мають розвиватися в Індустрії 4.0. Саме таке оцінювання може сприяти пошуку механізмів розподілу інвестицій за визначеним рівнем пріоритетності, що можна ототожнити з їх привабливістю.

Для визначення ставлення до напрямів розвитку господарської діяльності в умовах розбудови економіки Індустрії 4.0 щодо просування реформ і їх супроводження в описаній вище анкеті НДІ ПрЗІР запитувалось, наскільки потрібне **правове** і **економічне** регулювання цього процесу.

Питання, яке стосувалось потреби у правовому і економічному регулюванні цього процесу, негативних відповідей не одержано, але переважав у 10 % попит на правове регулювання перед економічним. Наскільки потрібне **правове** регулювання цього процесу – відповіді на 98 % були позитивні (дуже потрібне – 54% і потрібне 44 %). Щодо потреби у економіко-правовому регулюванні цього процесу важливо те, що негативних відповідей не було, близько 50% відповіли, що дуже потрібне, але переважав у 5 п.п. попит на правове регулювання щодо економічного.

У табл. 6 представлено розподіл відповідей щодо потреб у правовому і економічному регулюванні розвитку Індустрії 4.0.

Як видно з табл. 6, жодний респондент щодо потреби у регулюванні не відзначив, що воно непотрібне. Відмінність полягає в тому, що потребу у правовому регулюванні відзначити більше респонден-

тів, отже, дійсно, необхідно більш глибоко розробляти законодавчо-нормативні ініціативи для посилення руху у розвиткові технологій Індустрії 4.0, між тим не відкидаючи розробки економічного спрямування. Такий результат опитуванні свідчить про спорідненість дій у економіко-правовому погляді на процеси розвитку Індустрії 4.0.

Таблиця 6

Розподіл відповідей із визначення рівня потреби у регулюванні розвитку Індустрії 4.0

Напрямок регулювання	Питома вага відповідей до загальної кількості, %		
	Оцінка рівня потреби у регулюванні		
	Дуже потрібне	Потрібне	Слабо потрібне
Правове	52,5	45,0	2,5
Економічне	47,5	50,0	2,5

Джерело: дослідження автора [Внукова Н. М. Визначення чинників розвитку господарської діяльності у цифровій економіці Індустрії 4.0. *Сучасні проблеми права та інноваційної економіки: Матеріали Інтернет-конференції* (26 березня 2021 року, м. Харків). Харків: НДІ ПрЗІР НАПрНУ. 2021. С. ???????]

Проведене опитування довело, що важливим є подальше дослідження змін, які будуть відбуватися при розвиткові технологій Індустрії 4.0, та визначення напрямів трансформації у цифровій економіці.

Вченими інституту економіки промисловості НАН України відзначено, що розвиток інтелектуалізованих виробництв Індустрії 4.0 не потребує відмови від традиційних підприємств III-IV технологічних укладів, втім в умовах глобальних прибуткових орієнтирів та Індустрії 4.0 перетворення набувають особливих рис, а саме віртуалізація та діджиталізація дозволяє виробництвам швидко та якісно змінюватися за короткий проміжок часу (такі приклади є у Харкові). Вченими обґрунтовано, що для цього необхідно, по-перше, об'єднати ключових учасників модернізації промисловості в напрямі Індустрії

4.0 на основі їх інтелектуалізації (держави, бізнесу та підприємств державного сектору, науки і освіти) шляхом створення на державно-му рівні національних платформ – центрів розвитку інтелектуалізації підприємств та відповідних регіональних центрів на рівні регіонів. Таким прикладом можуть бути кластерні ініціативи. По-друге, зосередитися на таких спрямуваннях поглиблення інтелектуалізації як розвиток людського капіталу на виробництві шляхом безперервного навчання, підвищення кваліфікації, обізнаності персоналу щодо інноваційних трансформацій та стимулювання збереження висококваліфікованого людського капіталу; трансформація національних виробництв в інтелектуальні з використанням досягнень як індустрії 3.0 і 4.0 шляхом державного стимулювання інтелектуалізації, прямої підтримки і розвитку провідних галузей промисловості країни¹.

Висновки вчених щодо поєднання перетворень, які відбуваються як в технічній сфері, так і людського капіталу, вимагають пошуку додаткових ресурсів для їх здійснення, а рахуючи їх обмежений рівень, необхідний вибір оптимального способу фінансування інновацій в галузі застосування діджиталізації для підвищення рівня комунікації при наданні, зокрема, і освітніх послуг².

Щодо інноваційних кластерів, то вчені доводять їх виключну необхідність розвитку та органічне включення в національну економіку³. У процесі державного регулювання пропонується рекомбінація заходів ліберальної та дирижистської кластерних політик з урахуванням вітчизняної моделі інноваційного середовища. Можна по-

¹ Брюховецька Н. Ю., Чорна О. А. Інтелектуалізація як пріоритетний напрям розвитку промислових підприємств в умовах Індустрії 4.0. *Економіка промисловості*. 2019. № 4 (88). С. 28-57. doi: <http://doi.org/10.15407/econindustry2019.04.028>.

² Pukala R., Hlibko S., Vnukova N., Davidenko D., Usage of E-Technologies to Enhance Infocommunication in Financing Innovation. *International Scientific-Practical Conference Problems of Infocommunications. Science and Technology, PIC S&T'2019*, October 8-11, 2019 Kyiv, Ukraine.

³ Орлова-Курилова О. В. Інноваційний кластер як органічний елемент національної економіки. *Актуальні проблеми економіки*. 2019. № 9 (219), С. 59-66. URL: https://eco-science.net/archive/2019/APE-09-2019/9.19_topic_Orlova-Kurilova%20O.pdf.

годитися з тим, що на початковому етапі реалізації кластерної політики доцільним є заохочення державою підприємницьких та інноваційних кластерних ініціатив, які стануть базовою основою майбутнього кластеру.

Промислова революція – Індустрія 4.0 потребує оцінки нових можливостей регулювання норм господарської діяльності, отже суттєву роль у цьому відіграють стартапи. Враховуючи сутність індустрії 4.0 і її основні компоненти, спрямовані на створення інтелектуальних ланцюжків доданої вартості на основі динамічних, що самоорганізуються і самооптимізуються соціотехнічних систем, необхідно використання сучасних інформаційних та комунікаційних технологій, які все більше інтегруються у виробничі процеси. Для цього ключове значення мають нові цифрові канали клієнтського доступу, оскільки вони дозволяють відійти від традиційної моделі «виштовхування» (просування продукції на ринок) і перейти до моделі «витягування» (виробництво на вимогу). Стартапи відіграють важливу роль в цих відносинах, оскільки вони діють в екосистемі, адаптованій до їхніх потреб, отже, вони стають більш важливими у створенні цифрових бізнес-моделей. Ці моделі, в свою чергу, дозволяють їм отримати конкурентну перевагу в нестабільних ринкових умовах¹.

Оцінюючи тенденції розвитку індустрії 4.0, які впливають з динаміки змін на світових ринках, експерти відзначають, що саме 2020 рік вніс чимало визначальних зламів в тенденції розвитку Індустрії 4.0: це прискорення діджиталізації, зростання частки кастемізованої продукції (як приклад, Amazon планує пошив індивідуальних футболок) та ін.. Серед трендів помітними є більш колаборативні ланцюги постачань, ще краща простежуваність продукції, яка має захищати імідж брендів, все більше розповсюдження в управлінських стратегіях компаній антикризових стратегій покращеної стійкості (resilience). Тема стійкості промисловості до нових загроз звучить

¹ Pukala, R., Start-ups as one of the elements triggering the development of Industry 4.0, 2019, *MATEC Web of Conferences*, Tom 297, str. 08002, Wyd. EDP Sciences. ISPCIME-2019. URL: https://www.researchgate.net/publication/337212396_Start-Ups_as_One_of_the_Elements_Triggering_the_Development_of_Industry_4_0.

також в матеріалах Глобального саміту промисловості, який, між тим розглядає можливість бачити нові 4.0 індустріальні стартапи¹.

Польські дослідники², вивчаючи еволюцію та соціально-економічні результати промислових революцій, надали основні характеристики кожної з них, пов'язуючи із змінами у економічних теоріях. Між тим, вони стверджують, що основні перетворення можна відслідкувати тільки у довгостроковій перспективі, тому всі наслідки сучасної четвертої промислової революції для соціально-економічного розвитку буде відомо у майбутньому.

Очікується, що перші підприємства, які будуть працювати на принципах «Індустрія-4.0», з'являться у Німеччині вже 2021-2022 року, і до цього часу завдяки таким програмам можливо підвищити продуктивність праці на 18 %³.

Щодо реалізації програм Індустрії 4.0 використовуються наступні інструменти: цифрове моделювання, хмарні технології, обробка великих даних, автономні роботи та ін.⁴

Президент Асоціації підприємств промислової автоматизації (АП-ПАУ) надав своє бачення щодо запровадження в Україні технологій Індустрії 4.0. За звітом Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) країна відстає від країн-сусідів як за рівнем розвитку технологій та інновацій, так і за балансом двох показників – структури виробництва і рушійних сил виробництва, отже, Україна має низькі передумови для впровадження технологій Індустрії 4.0, тому що не завершився ще процес впровадження Індустрії 3.0, коли рівень автоматизації у національній промис-

¹ Юрчак О. Світові тенденції Індустрії 4.0 на 2021 та їх вплив на Україну. URL: <https://industry4-0-ukraine.com.ua/2021/01/07/worldwide-trends-in-industry-4-0-and-their-impact-on-ukraine-in-2021/>.

² Ratajczak M. Wozniak Jechorek B. Rewolucje przemysłowe i ich wpływ na rozwój ekonomii. *Studia BAS*. 2020. 3(64). 25–41. URL: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=914191>.

³ Плакиткин Ю.А., Плакиткина Л.С. Программы «Индустрия-4.0» и «Цифровая экономика» — возможности и перспективы в угольной промышленности. *Горная промышленность*. 2018. № 1. С. 22-27. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/programmy-industriya-4-0-i-tsifrovaya-ekonomika-rossiyskoy-federatsii-vozmozhnosti-i-perspektivy-v-ugolnoy-promyshlennosti>.

⁴ Там само.

ловості поки що нижчий від середнього. Тому потрібен цифровий стрибок (приклад Китаю)¹.

Технології 4.0 передбачають повну цифрову інтеграцію підприємства вертикально і горизонтально, створення більш «розумних» продуктів і сервісів, перехід на нові бізнес-моделі².

У дослідженні ОЕСД 2014 року щодо розвитку цифрової економіки і нових бізнес-моделей³ показано, що цифрова економіка через інформаційно-комп'ютерні технології (ІКТ) має суттєве розповсюдження, яке сприяло підвищенню продуктивності, збільшенню охоплення ринку та зменшенню операційних витрат, сприяння розробці нових продуктів та послуг. Ці технології також змінили способи використання таких продуктів та послуг, а також бізнес-моделі, що використовуються в компаніях. Оскільки технологія розвивалася, а витрати на ІКТ продовжували падати, ІКТ зарекомендував себе як технологія загального призначення, яка стала вбудованою і є пріоритетним інструментом для бізнес-моделей підприємств всіх секторів.

Розвиток цифрової економіки у пріоритеті щодо стратегії в Україні⁴.

Всіх учасників Індустрії 4.0 цікавить питання щодо обсягів інвестування в інноваційний розвиток⁵, а також для переходу України до Індустрії 4.0. Як відзначають експерти, визначення загальної потреби в

¹ Григоренко Ю., Юрчак О. В Україні до Індустрії 4.0 відкриті саме металурги. URL: <https://gmk.center/ua/interview/oleksandr-jurchak-v-ukraini-do-industrii-4-0-vidkriti-same-metalurgi/>.

² Pukala, R., Start-ups as one of the elements triggering the development of Industry 4.0, 2019, *MATEC Web of Conferences*, Tom 297, str. 08002, Wyd. EDP Sciences. ISPCIME-2019.

³ OECD (2014), Addressing the Tax Challenges of the Digital Economy, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, P.202. OECD Publishing. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264218789-en>.

⁴ Україна 2030 Е – країна з розвинутою цифровою економікою. Український інститут майбутнього. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoju.html>.

⁵ Пукала Р., Внукова Н. Проблеми вибору спеціальних видів фінансування інноваційного підприємництва. *Право та інновації: Науково-практичний журнал/редкол.: С. В. Глібоко та ін. Харків : Право, 2018. № 1 (21). С. 7–12.*

інвестиціях є складним питанням. Щодо оцінки мінімальних потреб, які закладені у 13 проєктів АППУ, де йдеться про створення інноваційної екосистеми, дорожніх карт цифрової трансформації за галузями, про проєкти у ВПК, експорт, інтеграцію в ЄС і світову спільноту, то обсяг інвестицій оцінено лише у 25-30 млн грн.¹ Між тим з боку держави таких програм інвестування немає, тому в опитуванні поставлено питання щодо рівня зацікавленості господарюючих суб'єктів в Україні інвестувати в економіку Індустрії 4.0, який класифіковано за трьома складовими: високий, середній, низький.

Результат наведеного вище опитування потребує подальшого поглиблення аналізу і визначення попиту, тому що відповіді розподілились майже порівну: високий рівень зацікавленості відзначити 40%, середній – 30 % і низький – 30%. Це свідчить про недостатню обізнаність і мотивацію до інвестування у високі технології Індустрії 4.0.

Економіко-правове забезпечення впровадження Індустрії 4.0 полягає у поступовому переході від практики застосування інструменту оцінки ризику до визначення стану належної системи управління ризиками в умовах цифрової економіки.. Тому змінено перелік ознак ризикової діяльності, зокрема, з питань фінмоніторинг, що має бути додатково досліджено.

Використовуючи визначення з Інформації та інституцій органів ЄС², де рівень ризику подано як оцінку ризику, зокрема, врахування незворотності інвестицій, ймовірності комерційної невдачі, ризик того, що проєкт буде менш продуктивним, ніж очікувалося, ризик того, що проєкт підриває іншу діяльність бенефіціара допомоги та ризик того, що витрати проєкту підривають його фінансову спроможність.

¹ Григоренко Ю., Юрчак О. В Україні до Індустрії 4.0 відкриті саме металурги. URL: <https://gmk.center/ua/interview/oleksandr-jurchak-v-ukraini-do-industrii-4-0-vidkriti-same-metalurgi/>.

² Інформація з інституцій, органів європейського союзу, офіси та агентства Європейська Комісія. З комісії рамки державної допомоги для досліджень, розробок та інновацій (2014/с 198/01). URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/txt/pdf/?uri=celex:52014xc0627\(01\)&from=en](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/txt/pdf/?uri=celex:52014xc0627(01)&from=en).

Будь-яка інновація чи інноваційна діяльність пов'язана з ризиком, одним з критеріїв державної допомоги щодо підтримки інноваційної діяльності, зокрема, із запровадження заходів цифрової економіки Індустрії 4.0 є вимірювання рівня ризику. При оцінці ефективного співробітництва визначається поділ ризиків між сторонами.

З урахуванням підходів ЄС автором запропоновано наступне визначення: ризик реалізації інноваційного проекту — це міра невідповідності в одержанні очікуваного рівня прибутковості (продуктивності) при виробництві чи реалізації інноваційної продукції з урахуванням незворотності інвестицій, пов'язана із ймовірністю комерційної невдачі, несприятливими умовами, ситуаціями та наслідками впровадження інновацій, коли витрати проекту підбивають фінансову спроможність, або недосягнення цілей та завдань нееконічного характеру інноваційного проекту, який може негативно впливати на іншу діяльність бенефіціара допомоги.

Для зниження ризиків і підвищення ефективності інноваційних проектів останнім часом все більше використовують аутсорсинг, отже відбулась актуалізація напрям аутсорсингових послуг. Термін «аутсорсинг» (“outsourcing”) походить від англійського “outside resource using” – використання зовнішніх ресурсів¹. Враховуючи, що термін законодавчо не врегульований, НБУ останнім часом приділяє цьому організаційному напрямку змін свою увагу щодо його визначення і представлення у нормативних документах. Рейтинг Global Outsourcing 100 надає можливість компаніям вибрати постачальника послуг аутсорс за результатами комплексних досліджень² за такими критеріями: відгуки клієнтів; сертифікати та нагороди; інноваційність рішень; проекти корпоративної соціальної відповідальності. Те, що перше місце за пріоритетністю займають компанії з інформаційних технологій також свідчить про перспективи розвитку саме цифрового аутсорсингу.

¹ Микола О.І. Підходи до визначення терміну «аутсорсинг». URL: http://economy.kpi.ua/files/files/22_kpi_2010_7.pdf.

² Рейтинг аутсорсерів. URL: <https://nv.ua/ukr/biz-/tech/top-100-krashchih-avtorsorseriv-trinadcyat-ukrajinskih-kompaniy-potrapili-v-reyting-novini-ukrajini-50070974.html>.

Цифровий аутсорсинг буде відігравати у перспективі все більше значення у розвитку господарської діяльності підприємства. Незважаючи на те, що Україна досить приваблива для утворення аутсорсингових компаній як вітчизняних так і іноземних, можливо вивчити досвід інших країн, зокрема, і Казахстану. Для поширення цієї послуги бажано прискорити вирішення питання щодо правового урегулювання таких відносин для попередження банкрутств компаній-аутсорсерів для уникнення ризиків діяльності їх клієнтів. Щодо інформаційного аутсорсингу потрібна розробка перехідного програмного забезпечення для швидких переходів в різних ІТ-платформах.

Приклад Білорусі щодо переваг розвитку цифрового аутсорсингу виявився недостатньо ефективним¹. Аутсорсингова модель функціонування ІКТ сектора в Білорусі та внутрішні обмежувачі не дозволяють повною мірою скористатися накопиченим потенціалом для проведення цифровізації національної економіки. Міжнародні індекси, що характеризують різні сторони цифрової трансформації, демонструють скромні результати. Невисокі показники вимагають більш детального вивчення для уникнення ризику відставання. Білоруський науковець пропонує переглянути методики оцінки загального рівня цифровізації їх національної економіки та апробувати використання комплексного підходу із врахуванням спільних викликів і ризиків, які можуть бути реалізовані в процесі цифрової трансформації. Об'єктивна оцінка викликів і розробка заходів щодо попередження ризиків дозволять посилити позитивний результат цифровізації.

В умовах світової пандемічної кризи розвиток цифровізації економіки набув більших темпів. Використовуючи Google Trends – пошуковий сервіс для визначення інтересів споживачів інформації щодо аналізу їх попиту на певні товари або послуги із відстеженням трендів² за кількісними і якісними показниками у часі і регіон визначено

¹ Лузгина А. Цифровая трансформация национальной экономики: вызовы и перспективы развития *Банкаўскі веснік, САКАВІК* 2020 С.100-105. URL: <https://www.nbrb.by/bv/articles/10738>.

² Google Trends – руководство как пользоваться. URL: <https://livepage.pro/knowledge-base/google-trends.html>.

актуалізації дослідження із цифрового аутсорсингу за останній останній рік (до 25 березня 2021 року) і різні регіони світу. У табл. 7 представлено результати пошуку в системі Google Trends декількох різновидів споріднених понять щодо цифрової економіки.

Таблиця 7

Результати оцінки рівня регіональної зацікавленості темою цифрового аутсорсингу

Термін	Регіон оцінювання	Тенденції змін
Цифровий аутсорсинг	Весь світ і Україна окремо	Даних замало для аналізу
Аутсорсинг	Весь світ	Росія (100), Казахстан (62), Україна (58) Тенденція до зростання попиту
Аутсорсинг	Україна	Севастополь (100), Київ (84), Волинська область (76) та ін. Максимальний попит відзначений у березні 2020 року, деякий спад на кінець періоду
Цифровізація	Україна	Один Київ у розподілі (100), тенденція до зростання, щодо терміну «аутсорсинг» зацікавленість цифровізацією значно нижча

Джерело: власна розробка автора, частково [Внукова Н. М. Цифровий аутсорсинг у розвитку господарської діяльності підприємства. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в соціально-орієнтованій системі управління підприємством*: Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції. Частина 2. м. Полтава, 31 березня 2021 року. Полтава: ПДАА, 2021. С. 263-265.]

Як видно з табл. 7, вимірювання зацікавленості відбувається відносно лідера. Отже, відносно терміну цифровий аутсорсинг ще не сформувався стійкий попит, що зумовило низький рівень звертання до пошукових систем, отже, необхідно надалі відслідковувати тенденції. Стосовно базового терміну «аутсорсинг» (російською або українською, написання є однаковим) він є популярним як у світі,

так і в Україні. Високий рівень зацікавленості у Казахстані може бути предметом окремого дослідження щодо уподобань користувачів і потенційного розвитку міжнародного ринку аутсорсингу. В Україні суттєве виділення зацікавленості у місті Севастополь також потребує додаткового дослідження. Щодо порівняння термінів аутсорсингу і цифровізації показовим є суттєве перевищення зацікавленості першим, що також вимагає окремої уваги.

Цифрова економіка має суттєвий вплив на стан та використання фінансів суб'єктів господарювання. Під дією змін Індустрії 4.0 економіка України має приготуватись до можливих стресів, які можуть прийти як з внутрішньої нестабільності, так і зі світових зламів¹.

Цифрова економіка дала поштовх розвитку нових бізнес моделей, зокрема, у платіжних системах. Оплата онлайн-транзакцій традиційно вимагала надання певної фінансової інформації, наприклад, банківський рахунок або кредитна картка постачальнику, який потребував високого ступеня довіри, яка не є такою в умовах цифрової економіки. Системи електронних платежів пропонують ряд переваг для користувачів, наприклад, захист від шахрайства, обмін інформацією, швидша доставка платежу порівняно з традиційними способами оплати; здатність здійснювати транзакції кількома валютами та ін.² Але все це накладає високі зобов'язання на суб'єктів господарювання щодо технологічного забезпечення цього процесу і переходу на нову архітектуру інформаційних систем.

Одним з таких напрямів можуть бути зміни у системі оподаткування. Деякі науковці звертають особливу увагу на трансформації в оподаткуванні і створенні спеціальних податкових режимів для цифрової економіки³.

¹ Юрчак О. Світові тенденції Індустрії 4.0 на 2021 та їх вплив на Україну. URL: <https://industry4-0-ukraine.com.ua/2021/01/07/worldwide-trends-in-industry-4-0-and-their-impact-on-ukraine-in-2021/>.

² OECD (2014), Addressing the Tax Challenges of the Digital Economy, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, P.202. OECD Publishing. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264218789-en>.

³ Токарева К. О. Сучасний погляд на оподаткування ІТ – індустрії Цифрові трансформації України 2020: виклики та реалії: зб. наук. пр. НДІ ПЗІР НАПрН

Відповідальною управлінською складовою суб'єктів господарювання є ідентифікація стейкхолдерів та оцінка їхнього впливу на розвиток території. Усі сектори економіки прийняли інформаційно-комп'ютерні технології (ІКТ) для підвищення продуктивності. За даними Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) ІКТ є універсальним для великих підприємств і досягає 90% або навіть більше, навіть у менших підприємствах¹. Цифрова економіка має свій вплив, наприклад, завдяки оцифровці інформації, включаючи текст, звук та візуальні зображення, зростаюча кількість товарів і послуг може бути доставлена в цифровому форматі, тому клієнти все більше віддаляються від місцезнаходження продавця. Електронна комерція B2C може в багатьох випадках різко скоротити ланцюги поставок, усуваючи необхідність для багатьох оптовиків, дистриб'юторів, роздрібних торговців та інших посередників, які традиційно використовувались на підприємствах, що стосуються матеріальних товарів. Це також зменшує бар'єри для виходу на ринок, оскільки вартість обслуговування веб-сайту становить як правило, дешевше, ніж встановлення традиційного роздрібного магазину. Отже, змінюються умови щодо взаємодії господарюючих суб'єктів.

Розробка та експлуатація нематеріальних цінностей є ключовою особливістю цифрової економіки. Ця інвестиція та розвиток нематеріальних активів є основний внесок у створення вартості та економічне зростання для компаній, отже, управління взаємодією суб'єктів господарювання в цьому процесі повинно бути предметом постійного аналізу.

Для його проведення пропонується застосувати сучасні пошукові системи, які акумулюють та групують інформацію, що забезпечується модерним пошуковим інструментарієм. Аналіз статистики пошукових запитів набуває актуальності для вивчення закономір-

України за матеріалами круглого столу, 18 вересня 2020 р..Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2020. С. 173-179. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/Tezy_18_09_2020_30.pdf.

¹ OECD (2014), Addressing the Tax Challenges of the Digital Economy, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, P.202. OECD Publishing. URL: URL: URL: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264218789-en>.

блем і викликів, серед яких також визначено цифровізацію. Між тим, якими є виклики і результати цифровізації.

Цифрова трансформація легше реалізується в сфері послуг¹. Недостатній рівень цифрової грамотності фізичних осіб може її уповільнювати. Впровадження сучасних систем обробки інформації, надання послуг на дистанційній основі припускають наявність навичок споживання (каналів отримання) таких сервісів кінцевими споживачами. Цифровізація вимагає залучення як національних, так і іноземних інвестицій, і вона не повинна бути самоціллю. Негативним результатом цифровізації є скорочення робочих місць в основному низькокваліфікованих спеціальностей. Установка інноваційного обладнання на виробництві або впровадження складних інформаційних систем може мати суттєве збільшення попиту на фінанси і перевищити доходи від інноваційної діяльності та привести до збитків.

За звітністю щодо інноваційної діяльності в Україні 2019 року у загальній кількості промислових підприємств нею займалися 13,8 %. Із загальної кількості інноваційно активних підприємств придбання машин, обладнання та програмного забезпечення становить 64,7%. Порівняно з 2018 р. обсяг фінансування інноваційної діяльності зріс до 14220,9 млн грн, при цьому частка фінансування інноваційної діяльності у співвідношенні до ВВП залишилася на рівні 0,3%. 2019 року промисловими підприємствами придбано 885 нових технологій, з яких 112 – за межами України. Порівняно з 2017 р. у 2019 р. кількість придбаних українських технологій зросла, а кількість технологій, придбаних за межами України, зменшилася, що позитивно впливає на технологічні зміни у промисловості.

Для існуючих виробництв перехід до Індустрії 4.0 сприятиме досягненню економічних і соціальних ефектів: збільшенню продуктивності праці, зниженню трансакційних витрат, зростанню інноваційної активності та поліпшенню якості промислової продукції з високою часткою доданої вартості, а також створенню комфортніших умов діяльності на існуючому виробництві, мінімі-

¹ Лузгина А. Цифровая трансформация национальной экономики: вызовы и перспективы развития *Банкаўскі веснік, САКАВІК* 2020 С.100-105. URL: <https://www.nbrb.by/bv/articles/10738>.

зації виробничих втрат та управлінських помилок, зниженню виробничого травматизму¹.

Впровадження технологій Індустрії 4.0 позитивно вплинуло на перетворення в методології міжнародних інституцій. ОЕСР 2016 року змінив методику поділу видів економічної діяльності за технологічними секторами залежно від інтенсивності наукових витрат² і поділив їх на п'ять технологічних секторів. 2019 року за технологічними промисловими секторами 98,45% всіх коштів на проведення НДДКР витратили підприємства наукоємного сегменту насамперед із виробництва комп'ютерів, електронної та оптичної продукції, що свідчить про подальше посилення процесу цифровізації. Негативною тенденцією щодо впровадження технологій Індустрії 4.0 є те, що частка інноваційно-активних підприємств у загальній кількості промислових підприємств зростає у середньонизькотехнологічному та низькотехнологічному секторах, але знизилась у високотехнологічному.

Висновки.

Актуалізація проведеного дослідження доводиться практичними діями стейкхолдерів, наприклад, НТУУ «КПІ ім.І.Сікорського» щодо відкриття наступного Центру Індустрії 4.0 та інших проєктів, а також необхідністю дій щодо посилення економіко-правової складової Індустрії 4.0.

Розгляд доміант поведінки зацікавлених сторін, різних груп стейкхолдерів, аналіз пошуків за регіонами світу дозволяє підсумувати, що всі користувачі мають інтерес до цифрової економіки, зокрема, запити українською мовою статистично значимі тільки в Україні, між тим російська складова в Україні у статистичному пріоритеті або незначна в певні періоди часу або відсутня. Особливістю

¹ Кушніренко О.М. Трансформація промисловості України в умовах Індустрії 4.0. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук. К.: Державна установа «Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України». К. 2021. 40 с.

² OECD Taxonomy of Economic Activities Based on R&D Intensity: OECD Science, Technology and Industry. *Working Papers*. 2016. № 4. 25 p. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/oecd-taxonomy-of-economic-activities-based-on-r-d-intensity_5jlv73sqpp8r-en.

є те, що зацікавленість англійською мовою цифровою економікою здебільшого в Африці та Азії, що потребує додаткового дослідження для управління міжнародною взаємодією суб'єктів господарювання у цифровій економіці, зокрема, в умовах пандемії.

Розвиток цифрової економіки свідчить про те, що споживачі відходять від місцезнаходження продавця, отже, нові бізнес моделі суб'єктів господарювання мають зменшувати витрати клієнтів на пошук інформації, а з іншого боку підвищувати витрати на технічні нововведення. Швидкий рух перетворень не спричинив швидке зростання попиту на нові можливості цифрової економіки. Між тим тема фінансів залишається суттєво більш затребуваною, що свідчить про необхідність пошуку мотивації для фінансування перетворень у Індустрії 4.0. Відзначається нагальна потреба у ґрунтовних розробках як правового, так і економічного характеру для формування методів управління цим процесом.

Для визначення взаємозв'язку між результативністю заходів впливу з фінансового моніторингу для забезпечення безпеки економіки, і зокрема, цифрової, необхідно проаналізувати широкий перелік санкцій, які були застосовані НБУ протягом останнього року з початку реалізації закону про «спліт» та запровадження змін до фінансового моніторингу, щоб статистично підтвердити існуючий вплив.

Розвиток цифровізації економіки свідчить про те, що нові бізнес моделі зменшують транзакції та витрати (зокрема, витрати на пошук) за рахунок збільшення доступу споживачів до інформації, відбувається розвиток мережевих платформ для участі та ін. Між тим для національної системи потрібні зміни не тільки у системі сервісів, але й у домінуванні перетворень у базових галузях машинобудування та ІКТ. Все це повинно супроводжуватися глибокими розробками як правового, так і економічного характеру. Не менш важливим є потреба у зміні рівня зацікавленості до інвестування в технології Індустрії 4.0 різними стейкхолдерами для підвищення конкурентоздатності національної цифрової економіки, реалізації її інноваційних проєктів.

Отже, результати опитуванні свідчать про необхідність подальшого проведення аналітичної і організаційної діяльності щодо підвищення рівня зацікавленості різних категорій суб'єктів господарювання у розбудові Індустрії 4.0.

Реалізація програми Індустрія 4.0 вимагає для здійснення цифрової трансформації промисловості докласти значних зусиль для освоєння правових змін у галузі захисту даних, ІТ-безпеки, права інтелектуальної власності, трудового законодавства та відповідальності¹.

Цифровізація економіки - це об'єктивний процес, завдяки якому підвищується якість і швидкість економічного розвитку, а також розвиваються нові види сервісів і продуктів, орієнтованих на потреби конкретної особи². Безумовним драйвером цифрової трансформації є сектор ІКТ.

Для регулювання норм господарської діяльності в умовах розбудови Індустрії 4.0 потрібні розробки у сфері права, які мають враховувати перетворення в Індустрії 4.0 щодо змін індустріальної революції, швидкої віртуалізації світу, в також індивідуалізації замовлень, що вже починає запроваджуватися у господарській діяльності.

Список бібліографічних посилань

1. Богданова С. Ю. и др. Анализ маркетинговой информации на основе инструментария публичного web-приложения Google Trends. *Управление экономическими системами*: электрон. науч. журн. 2017. № 4. С. 1–9. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/analiz-marketingovoy-informatsii-na-osnove-instrumentariya-publichnogo-web-prilozheniya-google-rends>
2. Брюховецька Н. Ю., Чорна О. А. Інтелектуалізація як пріоритетний напрям розвитку промислових підприємств в умовах Індустрії 4.0. *Економіка промисловості*. 2019. № 4 (88). С. 28–57. doi: <http://doi.org/10.15407/econindustry2019.04.028>.

¹ Єфремова К.В. Правові виклики Індустрії 4.0 Актуальні проблеми господарської діяльності в умовах розбудови економіки Індустрії 4.0 : зб. наук. пр. НДІ ПЗІР НАПрН України № 4 за матеріалами круглого столу (м. Харків, 21 травня 2021 року) / за ред. О. О. Дмитрик, К. О. Токаревої. Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2021. С. 55–61.

² Лузгина А. Цифровая трансформация национальной экономики: вызовы и перспективы развития *Банкаўскі веснік, САКАВІК* 2020 С.100-105. URL: <https://www.nbrb.by/bv/articles/10738>.

3. Відкриття Центру 4.0 в КПІ імені Ігоря Сікорського. URL: <https://atер.kpi.ua/post-81/>.
4. Внукова Н. М. Управління узгодженням протиріч інтересів стейкхолдерів на основі інтеграції наукового, виробничого, людського потенціалу територій. *Управління соціально-економічними трансформаціями господарських процесів: реалії і виклики*: збірник тез доповідей II міжнар. науково-практ. інтернет-конф., 6-7 квіт. 2020 р. Мукачєво: МДУ, 2020. С. 76-79.
5. Внукова Н. М. Визначення чинників розвитку господарської діяльності у цифровій економіці Індустрії 4.0. *Сучасні проблеми права та інноваційної економіки*: Матеріали Інтернет-конференції (26 березня 2021 року, м. Харків). Харків: НДІ ПрЗІР НАПрНУ. 2021. С. ?????
6. Внукова Н. М. Економіко-правова складова сприйняття індустрії 4.0. *Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я*: тези доповідей ХХІХ міжнародної науково-практичної конференції MicroCAD-2021: 18-20 травня 2021: у 5 ч. Ч. III. / за ред. проф. Сокола Є. І. Харків: НТУ «ХПІ». С. 48.
7. Внукова Н. М. Економіко-правове регулювання господарської діяльності при становленні індустрії 4.0. *Право та інновації*. 2021.№2.С.105-110.
8. Внукова Н. М. Управління взаємодією суб'єктів господарювання у цифровій економіці. *Управління соціально-економічними трансформаціями господарських процесів: реалії і виклики*: збірник тез доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Мукачєво, 6-7 квітня 2021 р.). Мукачєво: МДУ. 2021. С. 157-159.
9. Внукова Н.М. Цифровий аутсорсинг у розвитку господарської діяльності підприємства. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в соціально-орієнтованій системі управління підприємством*: Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції. Частина 2. м. Полтава, 31 березня 2021 року. Полтава: ПДАА, 2021. С. 263-265.
10. Внукова, Н. Н. Риск-ориентированный подход в борьбе с отмыванием средств и финансированием терроризма в законодательстве Украины в соответствии с международными стандартами. *Борьба с преступностью: теория и практика* : тезисы докладов VIII Международной научно-практической конференции (Могилев, 23 апреля 2020 года). Могилев : Могилев. институт МВД, 2020. С. 33-36.
11. Григоренко Ю., Юрчак О. В Україні до Індустрії 4.0 відкриті саме металурги. URL: <https://gmk.center/ua/interview/oleksandr-jurchak-v-ukraini-do-industrii-4-0-vidkriti-same-metalurgi/>.
12. Єфремова К. В. Правові виклики Індустрії 4.0. *Актуальні проблеми господарської діяльності в умовах розбудови економіки Індустрії 4.0* : зб. наук. пр. НДІ ПЗІР НАПрН України № 4 за матеріалами круглого столу (м. Харків, 21 травня 2021 року) / за ред. О. О. Дмитрик, К. О. Токаревої. Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2021. С. 55-61.

13. Інноваційна діяльність в Україні у 2019 році: науково-аналітична доповідь / Т.В. Писаренко, Т.К. Кваша, Рожкова Л.В., Коваленко О.В. К.: УкрІНТЕІ, 2020. 45 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/innovatsii-transfer-tehnologiy/2020/08/za-2019-1-1.pdf>.
14. Інформація з інституцій, органів Європейського Союзу, офіси та агентства Європейська Комісія зв'яз з комісії рамки державної допомоги для досліджень, розробок та інновацій (2014/с 198/01) [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/txt/pdf/?uri=celex:52014xc0627\(01\)&from=en](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/txt/pdf/?uri=celex:52014xc0627(01)&from=en).
15. Каменков В.С. Професійно об актуально: О системе правового регулирования цифровой экономики Республики Беларусь. URL: <https://pravo.by/povosti/novosti-pravo-by/2020/january/44419/>.
16. Кушніренко О.М. Трансформація промисловості України в умовах Індустрії 4.0. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук. К.: Державна установа «Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України». К. 2021. 40 с.
17. Лузина А. Цифровая трансформация национальной экономики: вызовы и перспективы развития *Банкаўскі веснік, САКАВІК* 2020 С.100-105. URL: <https://www.nbrb.by/bv/articles/10738>.
18. Любовець Г. В. Пошукові системи в мережах Інтернету *.Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2015. Вип. 50. С. 202-210. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpviku_2015_50_35.
19. Микола О.І. Підходи до визначення терміну «аутсорсинг». URL: http://economy.kpi.ua/files/files/22_kpi_2010_7.pdf.
20. Національний банк у березні застосував до Райффайзен Банку Аваль захід впливу за порушення законодавства у сфері фінмоніторингу. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-u-berezni-zastosuvav-do-rayffayzen-banku-aval-zahid-vplivu-za-porushennya-zakonodavstva-u-sferi-finmonitoringu>.
21. Орлова-Курилова О. В. Інноваційний кластер як органічний елемент національної економіки *Актуальні проблеми економіки*. 2019. №9 (219), С. 59-66. URL: https://eco-science.net/archive/2019/APE-09-2019/9.19_topic_Orlova-Kurilova%20O.pdf.
22. Плакиткин Ю.А., Плакиткина Л.С. Программы «Индустрия-4.0» и «Цифровая экономика» — возможности и перспективы в угольной промышленности. *Горная промышленность*. 2018. №1. С. 22-27. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/programmy-industriya-4-0-i-tsifrovaya-ekonomika-rossiyskoj-federatsii-vozmozhnosti-i-perspektivy-v-ugolnoy-promyshlennosti>
23. Про запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2020, № 25, ст. 171.

24. Про застосування Національним банком України заходів впливу: положення (затверджене Постановою правління НБУ 17.08.2012 № 346). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1590-12?#Text>.
25. Про затвердження Змін до Положення про застосування Національним банком України заходів впливу: Постанова правління НБУ від 07.10.2020 № 139. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0139500-20#Text>.
26. Пукала Р., Внукова Н. Проблеми вибору спеціальних видів фінансування інноваційного підприємництва. *Право та інновації*: Науково-практичний журнал/редкол.: С. В. Глібоко та ін. Харків : Право, 2018. № 1 (21). С. 7-12.
27. Пукала Р., Внукова Н.М. Оцінка нових можливостей регулювання норм господарської діяльності в умовах розбудови індустрії 4.0. *Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми в період реформування демократичного суспільства*: збірник тез ІХ Всеукраїнської науково-практичної заочної конференції (5–6 лютого 2021 року). м Кропивницький: ПВНЗ КІДМУ. 2021. С. 51-54.
28. Рейтинг аутсорсерів. URL: <https://nv.ua/ukr/biz-/tech/top-100-krashchih-autorseriv-trinadcyat-ukrajinskih-kompaniy-potrapili-v-reyting-novini-ukrajini-50070974.html>.
29. Токарева К. О. Сучасний погляд на оподаткування ІТ – індустрії *Цифрові трансформації України 2020: виклики та реалії*: зб. наук. пр. НДІ ПЗІР НАПрН України за матеріалами круглого столу, 18 вересня 2020 р. Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2020. С. 173-179. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/Tezy_18_09_2020_30.pdf.
30. У лютому застосовано до ПриватБанку захід впливу за порушення законодавства у сфері фінмоніторингу. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/u-lyutomu-zastosovano-do-privatbanku-zahid-vplivu-za-porushennya-zakonodavstva-u-sferi-finmonitoringu>.
31. Україна 2030 Е – країна з розвинутою цифровою економікою. Український інститут майбутнього: URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoju.html>.
32. Юрчак О. Світові тенденції Індустрії 4.0 на 2021 та їх вплив на Україну. URL: <https://industry4-0-ukraine.com.ua/2021/01/07/worldwide-trends-in-industry-4-0-and-their-impact-on-ukraine-in-2021/>.
33. Burdeau E., Kintzler E. Оценка использования Google Trends для прогнозирования развития кредитования. URL: http://www.cisstat.com/BigData/CIS-BigData_11_rus%20IKIburdeau_kintzler_google_trends_isi_wsc_2017.pdf.
34. Decomposition of Google trends series for the search of patterns and seasonality of financial risk control interest Vnuкова, N., Achkasova, S., Gorokhovatskyi, O., Pysarevska, H. CEUR Workshop Proceedings, 2021, 2870. С.613–628 <http://ceur-ws.org/Vol-2870/paper46.pdf>.
35. Google Trends – руководство как пользоваться. URL: <https://livepage.pro/knowledge-base/google-trends.html>.

36. Kliuiev O., Vnukova N., Hlibko S., Brynza N., Davydenko D. Estimation of the Level of Interest and Modeling of the Topic of Innovation Through Search in Google. *Proceedings of the 4th International Conference on Computational Linguistics and Intelligent Systems, 23-24 April*. COLINS 2020. Pp. 523-535. URL: [http:// repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/23306/1 /O.%20Kliuiev%2c%20N.%20Vnukova%2c%20S.%20Hlibko%2c%20N.%20Brynza%2c%20D.%20Davydenko.pdf](http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/23306/1/O.%20Kliuiev%2c%20N.%20Vnukova%2c%20S.%20Hlibko%2c%20N.%20Brynza%2c%20D.%20Davydenko.pdf).
37. OECD (2014), Addressing the Tax Challenges of the Digital Economy, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, P.202.OECD Publishing. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264218789-en>.
38. OECD Taxonomy of Economic Activities Based on R&D Intensity: OECD Science, Technology and Industry Working Papers. 2016. - № 4. – 25 p. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/oecd-taxonomy-of-economic-activities-based-on-r-d-intensity_5jlv73sqpp8r-en.
39. Pukala R., Hlibko S., Vnukova N., Davydenko D., Usage of E-Technologies to Enhance Infocommunication in Financing Innovation. *International Scientific-Practical Conference Problems of Infocommunications. Science and Technology, PIC S&T'2019*, October 8-11, 2019 Kyiv, Ukraine.
40. Pukala, R., Start-ups as one of the elements triggering the development of Industry 4.0, 2019, *MATEC Web of Conferences*, Tom 297, str. 08002, Wyd. EDP Sciences. ISPCIME-2019. URL: [https://www.researchgate.net/ publication /337212396_Start-Ups_as_One_of_the_Elements_Triggering_the_Development_of_Industry_40](https://www.researchgate.net/publication/337212396_Start-Ups_as_One_of_the_Elements_Triggering_the_Development_of_Industry_40).
41. Ratajczak M. Wozniak Jechorek B. Rewolucje przemysłowe i ich wpływ na rozwój ekonomii. *Studia BAS*. 2020. 3(64). 25–41. URL: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=914191>.

3. ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПУБЛІЧНУ ФІНАНСОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Активний розвиток інформаційних технологій в умовах цифрової економіки викликає необхідність побудови ефективної бюджетної, фінансової та банківської систем і системи оподаткування відповідно до сучасних тенденцій. Цифрова економіка передбачає задоволення потреб людей, які можна задовольняти більш компетентно і ефективно і для цього необхідна наявність трьох складових: (1) інфраструктура, або забезпечення доступу до Інтернету, програмне забезпечення та телекомунікації; (2) електронний бізнес, ведення господарської діяльності за допомогою комп'ютерних мереж; (3) електронна комерція, реалізація товарів (послуг) через мережу Інтернет¹. При цьому сучасний етап розвитку економіки характеризується набуттям все більшого значення технологіями. Взаємозв'язок економіки та технологій у науці іменується по-різному: «цифрова економіка», «електронна економіка», «інформаційна економіка», «мережева економіка», «інтернетоекономіка».

Показово, що в Україні на законодавчому рівні відсутнє визначення цифрової економіки. Лише у Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки² зазначено, що у класичному розумінні поняття «цифрова економіка» означає ді-

¹ Чельшева Э. А. Проблемы и перспективы совершенствования налогового регулирования. *Научный вестник Южного института менеджмента*. 2016. № 1. С. 36.

² Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки: затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text>.

альність, в якій основними засобами (факторами) виробництва є цифрові (електронні, віртуальні) дані як числові, так і текстові. При цьому цифрова економіка базується на інформаційно-комунікаційних та цифрових технологіях, стрімкий розвиток та поширення яких вже сьогодні впливають на традиційну (фізично-аналогову) економіку, трансформуючи її від такої, що споживає ресурси, до економіки, що створює ресурси.

Відповідно до Концепції цифрової економіки та суспільства у класичному розумінні поняття «цифрова економіка» означає діяльність, в якій основними засобами (факторами) виробництва є цифрові (електронні, віртуальні) дані як числові, так і текстові. При цьому законодавцем акцентовано увагу на тому, що цифрова економіка базується на інформаційно-комунікаційних та цифрових технологіях, стрімкий розвиток та поширення яких вже сьогодні впливають на традиційну (фізично-аналогову) економіку, трансформуючи її від такої, що споживає ресурси, до економіки, що створює ресурси. Саме дані є ключовим ресурсом цифрової економіки, вони генеруються та забезпечують електронно-комунікаційну взаємодію завдяки функціонуванню електронно-цифрових пристроїв, засобів та систем.

В Україні, як і в інших державах світу, законодавець намагається забезпечити наявність та ефективну взаємодію всіх вказаних складових шляхом реформування існуючих підходів до правового регулювання здійснення господарської діяльності, зокрема, й сфери оподаткування. З цього приводу М. В. Карп слушно акцентує увагу на тому, що формування цифрової економіки є процесом глобальних змін у всіх сферах діяльності, особливо державного управління. Поява в економіці держав новітніх фінансових інструментів, заснованих на цифрових технологіях, вимагає вирішення цілої низки проблем в оподаткуванні. При цьому в оперативному вирішенні питань оподаткування зацікавлена не лише держава, але й платники податків¹.

Саме дані є ключовим ресурсом цифрової економіки, вони генеруються та забезпечують електронно-комунікаційну взаємодію за-

¹ Гулькова Е. Л., Карп М. В., Типалина М. В. Налоговые вызовы цифровой экономики. *Экономика: проблемы, решения и перспективы*. № 4. С. 95.

вдяки функціонуванню електронно-цифрових пристроїв, засобів та систем. Н. П. Молчанова також підкреслює, що у загальному вигляді під цифровою економікою розуміють систему економічних відносин, які базуються на використанні цифрових інформаційно-комунікаційних технологій. Однак поступово формується усвідомлення того, що цифрова економіка – це не тільки розвиток і впровадження різного роду нововведень та інновацій, яким по праву має належати пріоритетне місце в сучасному суспільстві, а й цілеспрямована робота всіх економічних суб'єктів (публічно-правових утворень, комерційних і некомерційних організацій, індивідуальних підприємств) для досягнення кінцевої мети – підвищення якості життя населення, забезпечення життєдіяльності домогосподарств на рівні науково обґрунтованих соціальних норм і стандартів¹. За такого підходу можна констатувати, що процеси цифровізації пронизують усі сфери суспільного життя. Не є виключенням й сфера оподаткування.

Характерно, що за останні декілька років суттєво зросла кількість послуг, які надаються в електронному варіанті (онлайн), зокрема, й у сфері оподаткування. Приміром, створено Електронний кабінет платника податків, який становить собою новий електронний сервіс веб-порталу ДПС України, який за допомогою спеціального інструмента доступу (наприклад, електронної картки платника податків) з використанням електронно-цифрового підпису дозволить платнику податків працювати з органами податкової служби в режимі реального часу. Електронний кабінет платника податків є захищеним, персоналізованим та безпечним електронним сервісом, який надаватиме безконтактні способи взаємодії платників податків та ДПС з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій².

¹ Молчанова Н. П. Развитие общественных финансов в условиях становления цифровой экономики. *Научные исследования экономического факультета. Электронный журнал*. Т. 9. Вып. 3. URL: <https://archive.econ.msu.ru/sys/raw.php?o=3872&p=attachment>.

² Дмитрик О. О. Правове регулювання оподаткування в умовах розвитку цифрової економіки. *Сучасні проблеми права та інноваційної економіки* : зб. наук. пр. НДІ ПЗІР НАПрН України № 3 за матеріалами інтернет-конференції (м. Харків, 26 березня 2021 р.). Харків : НДІ ПЗІР НАПрН України, 2021. С. 73.

Призначенням такого сервісу є надання платнику податків можливості реалізувати свої обов'язки та права у сфері оподаткування в режимі on-line. Зокрема, платник податків без використання клієнтського застосування матиме змогу: (1) підготувати, заповнити та надіслати податкову звітність в електронному вигляді; (2) переглядати дані картки особового рахунка про стан розрахунків з бюджетом (нараховано, сплачено, переплата, податковий борг, штрафні (фінансові) санкції, пеня); (3) формувати та заповнювати платіжні документи щодо сплати податків, зборів та інших платежів до бюджету; (4) здійснювати сплату податків, зборів та інших платежів до бюджету за допомогою банківських систем типу Інтернет-банкінг; (5) здійснювати офіційне листування з органами ДПС України з питань оподаткування, отримувати консультаційні послуги (у режимі реального часу або за попередньо надісланими питаннями), замовляти та отримувати адміністративні послуги; (6) оперативно переглядати актуальні, а також архівні відомості, які надано платником податків або сформовано на підставі наданих ним до ДПС документів (дані обліку, дані щодо об'єктів оподаткування, інформацію про результати перевірок, інформацію про доходи фізичної особи тощо)¹. Як вбачається, такий сервіс сприяє економії часу, передусім, платників податків, а також створює зручні умови для виконання податкового обов'язку учасниками податкових відносин.

Дійсно, розвиток електронних каналів взаємодії з платниками податків – один з ключових напрямків взаємодії органів ДПС та зобов'язаних учасників податкових відносин. Наразі ДПС поступово розширює перелік електронних сервісів, чим створює ще більше можливостей для реалізації принципу зручності при виконанні податкового обов'язку (п. 4.1.10 ст. 4 Податкового кодексу України).

З цього приводу А. Лісовий також слушно вказує на те, що в ДПС України створена ефективна, дієва, прозора та неупереджена система організації діяльності, будуються взаємовідносини між податковими

¹ Електронний сервіс «Електронний кабінет платника податків». URL: <http://sfs.gov.ua/arhiv/modernizatsiya-dps-ukraini/arkhiv/proekt--modernizatsiya-derj/elektronna-kartka/>

органами і суспільством на основі добровільного виконання вимог податкового законодавства платниками податків, здійснено перехід від суцільних перевірок на користь підходу до організації перевірок на основі оцінки ризиків. В оновленому податковому полі акцент у роботі податкової служби зміщується на виконання комплексу аналітичних функцій¹.

Наведені міркування повною мірою узгоджуються з підходами, викладеними в документах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Так, у Tax Administration 3.0: The Digital Transformation of Tax Administration зазначено, що підвищення діджиталізації та розробка нових аналітичних інструментів значно підвищили ефективність і ефективність податкового адміністрування і допомогла зменшити тягарі в більшій або меншій мірі для різні сегменти платників податків. Розробки включають в себе:

впровадження більшої перевіреної звітності через третіх осіб (наприклад, інтеграція інформації в управлінські процеси, що надходять від фінансових посередників, інші частини органів державної влади, інших платників податків та інших податкових адміністрацій);

впровадження більш надійних систем звітності (наприклад, оцифрування податкових накладних, онлайн каси, побудова основних податкових правил в бухгалтерському програмному забезпеченні тощо);

покращене виявлення можливих невідповідностей шляхом кращого моделювання оцінки ризиків, використання все більших обсягів цифрових даних і передових аналітичних методів;

вдосконалення послуг для платників податків, в тому числі через електронну подачу, електронну оплату, онлайн-інструменти самообслуговування та цільову допомогу, таку як онлайн-чати. Ці розробки полегшують роботу платників податків розуміти і виконувати

¹ II Міжнародний податковий конгрес [Електронне видання] : збірник матеріалів (м. Ірпінь, 26 листопада 2021 р.). Ірпінь : Університет ДФС України, 2021. С. 675–677. URL: https://congress.tax/wp-content/uploads/2021/12/2021_II_International_Tax_Congress_%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf.

свої зобов'язання¹. Як вбачається, вищенаведені положення сприятимуть розбудові нової моделі взаємовідносин між контролюючими органами та платниками податків, сприятиме підвищенню ефективності роботи контролюючих органів, а також економії часу та оптимізації процедур виконання податкового обов'язку.

Цифровізація тягне за собою не тільки появу нових об'єктів для податкового контролю, а й дає додаткові можливості податковим адміністраціям в частині спрощення процесів взаємодії з платниками податків. На території Європи в окремих країнах був введений єдиний стандарт звітності. Розроблений ОЕСР єдиний стандарт звітності SAF-T (Standard Audit File for Tax)² активно впровадяться в різних країнах Європейського союзу. Наприклад, у 2020 році цей єдиний стандарт ввела Норвегія³. Цей вид звітності використовується для обміну податковою інформацією між податковими органами та організаціями через систему електронного документообігу. Зокрема, він використовується для перевірки повноти сплати ПДВ та обміну бухгалтерською звітністю в електронному вигляді. Завдяки єдиному стандарту, податкові органи та зовнішні аудитори ефективніше і швидше проводять податкові перевірки та аудит організацій і виявляють різні порушення.

При використанні SAF-T потрібна менша кількість документів, що спрощує взаємодію з податковими органами. Широкий спектр даних, представлених у SAF-T, дозволяє податковим органам проводити всеосяжні податкові перевірки без вимог про надання додаткової інформації. З боку податкових органів можна зазначити, що

¹ OECD (2020), Tax Administration 3.0: The Digital Transformation of Tax Administration, OECD, Paris. URL: <https://www.oecd.org/tax/forum-on-tax-administration/publications-and-products/tax-administration-3-0-the-digital-transformation-of-tax-administration.pdf>.

² OECD (2020), Tax Administration 3.0: The Digital Transformation of Tax Administration, OECD, Paris. URL: <https://www.oecd.org/tax/forum-on-tax-administration/publications-and-products/tax-administration-3-0-the-digital-transformation-of-tax-administration.pdf>.

³ PwC. (2020). Global Economy Watch. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/issues/economy/global-economy-watch.htm>.

використання єдиного стандарту дозволяє скоротити витрати завдяки більш простому доступу до даних. Також в рамках інтеграційного об'єднання спрощується взаємодія між податковими адміністраціями країн, оскільки єдиний стандарт дозволяє ефективніше обробляти отримувані дані про платників податків. Зазначимо, введення єдиного стандарту звітності вигідно для бізнесу в рамках інтеграційних об'єднань. Реалізація товарів, робіт, послуг у державах, де також застосовується SAF-T усуває адміністративні бар'єри в частині подачі звітності до податкових органів.

На переконання О. Ю. Секушина, прикладом ефективності введення даного єдиного може служити досвід податкової адміністрації Румунії. Румунія є лідером у Євросоюзі за обсягом податкових розривів. Введення єдиного стандарту звітності дозволить привнести в бюджет додатково 1 мільярд євро з ПДВ, що еквівалентно 0,5% ВВП Румунії. Реалізація SAF-T дозволяє податковим органам збирати більше даних, що призводить до підвищення зборів і зниження кількості податкових розривів з ПДВ. Досвід податкової адміністрації Румунії є найбільш об'єктивним в частині імплементації SAF-T, оскільки загальний рівень розвитку інформаційних технологій в податковому контролі досить низький¹.

Разом із тим, на нашу думку, існує потреба у більш широкому впровадженні цифровізації у податково-правове регулювання. Вбачається логічним виокремити два основних напрямки: а) оподаткування операцій в цифровій економіці; б) впровадження цифрових технологій в адміністрування податків, зборів, обов'язкових платежів. У цьому контексті А. О. Пугачов та Л. Б. Парфенова з певною обережністю наголошують: «Розвиток технологій сьогодні призводить у сфері оподаткування до двох взаємодоповнюючих, але протилежних за напрямком процесам: з одного боку, відбувається скорочення тіньового сектора за рахунок технологічного розвитку податкового

¹ Секушин А. Ю. Цифровизация и налоговый контроль: опыт зарубежных администраций и возможности его имплементации в России. *Налоги и налогообложение*. 2021. № 3. С. 26–38. DOI: 10.7256/2454-065X.2021.3.35625 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=35625.

контролю та податкового адміністрування, а з іншого – нарощування обсягів цього тіньового сектора в неконтрольованих або слабо контрольованих видах діяльності»¹.

М. Назаров також акцентує увагу на тому, що прямим наслідком діджиталізації стає зростання податкових ризиків, пов'язаних з ухиленням від сплати податків. Цей процес може актуалізуватися як об'єктивно у цифровому середовищі (через відсутність платіжного механізму), так і суб'єктивно як свідоме ухилення від сплати податків компаніями, які свідомо користуються недосконалістю податкові механізми. Ця проблема стає реальною загрозою надходженням до бюджетів держав у зв'язку з можливістю ведення бізнесу без реєстрації та фактичної присутності в країні, при веденні діяльності, що створює додану вартість та забезпечує отримання прибутку. Проблема полягає в тому, що цифрова господарська діяльність часто не відрізняється прозорістю і важко контролюється².

Ефективність податкового адміністрування є індикатором стану податкової системи, її цілісності, стійкості, фіскальної та економічної ефективності. Від того, наскільки вона висока, залежить стабільність наповнення бюджетної системи країни податковими платежами, своєчасність виявлення та попередження вчинення податкових правопорушень, забезпечення комфортних умов платникам податків при виконанні ними конституційних обов'язків за сплаті податків. Водночас невисокий рівень податкового адміністрування знижує надходження податків до бюджету, призводить до зростання ймовірності вчинення податкових правопорушень і, як наслідок, нагнітає соціальну напруженість у суспільстві і підриває економічну безпеку країни³.

¹ Пугачев А. А., Парфенова Л. Б. Налоги в цифровой экономике и цифровые технологии в налогообложении: дилемма или диалектика. URL: <http://philh.ru/index.php/arkhiv-materialov/teksty/317-a-a-pugachev-1-b-parfenova-nalogi-v-tsifrovoy-ekonomike-i-tsifrovye-tehnologii-v-nalogooblozheniidilemma-ili-dialektika>.

² II Міжнародний податковий конгрес [Електронне видання] : збірник матеріалів (м. Ірпінь, 26 листопада 2021 р.). Ірпінь : Університет ДФС України, 2021. С. 384. URL: https://congress.tax/wp-content/uploads/2021/12/2021_II_International_Tax_Congress_%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf.

³ Бердиева У. А. Повышение роли цифровых технологий в работе налоговых органов. *Journal of Economy and Business*, vol. 5-1 (75), 2021. 49–51.

Як слушно відзначає Н. Пантелеєва, сучасний етап податкового адміністрування все більш набуває ознак глибокої трансформації та еволюційного формування нової цифрової парадигми на зміну електронного адміністрування, що відкриває можливості цифрової ідентифікації, інтеграції та обміну даними на різних рівнях, у тому числі міжнародної взаємодії податкових адміністрацій, стандартизації управління великими даними та використання аналітичних інструментів для цілей адміністрування, сегментації платників податків і визначення оптимального податкового навантаження тощо.

Серед принципів цифрової парадигми податкового адміністрування, на думку вченої, варто визначити такі:

1) інтегрованість – розвиток моделі взаємодії, що поєднує всіх учасників інституційної структури оподаткування, на основі єдиної цифрової ідентифікації, зв'язку та обміну на рівні процесів і даних;

2) адаптивність – процеси оподаткування вбудовуються до персональних екосистем платників податків, мотивують їх до дотримання вимог і залучають до співпраці для спільного створення інноваційних підходів оптимізації податкового навантаження і забезпечення прозорих, безпечних і високонадійних результатів оподаткування;

3) розподіленість – побудова розподіленої системи систем як стійкої мережі довірених агентів податкової адміністрації, до яких, поряд з традиційними (державними і приватними), увійдуть цифрові платформи, що можуть мати повноваження ідентифікувати платників податків та їх зобов'язання, нараховувати і збирати податки, здійснювати обмін інформацією тощо; таким чином буде формуватися модель спільного управління, де державні органи контролюватимуть законність, якість і надійність податкового адміністрування;

4) визначеність – здійснення процесів податкового адміністрування в режимі реального часу для швидкого і точного забезпечення податкової визначеності стосовно податкових зобов'язань (зарахування, списання, повернення податкових платежів), роблячи їх оцінку та приймання рішень за допомогою інструментів і алгоритмів штучного інтелекту;

5) прозорість і надійність – можливість платників податків перевіряти нараховані, сплачені і такі, що підлягають сплаті, податки в

режимі реального часу, регулювати доступ до джерел особистих даних, особливо таких, які не потрібні для цілей оподаткування;

б) гнучкість – гарантування відповідності податкового адміністрування до динамічних соціальних і економічних змін, включаючи кризові явища, орієнтованості на платників податків завдяки розвитку людського потенціалу, компетенцій прогностичної аналітики та інструментів підтримки прийняття рішень, що виявляє аномалії та слабкі місця податкової системи, унеможливорює порушення податкового законодавства¹. На наше переконання, вищенаведені міркування мають певний сенс. За такого підходу ми бачимо, які переваги надає впровадження цифрових технологій у сферу податкового регулювання.

Як вказує С. Бердієва, головним завданням податкових органів на сучасному етапі є практично повне виключення прямої взаємодії з платниками податків та переведення всіх операцій в електронний формат. Для цього активно розробляються і впроваджуються спеціальні електронні сервіси податкової служби, кількість яких в даний час більше 30. Вони дозволяють платникам податків здійснювати більшу частину своїх обов'язків без відвідування податкових інспекцій².

На переконання О. М. Малахіної, в умовах цифровізації податково-правового регулювання необхідно: а) захистити платників податків від зайвих витрат, пов'язаних з податковим адмініструванням. Компаніям може знадобитися перехідний період для можливості адаптувати свої системи обліку, системи управління клієнтами та системи управління користувачами для надання даних, запитуваних національними податковими органами, або ж у корені перебудувати свою бізнес-модель. Крім того, їм фактично доведеться платити податки в будь-якій країні, де доступні їхні послуги, що збільшує ви-

¹ П Міжнародний податковий конгрес [Електронне видання] : збірник матеріалів (м. Ірпінь, 26 листопада 2021 р.). Ірпінь : Університет ДФС України, 2021. С. 404–405. URL: https://congress.tax/wp-content/uploads/2021/12/2021_II_International_Tax_Congress_%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf.

² Там само.

трати на адаптацію до різних податкових систем. Тому особливе значення має в даному питанні уніфікація та гармонізація податкових систем на наднаціональному рівні.

б) Дотримуватися справедливого підходу до суб'єктів економічної діяльності з пропорційним податковим навантаженням, щоб уникнути нанесення шкоди малим і середнім підприємствам, а також стартапів. Будь-який податок на доходи може мати негативний вплив на ці компанії, оскільки вони, як правило, є більше крихкими з фінансової точки зору, мають менше можливостей для перенесення податкових витрат у майбутньому і часто менш прибуткові або працюють у збиток. Підвищення їх ефективної податкової ставки може витіснити такі компанії з ринками;

в) сприяти правовій та нормативній визначеності. Будь-які зміни в національних системах корпоративного оподаткування повинні мінімізувати можливості для подвійного оподаткування. Це потребує певної координації на наднаціональному рівні.

До всього іншого, податкова визначеність є ключем до зниження витрат на ведення бізнесу. Нарешті, будь-який новий податок повинен враховувати вплив на ефективну податкову ставку, цифрові компанії, що сплачується, щоб не перешкоджати економічній активності, інвестицій та інновацій.

г) Дотримуватися принципів вільної конкуренції з відсутністю будь-яких протекціоністських заходів з боку держав. Податківець обкладення цифрової економіки не повинно призводити до надання виборчих переваг певним секторам або, що ще гірше, певним компаніям порівняно з іншими;

д) пом'якшувати вплив на країни зі слабкою економікою, оскільки малі країни можуть опинитися в програшному положенні. Будь-які порогові значення доходів або інші показники для визначення податкових прав в рамках міжнародного рішення повинні враховувати такі наслідки¹.

¹ Малахіна О. М., Малахін В. Н. Трансформація цифрової економіки в національні податкові системи зарубіжних країн. *Вестник РГГУ. Серія Економіка. Управління. Право*. 2020. № 3. URL: <https://economics.rsuh.ru/jour/article/view/265/251>.

З урахуванням наведеного констатуємо, що науковці розглядають у різних аспектах вплив процесів цифровізації на податкову діяльність, акцентуючи увагу на позитивній стороні таких явищ. В цілому ми підтримуємо такий підхід, немає сенсу сперечатися із тим, що впровадження сучасних технологій у сферу оподаткування створює відповідне підґрунтя для суттєвих змін у відносинах взаємодії між учасниками податкових відносин, оптимізує витрати на адміністрування податків та зборів, а також скорочує витрати часу на виконання податкового обов'язку. Разом із тим, вважаємо, що існує потреба у відповідних діях з боку держави не лише для впровадження цифрових технологій в царину оподаткування, а й розроблення дієвого правового механізму податкового адміністрування, а також механізму захисту податкової інформації. На наш погляд, саме комплексний підхід дозволить ефективно використовувати новітні технології й сприятиме удосконаленню податкових відносин.

Приміром, Є. С. Тищенко пропонує до основних напрямів підвищення ефективності податкового адміністрування віднести: (1) створення єдиної бази даних, що відбиває взаємодію податкових органів з платниками податків, яких можна контролювати в оперативному режимі по сплаті податків і зборів. При цьому створення подібної бази має ґрунтуватися на інформаційній та економічній безпеці держави і бізнесу, захисту персональних даних в цифровому просторі; (2) побудова моделі партнерських відносин з платниками податків. Необхідно забезпечувати платників податків якісною інформацією про розвиток і впровадження інформаційних технологій, необхідність їх використання, що значно підвищить якість податкового адміністрування; (3) впровадження сучасних технологій обробки даних, а також зосередження їх в єдиному центрі доступу на основі принципу автоматизації дозволяють істотно розширити можливості податкових органів в процесі адміністрування¹.

¹ Тищенко Е. С., Клейменова Ю. А., Глий К. И. Проблемы налогового администрирования в условиях цифровой экономики. *Бизнес. Образование. Право.* 2020, август № 3 (52). С. 231.

Так, вже декілька років з метою забезпечення можливості реалізації платником податків своїх обов'язків та прав у сфері оподаткування в режимі on-line працює електронний кабінет платника податків. Для цього 21 грудня 2016 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні»¹, відповідно до якого Податковий кодекс України доповнено ст. 421 «Електронний кабінет». Окрім того, з метою належної реалізації положень кодифікованого акту затверджено і низку підзаконних нормативно-правових актів (наприклад, Постанови Кабінету Міністрів України від 24.04.2019 р. № 408 «Порядок електронного адміністрування реалізації пального та спирту етилового»², від 16.10.2014 р. № 569 «Порядок електронного адміністрування податку на додану вартість»³ та ін.).

Показово, що сьогодні платник податків без використання клієнтського застосування має змогу: підготувати, заповнити та надіслати податкову звітність в електронному вигляді; переглядати дані картки особового рахунка про стан розрахунків з бюджетом (нараховано, сплачено, переплата, податковий борг, штрафні (фінансові) санкції, пеня); формувати та заповнювати платіжні документи щодо сплати податків, зборів та інших платежів до бюджету; здійснювати листування з органами ДПС України з питань оподаткування, отримувати консультаційні послуги (у режимі реального часу або за попередньо надісланими питаннями), замовляти та отримувати адміністративні послуги; та ін. Тож, очевидно, що такі цифрові новації надають багато переваг як платнику, так і державі (від економії часу до економії бюджетних коштів на адміністрування податків і зборів).

¹ Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні: Закон України від 21.12.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1797-19#n384>.

² Порядок електронного адміністрування реалізації пального та спирту етилового: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 24.04.2019 р. № 408. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/408-2019-%D0%BF#Text>.

³ Порядок електронного адміністрування податку на додану вартість: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 16.10.2014 р. № 569. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/569-2014-%D0%BF#Text>.

Електронний кабінет надає можливості переглянути окремі облікові дані платника або весь перелік даних платника (приміром, ідентифікаційні дані; реєстраційні дані; відомості про керівників; присвоєння ознаки неприбутковості; відомості про РРО; та ін.). Водночас ні в 2016, ні в 2017 роках, незважаючи на те, що податкові органи заявляли про надійність і зручність цього сервісу, не працював так, як було задекларовано (про це свідчила інформація на багатьох бухгалтерських сервісах). При цьому все починалося із того, що з 2016 року платники через електронний кабінет мали можливість підготувати, заповнити та надіслати податкову звітність в електронному вигляді, а також переглядати дані картки особового рахунка про стан розрахунків з бюджетом (нараховано, сплачено, переплата, податковий борг, штрафні (фінансові) санкції, пеня). З плином часу та впровадженням технологій цей сервіс розширюється, однак багато проблем виникають на цьому шляху, про що свідчить аналіз бази «ЗІР». Йдеться про велику кількість звернень платника податків, що стосуються функціонування електронного кабінету, застосування облікових даних і даних, що відображаються в інтегрованій картці платника податків, які свідчать про певні «негаразди» у роботі електронного кабінету.

Однією із таких проблем є забезпечення достовірності і коректності даних, що відбиваються у інтегрованій картці, адже вони суттєво впливають на права і інтереси платника податків (це данні про суми бюджетного відшкодування, суми сплачених податків, суми податкового боргу тощо). Справа у тому, що відповідно до ст. 421 Податкового кодексу України електронний кабінет функціонує за принципами повноти функціоналу, автоматизованості, здійснення автоматизованого внесення до журналу всіх дій (подій), що відбуваються в електронному кабінеті, своєчасності усунення технічних та/або методологічних помилок, інтеграції із системами, що використовуються платниками податків¹.

Однак, наразі часто некоректно відображаються суми бюджетного відшкодування, податкового боргу, оскільки система не підтягує

¹ Податковий кодекс України від 2.12.2010 р. № 2755-VI. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/conv#n13764](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/conv#n13764).

необхідні данні протягом доволі великого періоду часу (не день і не два, а буває тижні). Це засвідчує той факт, що внутрішні модулі сервісу не є узгодженими між собою, вони не працюють злагоджено. Однак певно, що платників податків турбує поява в Інтегрованій картці запису про податковий борг, якого не повинно бути. Такий запис може з'явитися з багатьох причин. Наприклад, якщо за результатами перевірки платнику дораховується податкове зобов'язання, і платник оскаржує його протягом десяти днів до суду, то за правилами Податкового кодексу України таке податкове зобов'язання вважається неузгодженим до вирішення питання судом і податкового боргу за таких обставин не виникає. В таких випадках хоч податкові органи і мають зафіксувати суму донарахувань в своїй електронній системі, проте вона не має відобразитися в Інтегрованій картці як «податковий борг». Так відбувається майже завжди, але в рідкісних випадках інформація про факт судового оскарження своєчасно не відображається і в Інтегрованій картці автоматично з'являється запис про неіснуючий податковий борг. У підсумку це обумовлює виникнення низки несприятливих наслідків для платника, адже сам факт наявності такого «податкового боргу» навіть на невелику суму блокує повернення надміру сплачених податків і зборів, а також може стати причиною надіслання податкових вимог до платника та застосування механізму податкової застави.

І далі ми маємо звернути увагу на те, чи такі облікові показники можуть бути першоджерелом інформації для того, аби до платника застосовувати примусові заходи? Очевидно, що ні, оскільки, як свідчать норми Порядку ведення податковими органами оперативного обліку податків, зборів, платежів та єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, Інтегрована картка містить облікові показники, які є похідними від первинних показників, тобто тих показників, що містяться у первинних документах. До первинних документів з урахуванням ст. 1 і 9 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»¹

¹ Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14/conv#n155>.

віднесено документи, які складаються платниками податків, контролюючим органом, а також іншими органами державної влади, зокрема: податкові декларації, митні декларації, уточнюючі розрахунки, податкові повідомлення рішення контролюючого органу, вимоги про сплату боргу (недоїмки) з єдиного соціального внеску та ін.

При цьому згаданий Порядок містить такі поняття як «достовірність показників інформаційної системи», «коректність даних інформаційної системи», «перекручення (викривлення) показників». Тож можна стверджувати, що облікові показники Інтегрованої картки не є першоджерелом інформації про облік та сплату податків та зборів. Тому зміна облікових показників у Інтегрованій картці сама собою не створює, не змінює і не припиняє прав та обов'язків платників податків та контролюючого органу у частині обліку та сплати податків та зборів. Іншими словами Інтегрована картка за своїм функціональним призначенням лише повинна відображати інформацію, яка відповідає первинним документам. І цей аспект варто враховувати для удосконалення електронних сервісів.

Можна наводити й інші приклади. Так, доволі часто в Електронному кабінеті з'являються податкові повідомлення-рішення по податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, в яких позначено не вірно або не повно інформацію про таке майно (йдесться про данні місця розташування, площі, співвласників та ін.). Така ситуація властива й по земельному податку. Інша ситуація – це наявність сум бюджетного відшкодування, що належним чином не відображаються в Електронному кабінеті. Окрім того, часто відбуваються технічні збої у роботі електронного сервісу, що може призвести до невчасної реєстрації податкових накладних та ін.; не відображається факт відправки податкового-повідомлення-рішення тощо. Наведені та інші приклади можуть мати негативним наслідком притягнення платника до відповідальності платника податків за невиконання ним податкового обов'язку у випадку фактичної неможливості його виконання, не забезпечення державою умов, необхідних для виконання обов'язку, а також порушенні принципу індивідуальної відповідальності за невиконання податкових обов'язків. Тож попри очевидні позитивні зрушення, що пов'язані із впровадженням в життя будь-

яких нових цифрових технологій у адміністрування податків і зборів, потрібно удосконалювати їх функціонування.

На наше переконання, з урахуванням досвіду іноземних держав доцільно певним чином діджиталізувати інструменти та порядок проведення податкового контролю. Наприклад, О. Л. Гулькова наголошує на необхідності в автоматичному режимі контролювати ланцюжок створення доданої вартості. За допомогою аналізу електронних декларацій з ПДВ визначити податкові ризики платників податків і запобігти незаконним відрахуванням і відшкодуванням по цьому податку¹. Вказаний підхід заслуговує на підтримку, оскільки впровадження інструментів дистанційного цифрового контролю дозволить підвищити якість адміністрування податків, зборів, платежів. Разом із цим впровадження вказаних технологій у сферу оподаткування, по-перше, потребує значного обсягу фінансування, а по-друге, правові механізми у сфері оподаткування з використанням цифрових технологій мають бути надійно захищені. Від ступеня їх захищеності залежатиме конфіденційність податкової інформації, яка надається платниками податків та іншими зобов'язаними учасниками податкових відносин на вимогу (за запитом) контролюючих органів.

Показово, що наразі Україна робить впевнені і поступові кроки, намагаючись урегулювати відносини оподаткування в умовах розбудови цифрової економіки. Зазначимо, що наразі вже функціонує Єдиний портал державних послуг – Дія, у переліку яких є й ті, що прямо чи опосередковано пов'язані з оподаткуванням (реєстрація ФОП, надання одноразової допомоги ФОПам, довідки про доходи). Також у найближчому майбутньому планується запровадження електронного резиденства, становлення віртуальних активів, віртуальної економічної зони Дія. Сіті². Так, Законом України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні»³ регламентовано ство-

¹ Гулькова Е. Л., Карп М. В., Типалина М. В. Налоговые вызовы цифровой экономики. *Экономика: проблемы, решения и перспективы*. № 4. С. 90.

² Проекти цифрової трансформації. URL: <https://plan2.diiia.gov.ua/projects>.

³ Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України від 15.07.2021 р. № 1667-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text>.

рення Дія Сіті – середовище (еко-систему), що стимулюватиме розвиток цифрової економіки, розробки в галузі передових технологій з високою доданою вартістю та формування економіки знань. На підставі аналізу вищевказаного закону робимо висновок, що Дія Сіті становить собою окремий правовий режим, який стосується не лише питань оподаткування відповідних резидентів, а й регламентує інші аспекти їх правового статусу або ж особливостей функціонування, зокрема: можливість обрання контрактної форми трудового договору при оформленні трудових відносин між резидентами Дія Сіті та їх працівниками; запровадження гіг-контракту як особливої форми залучення резидентами Дія Сіті фізичних осіб для виконання робіт (надання послуг) в рамках здійснення резидентами Дія Сіті їх господарської діяльності, що поєднує гнучкість цивільно-правових відносин та передбачені законопроектом соціальні гарантії, але не виключає залучення резидентами Дія Сіті фізичних осіб – підприємців на підставі інших цивільно-правових або господарсько-правових договорів, а також працівників за трудовими договорами (контрактами); регулювання договорів з негативними зобов'язаннями (про нерозголошення, непереманювання, неконкуренцію), що стимулюватиме інвестувати у розвиток талановитих фахівців та в накопичення знань та досвіду в цілому; впровадження гарантії стабільності передбаченого законопроектом правового режиму Дія Сіті впродовж 15 років¹.

У той же час у тексті вказаного законопроекту не знайшли відображення положення щодо регулювання відносин оподаткування. Питання оподаткування в умовах розбудови цифрової економіки знайшли своє відбиття у Законі України № 5376 «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» й відповідно, у приписах Податкового кодексу України². Зокрема, у ньому запропоновано запровадити

¹ Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України від 15.07.2021 р. № 1667-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text>.

² Податковий кодекс України від 2.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/conv#n13764>.

спеціальні режими оподаткування резидентів Дія Сіті – ІТ компаній, окремих доходів працівників резидентів Дія Сіті та залучених ними гіг-спеціалістів (фахівців, які виконують роботи (надають послуги) в рамках здійснення резидентами Дія Сіті їх господарської діяльності на підставі гіг-контрактів. Такі спеціальні податкові режими певною мірою відображають досвід іноземних держав в оподаткуванні ІТ-індустрії. У той же час вважаємо, що в сучасних умовах такий підхід не є конструктивним для України. Справа в тому, що наразі правова природа гіг-контрактів залишається остаточно не визначеною. На наш погляд, вони становлять собою змішану форму ФОПу (мобільність) та «класичного» трудового договору (соціальні гарантії). Така форма регулювання відносин не створюватиме жодних стимулів та преференцій для регулювання відносин з суб'єктами ІТ-індустрії. Вбачається логічним збереження успішних умов ведення господарської діяльності, які на сьогодні склалися в ІТ-індустрії та запровадження додаткових заходів стимулювання подальшого розвитку цієї галузі, шляхом закріплення базових принципів і гарантій діяльності в сфері ІТ. Приміром, одним зі шляхів вирішення цього питання може бути впровадження досвіду ЄС через закріплення механізмів у податковому законодавстві України, спрямованих на підвищення ефективності оподаткування при забезпеченні справедливості і єдиних фіскальних правил як для традиційного, так і для цифрового бізнесу, серед яких (як альтернативних варіантів регулювання) можна виділити: впровадження податків з обороту цифрових компаній, оподаткування доходів від надання цифрових послуг, оподаткування транзакцій цифрового бізнесу.

З наведеного бачимо, що наразі Верховною Радою України прийнято два нормативно-правових акти, які є взаємопов'язаними, взаємодоповнюючими, і які передбачають законодавче закріплення особливого правового режиму оподаткування для резидентів Дія Сіті у галузі ІТ, строком на 15 років. У той же час у зв'язку із цим постає низка питань: (1) яким чином будуть підводиться підсумки; які критерії оцінки досягнення або недосягнення поставленої стратегічної мети будуть використовуватися; (2) які проміжні результати будуть

характеризувати ефективність функціонування встановлених умов. Крім того, за такого підходу буде ліквідовано модель діяльності для фахівців у сфері ІТ через таку організаційно-правову форму як ФОП, що працює на спрощеній системі оподаткування. Законопроекти передбачають, що в умовах дії спеціального режиму Дія Сіті будуть відпрацьовані механізми (інструменти) ліквідації малої приватної ініціативи, які в соціально-економічному та суспільно-політичному сенсах стануть прийнятними для суспільства. Також існують відповідні застереження щодо використання у термінології поняття «резидент Дія Сіті» – юридична особа, яка відповідно до цього законопроекту набула та, згідно з інформацією у реєстрі Дія Сіті, перебуває в статусі резидента Дія Сіті.

Зазначимо, що поняття резидентства стосується правового зв'язку між особою і певною державою (передусім щодо місцезнаходження), що визначає їхні права та обов'язки. Відповідно до ст. 14 п. 14.1.213 Податкового кодексу України¹, резидентами є: а) юридичні особи та їх відокремлені особи, які утворені та провадять свою діяльність відповідно до законодавства України з місцезнаходженням як на її території, так і за її межами; б) дипломатичні представництва, консульські установи та інші офіційні представництва України за кордоном, які мають дипломатичні привілеї та імунітет; в) фізична особа – резидент - фізична особа, яка має місце проживання в Україні. З огляду на це, вбачається більш доцільним для позначення кола осіб, на яких має поширюватися правовий режим Дія Сіті є «суб'єкти, на яких поширюється правовий режим Дія Сіті». Таким чином, аналізовані закони потребують доопрацювання для того, аби у подальшому ефективно застосовувати такі правові норми.

У цьому контексті позначимо й проект Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування підприємницької діяльності електронних резидентів» від 18 берез. 2021 р.

¹ Податковий кодекс України від 2.12.2010 р. № 2755-VI. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/conv#n13764](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/conv#n13764).

№ 5270¹, яким передбачаються доповнення до Розділу XX Перехідних положень Податкового кодексу України Підрозділом 11 «Особливості оподаткування підприємницької діяльності електронних резидентів». Зупинимося на цьому більш докладно. Так, йдеться про встановлення тимчасових (до 31 грудня 2022 року) особливостей та правил оподаткування підприємницької діяльності електронних резидентів-підприємців.

В цій ситуації постає цілком логічне питання: яким чином буде врегульовано діяльність електронних резидентів-підприємців після спливу вищевказаного строку. Це питання є принциповим з огляду на подальші процеси цифровізації економіки, адже проектом закону встановлюється, що Е-резидентом-підприємцем виступає Е-резидент, який зареєстрований на підставі його заяви через систему «Е-резидент» фізичною особою – підприємцем, та обрав виключно спрощену систему оподаткування, обліку та звітності і ставку єдиного податку, встановлену для третьої групи, яка не передбачає сплату податку на додану вартість. Зазначається також, що Е-резидент-підприємець не може використовувати працю найманих осіб. Також запропоновано закріпити виключний перелік видів господарської діяльності, які Е-резидент-підприємець може здійснювати. Зокрема, йдеться про: 1) видання комп'ютерних ігор (58.21 КВЕД); 2) видання іншого програмного забезпечення (58.29 КВЕД); комп'ютерне програмування (62.01 КВЕД); 4) інша діяльність у сфері інформаційних технологій і комп'ютерних систем (62.09 КВЕД); 5) оброблення даних, розміщення інформації на вебвузлах і пов'язана з ними діяльність (63.11 КВЕД). Вказаний підхід, 91 на наш погляд, є конструктивним. Слід позитивно відзначити пропозиції законодавця встановити спеціальні правила звітування Е-резидентів-підприємців, як інструменту посиленого контролю за своєчасною та правильністю сплати ними податків.

¹ Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування підприємницької діяльності електронних резидентів: проект Закону України № 5270 від 18.03.2021. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71471.

Для Е-резидента-підприємця одночасно з реєстрацією його Е-резидентом-підприємцем в податковому органі створюється особистий електронний кабінет, через який відбувається взаємодія Е-резидента-підприємця з контролюючими органами. Також проектом закону встановлено, що для цілей оподаткування Е-резидент-підприємець зобов'язаний в інформаційній системі «Е-резидент» в порядку та в строки, встановлені Кабінетом Міністрів України, розміщувати мовою оригіналу та українською мовою: інформацію про відкриття розрахункових рахунків в банку резиденті України; електронні копії договорів, пов'язаних з веденням господарської діяльності такого Е-резидента-підприємця; електронні копії первинних документів, які підтверджують здійснення господарських операцій такого Е-резидента-підприємця; інформацію про транзакції щодо надходження або списання коштів з банківських рахунків таких Е-резидентів-підприємців; декларації платника єдиного податку тощо. Підбиваючи підсумки, зазначимо, що запропоновані проектом закону № 5270 новачі сприяють оптимізації правил оподаткування окремих суб'єктів господарської діяльності і є позитивними в умовах цифровізації економіки. У той же час темпоральні обмеження дії такого правового режиму вважаємо алогічними.

В рамках глобального напрямку, пов'язаного із встановленням (окресленням) правового регулювання оподаткування операцій в цифровій економіці, особливого значення набуває питання функціонування віртуальних активів, цифрових активів, криптоактивів та криптовалюти. Позначені об'єкти наразі знайшли своє розповсюдження по всьому світу. Зазначимо, що кожна конкретна країна обрала для себе власний підхід до визначення правової природи криптовалюти. Доволі усталеною в науці є точка зору, за якою криптовалюта являє собою нову технологію, випуск, обмін і облік якої ґрунтуються на криптографічному принципі (шифруванні). Одиницею вимірювання цифрових грошей є коїни. Всі криптовалюти засновані на технології блокчейн - ланцюжку з інформаційних блоків, побудованих в суворій послідовності і за певними правилами¹. Показово, що у

¹ Пшеничников В. В. Электронные деньги как фактор развития цифровой экономики. *Научно-технические ведомости СПбГПУ. Экономические науки*. 2017.

світі виділено декілька основних концепцій до визначення правової природи криптовалюти, зокрема, йдеться про розгляд останньої (й регламентацію на законодавчому рівні, відповідно), як: 1) засобу платежу; 2) валюти; 3) товари; 4) матеріального активу; 5) цінних паперів.

Приміром, у Великобританії ще в 2014 році Управління податкових зборів підтвердило, що криптовалюта – це і не валюта, і не гроші, а тому жодним чином не може регулюватися фінансовим законодавством Великобританії. Таким чином, криптовалюта в Великобританії і до сьогодні вважається унікальною комбінацією цифр, отриманої в результаті складних математичних обчислень і алгоритмів. Тому така валюта також не підпадає під дію Закону Великобританії про легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом 2007 року. Водночас, у квітні 2016 року опубліковано план дій Казначейства по боротьбі з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванням тероризму. У документі Казначейство запропонувало застосовувати відповідне законодавство у відношенні бірж та інших компаній, які здійснюють операції з обміну (продажу) криптовалюти. При цьому, до компаній, які лише надають послуги з отримання доступу до електронного рахунку з криптовалютою, таке законодавство застосовуватись не повинно¹.

Так, в Іспанії криптовалюта визнана валютою й виступає об'єктом оподаткування податку на прибуток; в Канаді – матеріальний актив й справляється податок на прибуток та податок на доходи; в Мальті – цінні папери й справляється податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток. В Ізраїлі криптовалюта визнана товаром й підлягає оподаткуванню за такими податками, як-то: податок на прибуток, податок на приріст капіталу.² На нашу думку, більш доцільно

Т. 10. № 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/elektronnye-dengikak-faktor-razvitiya-tsifrovoy-ekonomiki>.

¹ Литуха В. Правовое регулирование криптовалютного бизнеса. 2017. URL: <http://axon.partners/wp-content/uploads/2017/02/Global-Issues-of-BitcoinBusinesses-Regulation.pdf>.

² Информационный ресурс о цифровых валютах «Coinspot». URL: <http://coinspot/to\technology\bitcoin\>.

вести мову не про криптовалюту, а саме про криптоактив як вид віртуального активу, що існує виключно в системі обліку цифрових даних у вигляді запису з ідентифікатором інформації. Оподаткування підлягати мають віртуальні активи, однак дослідження їх правової природи заслуговують на окреме комплексне дослідження, підсумком якого мають стати не лише теоретичні напрацювання, а й розроблення відповідних пропозицій до чинного податкового законодавства України. Такими чином, науковці справедливо підкреслюють, що сучасний світ уже зробив перший крок до принципово нової технологічної, економічної та соціальної реальності. Проте виклики, які стоять перед сучасним суспільством, важко переоцінити. Йдеться про зміну глобального соціально-технологічного укладу, наслідком якого є повне переформатування звичних нам систем, формування нових соціальних та економічних стратегій. Одночасно змінюється технологічна парадигма, змінюються моделі управління, відбуваються масштабні зрушення¹.

В Естонії криптовалюта офіційно визнана засобом платежу. При цьому слід зазначити, що в 2017 Естонія стала першою країною, яка впровадила Директиву ЄС про протидію відмиванню коштів в національні закони; це стало важливим кроком на шляху до легалізації та регулювання кріптоіндустрії. Так, дослідники акцентують увагу на тому, що естонське законодавство дозволяє використання криптовалюти будь-яким легальним бізнесам за посередництва ліцензованих компаній, звільняючи їх від будь-яких ризиків з точки зору антивідмивного законодавства – наявність ліцензії означає не тільки згоду естонського уряду на обмін і зберігання криптовалюта у такій компанії, але і повноту її відповідальності в очах регулятора за будь-яку шкоду². Дійсно, натеper у багатьох країнах криптовалюта все ще знаходиться в «сірій зоні» – йдеться не лише про відсутність чіткого

¹ Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf.

² Как Эстония, приравняв обмен и хранение криптовалют к обычным деньгам, сделала их легальным средством платежа. URL: <https://habr.com/ru/company/moneypipe/blog/521294/>.

правового регулювання, а й про низку ризиків, з якими можуть стикнутися компанії (наприклад, підозра у відмиванні грошей). Таким чином, ліцензування криптовалюти на рівні фіатної валюти означає, що бізнес з обміну та зберігання криптовалюти (віртуальних/ цифрових активів) вперше виникає як сектор «класичної» економіки.

Підтримує міркування щодо ліцензування діяльності, пов'язаної з обігом криптовалюти й Д. А. Кобильнік, вказуючи: «необхідно вирішити питання щодо законодавчого закріплення порядку ліцензування операцій, предметом яких є криптовалюта, з метою встановлення обмежень та врегулювання неконтрольованого ринку обігу криптовалюти в нашій державі. У такому випадку, операції з криптовалюти нарешті зможуть належним чином оподатковуватись оскільки об'єктом оподаткування буде дохід, прибуток, або самі операції, пов'язані з продажем об'єктів цивільних правовідносин, які врегульовані відповідно до чинного законодавства»¹. Ми підтримуємо наведені міркування науковця щодо необхідності ліцензування криптовалюти. Разом із цим зазначимо, що перш ніж затверджувати умови ліцензування криптовалюти та діяльності з нею, необхідно нормативно закріпити визначення поняття «криптовалюта», а вже після цього, виходячи із сутності цієї категорії, закріплювати відповідні умови ліцензування. На наш погляд, в Україні натепер відсутній комплексний підхід до визначення правового режиму криптовалюти (віртуальних / цифрових активів). Показово, що наразі зареєстровано декілька законопроектів щодо правового регулювання криптовалюти (віртуальних / цифрових активів), зокрема, йдеться про такі проекти Законів України: а) «Про обіг криптовалюти в Україні» № 7183 від 06.10.2017 р.² (наразі проект відкликано); б) «Про токенизовані активи та криптоактиви» № 4328 від 05.11.2020 р.³; в) «Про

¹ Кобильнік Д. А., Бурчак А. Ю. Криптовалюта як об'єкт податкового права: практичне застосування та правове регулювання. *Право та інновації*. 2020. № 2 (30). С. 27.

² Про обіг криптовалюти в Україні: проект Закону України від 06.10.2017 р. № 7183. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684/.

³ Про токенизовані активи та криптоактиви: проект Закону України від 5 листоп. 2020 р. № 4328. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JI03596A.html

віртуальні активи» № 3637 від 11.06.2020 р.¹ Приміром, у законопроекті № 7183 у правовий статус визначався криптовалюти як об'єкта права власності майнерів (осіб, що здійснюють операції з криптовалютою) та яка є об'єктом оподаткування, а до криптовалютних транзакцій застосовуються положення (аналогія закону) про договір міни у відповідності до законодавства України². Інший підхід обрано у законопроекті № 3637. Так, запропоновано визначення віртуального активу як особливого виду майна, який є цінністю в електронній формі, існує в системі обігу віртуальних активів, та може знаходитись у цивільному обігу. Віртуальні активи можуть бути забезпеченими і незабезпеченими³.

При цьому у ч. 1 ст. 4 вказаного законопроекту зазначено, що віртуальні активи є майном, особливості обігу якого визначаються Цивільним кодексом України та цим Законом. Така позиція вбачається доволі конструктивною з огляду не лише на сутність цієї категорії, а й на те, що у національному правовому полі в сучасних умовах це найбільш актуальний варіант правового регулювання. При визначенні віртуальних активів як майна в контексті оподаткування доцільно вести мову про встановлення правового механізму податку на доходи / податку на прибуток від операцій з таким майном. Наразі ж на рівні закону надано зовсім інше визначення віртуального активу.

Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»⁴ віртуальний актив становить собою цифрове

¹ Про віртуальні активи: проект Закону України від 11 черв. 2020 р. № 3637. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69110.

² Про обіг криптовалюти в Україні: проект Закону України від 06.10.2017 р. № 7183. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684/.

³ Ст. 1 проекту Закону України «Про віртуальні активи» від 11 черв. 2020 р. № 3637. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69110.

⁴ Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 6 груд. 2019 р. № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>.

вираження вартості, яким можна торгувати у цифровому форматі або переказувати і яке може використовуватися для платіжних або інвестиційних цілей. Фактично, можемо зробити висновок про те, що у наведеній нормі при визначенні віртуального активу йдеться про об'єднання характеристик майна та засобу платежу. Як вбачається, такий підхід є достатньо спірним, зокрема, в контексті оподаткування. На наше переконання, в умовах сьогодення існує потреба у комплексному дослідженні сутності віртуальних активів й закріпленні відповідного «загального» правового режиму їх існування в Україні. А вже після цього постає необхідність у розробленні відповідних законодавчих приписів щодо оподаткування операцій з віртуальними активами, впровадження відповідних контрольних заходів за такими операціями та ін., що у підсумку дозволить забезпечити й додаткові надходження коштів до бюджетів різних рівнів.

Позначимо й деякі аспекти впровадження цифрових технологій у сферу бюджетної діяльності. Показово, що у 2014 році в рамках Комітету ОЕСР з державного управління була розроблена і прийнята Рекомендація Ради ОЕСР щодо стратегій цифрового уряду (Recommendation of the Council on Digital Government Strategies). Цей документ спрямований на підтримку реалізації стратегій електронного уряду для зближення уряду з громадянами та діловим співтовариством з урахуванням потенціалу інформаційних комунікаційних технологій, як в частині підвищення ефективності державного управління, так і з точки зору підвищення рівня транспарентності реалізованої політики; можливостей залучення та участі в її реалізації громадян, підвищенні довіри з боку населення¹. Отже, нові можливості, які виникають у зв'язку з використанням цифрових технологій слід розглядати як потенціал для більш тісної співпраці влади і населення в рамках державного управління. Позначимо, що процеси цифровізації не минули й Україну.

¹ Recommendation of the Council on Digital Government Strategies. URL: <http://www.oecd.org/gov/digital-government/Recommendation-digital-government-strategies.pdf>.

Ми вже згадували за текстом Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки¹, відповідно до якої основна мета цифровізації полягає у досягненні цифрової трансформації існуючих та створенні нових галузей економіки, а також трансформації сфер життєдіяльності у нові більш ефективні та сучасні. Більш широко наведений підхід відображено у Стратегії «Україна 2030Е – країна з розвинутою цифровою економікою»². На наше переконання, цифровізація різноманітних суспільних відносин потребує їх адекватного правового регулювання. Це повною мірою стосується і фінансових правовідносин.

Як ми продемонстрували вище, переважно процеси цифровізації торкнулися сфери оподаткування, зокрема, через створення низки електронних сервісів, за допомогою яких взаємодія між уповноваженими учасниками податкових правовідносин та зобов'язаними стає більш мобільною, зручною та оптимізованою. Говорячи про сферу бюджетно-правового регулювання, відзначимо, що український законодавець не поспішає впроваджувати в неї цифрові технології. Такий підхід, з одного боку, є зрозумілим, оскільки бюджетне право торкається великої кількості відносин, що виникають у процесі складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання та контролю за дотриманням бюджетного законодавства, і питання відповідальності за порушення бюджетного законодавства, а також визначаються правові засади утворення та погашення державного і місцевого боргу.

У випадку цифровізації бюджетно-правових відносин справедливо виникають застереження, пов'язані з безпекою даних та коштів, акумульованих на казначейських рахунках. У той же час, з іншого боку, на нашу думку, доцільно в умовах цифровізації економіки запровади-

¹ Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text>.

² Стратегія «Україна 2030Е – країна з розвинутою цифровою економікою». URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyuekonomikoyu.html#6-2-2>.

ти певні нововведення й у бюджетні відносини (наприклад, щодо контролю та звітності як стадій бюджетного процесу), що в цілому буде сприяти реалізації принципів, закріплених у Бюджетному кодексі України. У деяких країнах відбувається впровадження такого проекту, як «Електронний бюджет», що безпосередньо пов'язаний з бюджетним плануванням, веденням і контролем за державними коштами.

У цьому контексті Х. В. Пешкова зазначає, що електронний бюджет дає можливість застосування електронного юридично значущого документообігу, допомагає експертам у сфері бюджету порівнювати ефективність господарської діяльності державних і муніципальних установ, цифровізує бюджетну інформацію для аудиторів і громадян, сприяючи прозорості бюджету. Позначені моменти дозволяють оцінити бюджет з позицій отримання інформації про процеси фінансового забезпечення не тільки господарської діяльності держави, а й прав і свобод людини і громадянина. Цифрова інформація про бюджет значно полегшує роботу і фінансових органів, і задовольняє інтереси громадян і організацій в отриманні фінансової інформації, допомагає поступово вибудовувати цифрову економіку держави. Таким чином, електронний бюджет в сучасних умовах виступає найважливішою складовою цифрової економіки держави, як форма штучного інтелекту в сфері фінансів відіграє роль організаційного, інформаційного та контрольного забезпечення бюджетного методу ведення державного господарства¹. Доцільно в якості пілотного проекту таку ініціативу впровадити й в Україні. Дещо інше бачення розвитку бюджетних відносин в умовах розвитку цифрової економіки пропонує Н. О. Єфімова. Так, вчена, аналізуючи досвід Португалії, вказує, що введення партиципаторного бюджету також виступає проявом цифровізації у бюджетних відносинах².

¹ Модернизация правового регулирования бюджетных отношений в условиях цифровизации экономики: сборник научных трудов по материалам Международной научно-практической конференции в рамках V Саратовских финансово-правовых чтений научной школы имени Н. И. Химичевой (Саратов, 23 июня 2020 г.) : в 2 ч. / под общ. ред. Е. В. Покачаловой, С. В. Рыбаковой. Саратов, 2020. С. 177, 175.

² Там само. С. 104.

Зазначимо, що бюджет участі (громадський бюджет, партисипаторний бюджет) вже досить тривалий час функціонує в багатьох європейських країнах. В Україні запровадження громадського бюджету розпочалося з 2015 року. При цьому бюджет участі становить собою своєрідну форму взаємодії мешканців відповідної адміністративно-територіальної одиниці та виконавчих органів відповідних місцевих рад щодо реалізації за рахунок коштів бюджету міста проектів, які розробляються, подаються та обираються його мешканцями, на власний розсуд¹. Детально аналізувати реалізацію бюджету участі ми не будемо в межах цієї праці. Водночас позначимо, що в Україні було створено сайт, на якому відображено всі проекти в межах кожного регіону, які відібрано на голосування. За підсумками такого голосування проекти-переможці фінансуються за рахунок коштів з відповідного місцевого бюджету². З огляду на наведене констатуємо, що в сучасних умовах говорячи про бюджет участі, з певною обережністю можна акцентувати увагу на тому, що його впровадження та реалізація у відповідних державах є прикладом впровадження цифрових технологій у сферу бюджетно-правового регулювання. Такий висновок ми робимо, виходячи з того, що згідно з чинним бюджетним законодавством України бюджет участі не є окремою стадією бюджетного процесу його регулювання здійснено підзаконними нормативно-правовими актами, зокрема, відповідними Рішеннями місцевих рад.

З огляду на викладене зазначимо, що в сучасних умовах впровадження цифрових технологій у сферу бюджетної діяльності України знаходиться на початковому етапі. Як вбачається, за допомогою цифрових технологій оптимізується прийняття рішень, зокрема, скорочується час між прийняттям рішення і соціальним ефектом від нього³. Крім того, застосовуючи технології доцільно говорити про

¹ Дмитрик О. О., Токарева К. О., Смичок Є. М. Реформування бюджетного процесу на місцевому рівні в Україні. *Право та інноваційне суспільство*. 2017. № 2 (9). С. 81. URL: http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/Dmytryk_Tokarieva_Smychok9.pdf.

² Бюджет участі. URL: <https://bu.mvk.if.ua/about>.

³ Ермакова Е. А., Гуреева О. В. Особенности внедрения цифровых технологий в бюджетные отношения. Основные тенденции и перспективы развития экономики

більш широкий підхід до характеристики принципу публічності та прозорості у бюджетній сфері, а також про вирішення питання щодо ефективності використання бюджетних коштів. Зокрема, йдеться про превенцію корупційних ризиків шляхом цифровізації та відкритості бюджетних рішень. Для того, аби за допомогою процесів цифровізації отримати якісний ефект регулювання бюджетних відносин, слід сформуувати цілісний комплекс заходів (правових, організаційних та технічних).

Підбиваючи певні підсумки, зазначимо, що в сучасних умовах держава намагається всіляко сприяти розвитку економіки країни шляхом впровадження інноваційних цифрових технологій, які суттєво змінили існуючі раніше підходи до публічної фінансової діяльності. Як вбачається, позначені процеси мають як позитивні, так і негативні характеристики. Приміром, запровадження технологій у процеси податкового адміністрування дозволяє обробляти великі масиви даних, витратити на це менше часу, швидше отримувати необхідну актуальну інформацію стосовно відповідних платників податків. Крім того, доцільно відзначити, що за допомогою цифрових технологій забезпечується прозорість бізнес-процесів в економіці країни. У той же час, поряд із позитивною оцінкою застосування сучасних технологій у публічній фінансовій діяльності слід акцентувати увагу на необхідності створення безпечних екосистем у фінансово-правовому полі й розробленні якісних та комплексних нормативно-правових підходів до регулювання фінансової діяльності держави та органів місцевого самоврядування.

4. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НЕДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НА РИНКАХ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

Іншим способом впливу на розвиток ринку небанківських фінансових послуг окрім державного впливу – є регулювання, що здійснюється об'єднаннями професійних учасників ринків небанківських фінансових послуг. Що є, на думку Р. Й. Бачо, результатом самоорганізації учасників, рівень якої залежить від стадії розвитку ринків небанківських фінансових послуг, ступеня технологічних зв'язків між учасниками та рівня дерегулювання на цих ринках¹. Як нами вже зазначалося в попередніх розділах, регулювання ринку небанківських послуг здійснює держава та СРО.

Відповідно до ст. 5 Господарського кодексу України правовий господарський порядок в Україні формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів, виходячи з конституційної вимоги відповідальності держави перед людиною за свою діяльність та визначення України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави.

В цьому розділі дослідженню підлягає саме питання щодо недержавного регулювання небанківських фінансових установ та професійних учасників фондового ринку, ефективний господарсько-право-

¹ Бачо Р. Й. Ринки небанківських фінансових послуг: регулювання розвитку (інституційні та аналітичні аспекти): монографія. Ужгород. Вид-во ТОВ «РІК-У». 2016. С. 97.

вий механізм саморегулювання. А саме регулювання суб'єктів господарювання на ринку небанківських фінансових послуг, яке здійснюється з боку СРО та професійних об'єднань учасників.

На думку Р. Й. Бачо, виділення саморегулювання на ринку небанківських фінансових послуг в окремий спосіб регулювання пов'язано з тим, що зарубіжна практика підтверджує тезу про можливість професійними учасниками ринку самим здійснювати регулювання діяльності. Однак цей спосіб регулювання характеризується обмеженим інструментарієм, що випливає з того, що суб'єкт регулювання з об'єктивних причин, знаходиться у постійному виборі між дотриманням вимог законодавства чи правил професійної етики та досягненням основних цілей діяльності¹.

Як зазначають деякі науковці, саморегулювні організації відіграють істотну роль на ринку небанківських фінансових послуг. Ці організації через контроль діяльності своїх членів забезпечують дисципліну, сумлінну поведінку своїх членів на ринку шляхом розкриття ними необхідної інформації, виключення конфлікту інтересів, дотримання кодексу професійної етики. На думку автора, у цих організацій два напрямки діяльності:

1) професійний контроль своїх членів, і для цього в кожній СРО створюються правила професійної діяльності і встановлюється відповідальність за їх недотримання;

2) захист інтересів клієнтів своїх членів, в разі, якщо член такої організації не виконує своїх зобов'язань або порушує правила професійної діяльності².

Самоорганізація учасників ринків небанківських фінансових послуг сприяє поліпшенню регулювання ринку та нагляду за діяльністю фінансових установ, які спрямовані на захист інтересів власників, споживачів небанківських фінансових послуг та самих небанківських

¹ Бачо Р. Й. Ринки небанківських фінансових послуг: регулювання розвитку (інституційні та аналітичні аспекти): монографія. Ужгород. Вид-во ТОВ «РІК-У». 2016. С. 104.

² Фогельсон Ю. Б., Ефремова М. Д. Защита прав потребителей финансовых услуг: монография. Москва. Норма, Инфра. 2010. 368 с.

фінансових установ. На даний час учасники ринків небанківських фінансових послуг не в повній мірі розуміють потребу самоорганізації, результатом якої є захист цілісності ринків небанківських фінансових послуг¹.

Мета з якою створюються самоорганізації та мета державного регулювання та нагляду за діяльністю небанківських фінансових установ з боку органів державної влади співпадають.

На даний час в Україні на ринках небанківських фінансових послуг існує кілька форм самоорганізації:

- 1) саморегульвні організації;
- 2) професійні об'єднання учасників.

Питання щодо саморегулюючих організацій в Україні визначені в Законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», Законі «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків», Законі «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», Положенні «Про об'єднання професійних учасників фондового ринку».

Під саморегулюванням на ринках небанківських фінансових послуг слід розуміти автономне реагування професійних учасників цих ринків на вплив зовнішніх чи внутрішніх чинників, що порушують нормальне функціонування небанківських фінансових установ шляхом дотримання норм, правил та стандартів поведінки прямо не встановлених законодавством чи в більшій мірі, якщо такі норми законодавчо встановлені².

В попередньому розділі нами було зазначено, що СРО та професійні об'єднання учасників різняться між собою за правовим статусом, правовим режимом функціонування та колом повноважень якими вони наділяються. Більш жорсткі умови до СРО обумовлені тим, що саме таким організаціям делегуються повноваження щодо регулювання ринку фінансових послуг. Також, різняться між собою

¹ Бачо Р. Й. Ринки небанківських фінансових послуг: регулювання розвитку (інституційні та аналітичні аспекти): монографія. Ужгород. Вид-во ТОВ «РІК-У». 2016. С. 97.

² Там само. С. 105.

і вимоги, які встановлюються до СРО – об'єднання фінансових установ та до СРО – об'єднання професійних учасників.

Розглянемо правовий статус СРО деяких небанківських фінансових установ. Як нами вже відмічалось раніше визначення СРО міститься в ст. 1 Закону «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» і являє собою неприбуткове об'єднання фінансових установ, що створюється з метою захисту інтересів своїх членів та інших учасників ринків фінансових послуг та якому делегуються відповідними органами державної влади повноваження щодо розроблення і впровадження правил поведінки на ринках фінансових послуг та/або сертифікації фахівців ринку фінансових послуг.

О. Р. Ящищак зазначає, що за критерієм обов'язковості можна класифікувати СРО участь у яких є обов'язковою для здійснення діяльності на ринку фінансових послуг і СРО, які утворені на добровільних засадах. За обсягом регулятивних повноважень розрізняють СРО, яким делеговано повноваження в сфері регулювання ринку фінансових послуг і СРО не наділені повноваженнями такого виду. За сферою дії СРО поділяються на загальнодержавні, які об'єднують фінансові установи на території усієї держава, галузеві, які здійснюють представництво інтересів різних типів фінансових установ та локальні, які діють на території однієї адміністративно-територіальної одиниці¹. Аналіз чинного законодавства України дозволяє виокремити такі групи СРО: 1) СРО, що регулюють діяльність учасників ринку цінних паперів; 2) СРО, які регулюють діяльність кредитних спілок; 3) СРО, які регулюють діяльність страхових компаній; 4) СРО, які регулюють діяльність адміністраторів недержавних пенсійних фондів.

Суттєву роль на ринку небанківських фінансових послуг відіграють кредитні спілки. Вони разом з банками та страховими компаніями належать до високоризикових фінансових установ, оскільки залучають кошти від її членів. Основними ризиками кредитної спілки є: кредитний ризик, ризик ліквідності та операційний ризик.

¹ Ящищак О. Р. Державне регулювання ринку фінансових послуг в Україні: організаційно-правовий аспект: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.07/НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2010. С. 127.

І хоча в Україні активи кредитних спілок порівняно із активами банків є незначними, але вони обслуговують значну кількість членів та мають потенціал до зростання. Тому забезпечення належного контролю та нагляду за їх діяльністю є одним із головних завдань НБУ.

Діяльність кредитних спілок пов'язана з двома основними видами фінансових послуг: кредитування та залучення вкладів (депозитів). Можливості кредитних спілок надавати інші фінансові та супровідні послуги своїм членам є обмеженими. Тому це негативно відображається на їх конкурентоспроможності з банками.

Метою НБУ повинно стати сприяння зростанню та конкурентоспроможності ринку кредитних спілок в Україні, а також забезпечення їх господарської діяльності та збереження коштів їх членів. Одним із засобів досягнення даної мети є об'єднання кредитних спілок (далі – ОКС). Нажаль в Україні не розвинений інститут ОКС. На даний час в Україні створені дві об'єднані кредитні спілки:

- 1) «Українська об'єднана кредитна спілка» (УОКС)¹ на базі членства кредитних спілок у Всеукраїнській асоціації кредитних спілок;
- 2) «Об'єднана кредитна спілка НАКСУ» (ОКС НАКСУ) на базі членства кредитних спілок у Національній асоціації кредитних спілок України (НАКСУ)².

ОКС НАКСУ є неприбутковою організацією, заснованою кредитними спілками на кооперативних засадах з метою сприяння фінансовій стабільності кредитних спілок та об'єднання тимчасово вільних коштів своїх членів для взаємного кредитування. До фінансових послуг, які надаються ОКС НАКСУ відносяться: 1) залучення фінансових активів із зобов'язанням щодо наступного їх повернення; 2) надання коштів, в тому числі і на умовах фінансового кредиту. Основними видами діяльності ОКС НАКСУ є: 1) надання кредитів своїм членам на умовах платності, строковості та забезпеченості в готівковій та безготівковій формі; 2) прийняття вступних та обов'язкових пайових та інших внесків від кредитних спілок; 3) розміщення тимчасово вільних коштів на

¹ Українська об'єднана кредитна спілка. URL: https://vaks.org.ua/?menu=terms_of_credit.

² Об'єднана кредитна спілка НАКСУ. URL: <http://www.oks.org.ua/index.php?id=2>.

депозитних рахунках в установах банку; 4) залучення на договірних умовах вкладів своїх членів на депозитні рахунки як у готівковій, так і в безготівковій формі; 5) надання кредитів іншим кредитним спілкам; 6) виступає членом платіжних систем та ін.

Виходячи з вищевикладеного, на нашу думку, було б доречним якби НБУ надав можливість ОКС надавати інші фінансові та супровідні послуги її членам. Не всі кредитні спілки приєдналися до ОКС. Наразі українське законодавство лише поверхнево визначає правовий статус та мету діяльності ОКС. Однак в країнах ЄС ОКС є суттєвим поштовхом для розвитку кредитних спілок та підвищення рівня їх платоспроможності (здатності кредитної спілки своєчасно і в повному обсязі виконувати свої зобов'язання перед членами та іншими кредиторами).

Відповідно до ст. 24 Закону України «Про кредитні спілки»¹ з метою координації своєї діяльності, надання взаємодопомоги та захисту спільних інтересів кредитні спілки мають право на добровільних засадах створювати асоціації кредитних спілок. Які в свою чергу поділяються на місцеві (які діють на території певної адміністративно-територіальної одиниці, але у кількості не менше трьох кредитних спілок) та всеукраїнські (діяльність яких поширюється на територію всієї країни і членами таких асоціацій є кредитні спілки більш ніж з половини адміністративно-територіальних одиниць). Відповідно до норм діючого законодавства асоціація кредитних спілок утримується виключно за рахунок внесків кредитних спілок і не здійснює підприємницької діяльності, окрім отримання пасивних доходів у вигляді процентів, дивідендів, страхових виплат і відшкодувань та роялті, а також розміщення вільних коштів на депозитних рахунках у банках та в об'єднаній кредитній спілці. За рішенням НБУ одній із всеукраїнських асоціацій кредитних спілок може бути надано **статус саморегульвної організації**, яка відповідно до закону має право: 1) розробляти разом із кредитними спілками програми їх фінансового оздоровлення; 2) здійснювати методичне забезпечення, навчання

¹ Про кредитні спілки: Закон України від 20.12.2001 р. № 2908-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2908-14#Text>.

та сертифікацію фахівців кредитних спілок; 3) розробляти і впроваджувати правила поведінки кредитних спілок; 4) проводити збір, узагальнення та попередній аналіз фінансової звітності кредитних спілок; 5) здійснювати регуляторну діяльність у межах функцій, делегованих НБУ.

Виходячи із норм чинного законодавства, необхідно зробити висновки, що було б доречним якби законодавець надав СРО та іншим об'єднанням кредитних спілок більш ширший перелік повноважень ніж той, який існує на даний час. А саме: 1) контроль за дотриманням кредитними спілками окремих вимог щодо їх діяльності; 2) нагляд за достатністю капіталу кредитної спілки та інших пруденційних нормативів; 3) виявлення порушень і недоліків у діяльності кредитної спілки; 4) право ініціювати питання щодо застосування заходів впливу до кредитних спілок, які є членами відповідного об'єднання.

Достатній розвиток саморегулювальних організацій та інших об'єднань кредитних спілок зробить поштовх до : 1) конкуренції кредитних спілок з іншими фінансовими установами і тим самим, впливу їх на ринок фінансових послуг в цілому; 2) підвищення рівня обслуговування членів кредитної спілки; 3) забезпечення належного захисту прав споживачів (членів кредитної спілки); 4) доступності фінансових послуг, які надаються кредитними спілками малому бізнесу.

Страхові компанії як і кредитні спілки відіграють суттєву роль в економічному житті країни. Не потребує доведення той факт, що страхування – вид підприємницької діяльності страхових компаній, головним призначенням яких є захист як суб'єктів господарювання, так і негосподарюючих суб'єктів від ймовірних збитків у разі настання страхових подій. У той же час є ризик загрози платоспроможності і самих страхових компаній, що в свою чергу тягне негативні наслідки для споживачів страхових послуг. Впевненість споживачів у надійності ринку страхових послуг є головною засадою розвитку страхового ринку. А ефективне регулювання та нагляд за страховими компаніями забезпечить таку впевненість для споживачів.

На сьогодні для належного розвитку ринку страхових послуг є певні стримуючі проблеми. Так, низький попит на страхові послуги

обумовлюється перш за все: 1) відсутністю довіри до ринку страхових послуг; 2) відсутністю належної системи захисту прав споживачів страхових послуг; 3) слабкою обізнаністю громадян у страхових послугах; 4) низьким рівнем платоспроможності населення. Тому ринок страхових послуг потребує реформування шляхом удосконалення існуючого регулювання і спрямування на: 1) забезпечення більшої прозорості страхового сектору; 2) підвищення захисту споживачів страхових послуг; 3) запровадження рівних умов діяльності; 4) розбудову конкурентного середовища на страховому ринку. Також однією із таких проблем є забезпечення належного регулювання не лише з боку органів державної влади, а і на рівні саморегулювання.

Діюча модель регулювання ринку страхових послуг хоч і враховує вимоги законодавства ЄС (Solvency, принципи Міжнародної асоціації органів страхового нагляду (IAIS)), але повинна впроваджувати і забезпечувати також і саморегулювання страхового ринку.

Умови створення та діяльності об'єднань страховиків передбачені ст. 13 Закону України «Про страхування»¹ де зазначається, що страхові компанії можуть утворювати спілки, асоціації та інші об'єднання для координації своєї діяльності, захисту інтересів своїх членів та здійснення спільних програм, і які не можуть займатися страховою діяльністю. Такі об'єднання діють на підставі статутів і набувають прав юридичної особи після їх державної реєстрації.

Виходячи із цієї норми, ми бачимо, що саморегулювання страхової діяльності може реалізовуватися через певні професійні об'єднання страховиків. Також в цій статті передбачено, що такі об'єднання можуть утворюватися за певними видами страхової діяльності, а саме страхові компанії, які займаються страхуванням авіаційних, морських ризиків можуть утворювати Авіаційне (далі – АСБ) та Морське страхове бюро (далі – МСБ), що мають статус юридичної особи і утримуються за рахунок коштів страховиків. Страховики, які мають дозвіл на страхування відповідальності операторів ядерних установок за шкоду, що може бути заподіяна внаслідок

¹ Про страхування: Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

ядерного інциденту, зобов'язані утворити ядерний страховий пул (далі – ЯСП). Страховики, які мають ліцензію на здійснення страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою, зобов'язані утворити Аграрний страховий пул (далі – АСП). Страховики, яким дозволено займатися обов'язковим страхуванням цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, зобов'язані бути членами Моторного (транспортного) страхового бюро України. МТСБУ є єдиним об'єднанням страховиків, які здійснюють обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів. Участь страховиків у МТСБУ є умовою провадження діяльності щодо обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів. Аналіз цієї норми дає можливість зробити висновок, що законодавець виокремлює два види самоорганізаційних об'єднань: добровільні та обов'язкові.

До добровільних об'єднань законом віднесені: 1) АСБ; 2) МСБ, учасниками яких можуть бути страховики, що займаються страхуванням авіаційних та морських ризиків.

До обов'язкових віднесено:

1) ЯСП – об'єднує страхові компанії зі страхування відповідальності операторів ядерних установок за шкоду, що може бути заподіяна внаслідок ядерного інциденту;

2) АСП – об'єднує страхові компанії, що мають ліцензію/ на здійснення страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою;

3) МТСБУ – об'єднання страховиків, яким дозволено займатися обов'язковим страхуванням цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів.

Об'єднання страховиків займає вагомe місце на ринку страхових послуг України. Відповідно кожне об'єднання має свою мету і завдання і відіграє важливе значення у саморегулюванні страхового ринку. Підставою створення таких об'єднань є неможливість страховими компаніями самостійно вирішувати проблеми, які виникають на ринку страхових послуг, і тим самим, гальмують його розвиток.

В Україні, як і в багатьох європейських країнах, об'єднання страховиків стали невід'ємною частиною ринку страхових послуг. Залежно від мети та форми участі страховиків у таких об'єднаннях, їх можна класифікувати наступним чином. *За формою участі об'єднання поділяються на добровільні та обов'язкові, за видами діяльності – на загальні та спеціалізовані.* Так, до загальних добровільних об'єднань можна віднести Національну асоціацію страховиків України¹ (далі – НАСУ) метою діяльності якої є розробка, затвердження та впровадження високого рівня правил і стандартів діяльності на ринку страхових послуг. Основними завданнями НАСУ є: 1) участь в розробці та вдосконаленні законодавства у сфері страхування; 2) внесення пропозицій до державних органів з питань страхової діяльності; 3) захист і представництво спільних законних інтересів учасників об'єднання у державних органах з питань статутної діяльності Асоціації; 4) реалізація проектів, що сприяють становленню і розвитку ринку страхових послуг; 5) інформаційна, консультативна, методична та організаційна підтримка учасників Асоціації у процесі їх професійної діяльності; 6) сприяння забезпеченню у діяльності учасників Асоціації належного рівня фінансової стабільності, платоспроможності та ліквідності; 7) сприяння забезпеченню високого рівня економічної ефективності, конкурентоспроможності та соціальної відповідальності у діяльності учасників Асоціації на ринку фінансових послуг; 8) взаємодія з іншими професійними об'єднаннями фінансового ринку з метою утворення належного та розвиненого ринку фінансових послуг України. Також на сайті НАСУ зазначається, що Асоціація не допускає можливості здійснення вирішального впливу на господарську діяльність учасників.

Іншим видом загального добровільного об'єднання страховиків є Ліга страхових організацій України (далі – ЛСОУ)², яка є неприбутковим суб'єктом господарювання. Вона була найпершим об'єднанням страхових організацій, утворена в 1992 році. Завданнями цього об'єднання є: 1) сприяння розвитку страхового ринку;

¹ Національна асоціація страховиків України. URL: <https://www.nasu.com.ua>.

² Ліга страхових організацій України. URL: <http://uainsur.com>.

2) захист прав та інтересів учасників ринку страхових послуг, які є її членами; 3) сприяння вдосконаленню правової бази страхової діяльності; 4) ознайомлення громадськості з діяльністю учасників ринку страхових послуг; 5) сприяння реалізації антимонопольного законодавства в сфері страхової діяльності; 6) забезпечення взаємної довіри, надійності, порядності, ділового партнерства у взаємовідносинах між страховиками та споживачами страхових послуг; 7) розробка рекомендацій з питань методології страхової справи та ін.

Іншим видом страхових об'єднань є Моторне (транспортне) страхове бюро України (далі – МТСБУ)¹, яке є спеціалізованим, обов'язковим об'єднанням страховиків, які здійснюють обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів за шкоду, заподіяну третім особам. Як правило, членство страховиків у МТСБУ є обов'язковою умовою здійснення діяльності щодо обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів. МТСБУ є неприбутковою організацією основними завданнями якого є: 1) виконання гарантійних функцій стосовно відшкодування шкоди, завданої третім особам при експлуатації наземних транспортних засобів; 2) управління централізованими страховими резервними фондами, що створюються при Бюро для забезпечення виконання покладених на нього функцій – Фонд захисту потерпілих, Фонд страхових гарантій; 3) координація роботи страховиків – його членів у сфері страхування цивільно-правової відповідальності за шкоду, заподіяну третім особам внаслідок дорожньо-транспортної пригоди, як на території України, так і за її межами; 4) виконання страхових зобов'язань з обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності за страховиків-членів Бюро у разі недостатності коштів та майна цих страховиків, що визнані банкрутом та/або ліквідовані; 5) співробітництво з органами Міністерства внутрішніх справ України та іншими органами державної влади з питань обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності. На даний час членами МТСБУ є 45 страхових компаній.

¹ Моторне (транспортне) страхове бюро України. URL: <http://www.mtsbu.ua>.

Все вищесказане дає змогу зробити висновок, що відповідні об'єднання страховиків мають спільні риси щодо реалізації певних завдань, а саме:

- 1) інформаційна, консультативна підтримка учасників об'єднань в процесі здійснення їх господарської діяльності;
- 2) захист прав та законних інтересів учасників такого об'єднання;
- 3) участь у розробленні проектів нормативно-правових актів;
- 4) сприяння підвищенню кваліфікації учасників об'єднань;
- 5) ознайомлення населення з діяльністю учасників ринку страхових послуг;
- 6) сприяння розвитку ринку страхових послуг;
- 7) представництво інтересів учасників об'єднань перед органами державної влади;
- 8) надання допомоги щодо удосконалення страхового законодавства.

Окрім вищезазначених спільних рис кожне таке об'єднання має свої специфічні завдання.

Як ми бачимо, недержавне регулювання ринку страхових послуг, реалізується через відповідні професійні об'єднання страховиків, які наділені вузьким переліком повноважень щодо здійснення контролю та нагляду на ринку страхових послуг і які утворюються обов'язково відповідно до вимог законодавства або добровільно. Вони можуть мати статус ліги, асоціації, бюро, пулу. Законодавець навіть в Законі «Про страхування» не закріплює на законодавчому рівні статус СРО. Лише в Положенні про делегування Нацкомфінпослуг окремих повноважень об'єднанню страховиків¹, затвердженого рішенням Держкомфінпослуг від 21.08.2008 р. №1000 згадується про СРО страховиків - об'єднання, якому за рішенням Нацкомфінпослуг (зараз вже НБУ) делеговано окремі повноваження та інформація про яке внесена до реєстру саморегулювальних організацій фінансових установ. Також цим положенням передбачено, що уповноважений державний

¹ Про делегування Нацкомфінпослуг окремих повноважень об'єднанню страховиків, затверджене Положенням Держкомфінпослуг від 21.08.2008 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1063-08#Text>.

орган може делегувати такому об'єднанню наступні повноваження, а саме: 1) розроблення та впровадження правил поведінки на ринку страхових послуг; 2) сертифікація фахівців ринку страхових послуг. Як ми бачимо, ці повноваження не мають нічого спільного з функціями контролю та нагляду, які можуть бути делеговані НБУ.

І тому назріває необхідність надання об'єднанням страховиків статусу СРО або створення єдиної СРО страховиків з наданням їй частини функцій щодо нагляду та контролю за господарською діяльністю страхових компаній з боку НБУ шляхом законодавчого регламентування. Тим самим, зосередити увагу НБУ на контролі за платоспроможністю та ліквідністю страхових компаній. Це буде свого роду сполучною ланкою між державою і суб'єктами господарювання.

Із аналізу норм діючого законодавства можна зазначити, що СРО являє собою, перш за все, звичайне об'єднання суб'єктів господарювання метою створення якого є аналіз стану ринку, виявлення проблем, надання пропозицій щодо його розвитку, розробка проектів нормативно-правових актів. Однак, на нашу думку, було б доречним використовувати цей ресурс і для вирішення практичних завдань регулювання, які держава може покласти на СРО страховиків. Так, до відповідних завдань СРО страхових компаній можна віднести і закріпити на законодавчому рівні: 1) контроль за дотриманням платоспроможності та достатності капіталу страхових компаній; 2) розробка і встановлення правил поведінки членів СРО, стандартів щодо їх страхових послуг; 3) встановлення відповідальності членів СРО за порушення законодавства у сфері страхування і стандартів, встановлених СРО; 4) контроль за виконанням цих норм і стандартів; 5) встановлення механізму вирішення спорів між членами СРО, між членами СРО та іншими учасниками страхового ринку (фінансовий омбудсмен); 6) ліцензування страховиків.

Фактично, СРО страховиків будуть здійснювати технічну частину регулювання. Тому необхідно внести зміни до Закону України «Про страхування» про можливість об'єднання страхових компаній у СРО з делегуванням їм відповідних повноважень. Але статус СРО об'єднання набуває лише після виконання встановлених вимог і доведення НБУ

можливості виконувати свої функції (СРО повинна мати своє приміщення, технічні засоби, мати кваліфікованих фахівців).

Саморегулювання відіграє ключову роль на ринках небанківських фінансових послуг, в тому числі і на ринку цінних паперів. Регулювання фондового ринку являє собою поєднання державного регулювання та саморегулювання.

На думку О. Р. Ящицак, СРО в свою чергу повинні стати виразниками інтересів фінансових установ, своєрідними «профспілками», які надають юридичні консультації, здійснюють громадський контроль за діяльністю органів державної влади на предмет порушення прав фінансових посередників, розробляють разом із фінансовими установами програми їх фінансового оздоровлення та контролюють виконання цих програм, здійснюють методичне забезпечення діяльності фінансових посередників, здійснюють навчання та сертифікацію фахівців фінансових установ. Інакше кажучи, СРО не повинні бути у структурі органів державної влади, а навпаки протистояти їм, здійснюючи захист підконтрольних їм суб'єктів¹. Як зазначає В. І. Полюхович, історично регулювання фондового ринку було представлено саморегулюванням, що здійснювалося фондовими біржами, а державне регулювання виникло значно пізніше².

У світовій практиці СРО це відокремлений ринок, доступ на який обмежений певними вимогами щодо професіоналізму та етики, обсягу торгівлі й капіталу тощо³. На думку Є. П. Бондаренко, СРО – неприбуткове об'єднання професійних учасників ринку, яке створене з метою захисту інтересів своїх членів, здійснює регулювання ринків фінансових послуг щодо розроблення і впровадження правил поведінки на них та/або сертифікації фахівців ринку фінансових послуг,

¹ Ящицак О.Р. Державне регулювання ринку фінансових послуг в Україні: організаційно-правовий аспект: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.07/НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького . Київ, 2010. С. 139–140.

² Полюхович В. І. Державне регулювання фондового ринку: господарсько-правовий механізм : монографія. Київ. НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України. 2012. С. 123.

³ Басова А.В. Правовой статус участников рынка ценных бумаг: проблемы регулирования: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Москва. 2008. С. 45.

утворене відповідно до критеріїв та вимог, установлених законодавством¹. І. В. Алексеев зазначає, що СРО - об'єднання суб'єктів фондового ринку, що встановлюють для своїх членів формальні правила та процедури². СРО – неприбуткове об'єднання фінансових установ, створене з метою захисту інтересів своїх членів та інших учасників ринків фінансових послуг та якому делегуються відповідними державними органами, що здійснюють регулювання ринків фінансових послуг, повноваження щодо розроблення і впровадження правил поведінки на ринках фінансових послуг та/або сертифікацію фахівців ринку фінансових послуг³. Тобто, як ми бачимо, серед науковців склалося немало думок щодо визначення СРО.

На нашу думку, надання СРО статусу відокремленого ринку не є доречним, як зазначають деякі науковці. Оскільки є об'єднання професійних учасників фондового ринку, які здійснюють свою господарську діяльність у межах певного ринку, а саме ринку цінних паперів. Інша група науковців розглядає СРО як об'єднання учасників фондового ринку. Саме цей підхід знайшов своє відображення у нормативно-правових актах.

Якщо звернутися до законодавчого визначення, то це поняття знайшло своє відображення, як нами вже згадувалося раніше у попередніх розділах, в Законі України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки»⁴, а саме в ч. 2 ст. 4, де зазначається, що СРО – це об'єднання професійних учасників ринків капіталу, що відповідає вимогам, встановленим Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку. В ч. 2 ст. 143 цього закону зазначається, що об'єднання професійних учасників ринків капіталу набуває статусу СРО за певним видом професійної діяльності на ринках капіталу

¹ Бондаренко Є.П. Механізм регулювання ринку фінансових послуг України: дис. ...канд. екон. наук. 08.00.08. 2011. С. 142.

² Алексеев І. В. Гроші та кредит : навчальний посібник / І. В. Алексеев, М. К. Колісник, О. Й. Вівчар та ін. Львів. Вид-во нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2004. 168 с.

³ Науменкова С. В. Ринок фінансових послуг: навчальний посібник / С.В. Науменкова, С.В. Міщенко. Київ. Знання. 2010. С. 70.

⁴ Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text>.

з дня надання йому статусу СРО НКЦПФР. Порядок надання об'єднанню професійних учасників ринків капіталу статусу СРО та позбавлення такого статусу встановлюється НКЦПФР. Одне об'єднання професійних учасників ринків капіталу може набути статус СРО за кількома видами професійної діяльності на ринках капіталу за умови дотримання певних вимог законодавства. Засади та вимоги до функціонування об'єднань професійних учасників фондового ринку та саморегульованих організацій професійних учасників фондового ринку передбачені в Положенні про об'єднання професійних учасників фондового ринку, затвердженого рішенням НКЦПФР від 27.12.2012 №1925¹ (далі – Положення № 1925). Де зазначається, що СРО створюється відповідно до законодавства України з метою захисту інтересів своїх членів та набуває статусу СРО за певним видом професійної діяльності з дати прийняття НКЦПФР рішення про надання ОПУ статусу СРО. Одне об'єднання професійних учасників ринку цінних паперів може набути статус СРО за одним або за декількома видами професійної діяльності на фондовому ринку. Тобто, виходячи із норм законодавства, ми бачимо, що СРО має статус неприбуткової організації.

Основні повноваження СРО професійних учасників фондового ринку передбачені в гл. 2 р. 3 Положення про об'єднання професійних учасників фондового ринку, де сказано, що Основними повноваженнями СРО є:

- 1) впровадження норм професійної етики в практичній діяльності учасників об'єднання, шляхом розробки та затвердження кодексу професійної етики та здійснення контролю за його дотриманням членами СРО;
- 2) розроблення і затвердження методичних рекомендацій щодо провадження відповідного виду професійної діяльності на фондовому ринку та дотримання норм професійної етики;
- 3) впровадження ефективних механізмів розв'язання спорів, пов'язаних з професійною діяльністю учасників об'єднання, у тому

¹ Про об'єднання професійних учасників фондового ринку, Положення, затверджене рішенням НКЦПФР від 27.12.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0182-13#Text>.

числі шляхом представлення інтересів членів СРО в органах державної влади, судах, інших організаціях та захист їх інтересів;

4) моніторинг дотримання статуту, кодексу професійної етики та інших внутрішніх документів СРО його членами;

5) розроблення і затвердження обов'язкових для виконання членами СРО Правил (стандартів) провадження відповідного виду професійної діяльності на фондовому ринку;

6) фіксація стану безперервного розвитку фахівців на фондовому ринку та видача документів про безперервний розвиток;

7) представлення інтересів членів СРО перед НКЦПФР з питань визнання документів, що підтверджують оцінку кваліфікації;

8) розроблення заходів, спрямованих на запобігання порушенням членами СРО норм законодавства та внутрішніх документів СРО, у тому числі при припиненні ними своєї професійної діяльності, зокрема шляхом подання до НКЦПФР відповідних документів щодо спроможності юридичною особою провадити професійну діяльність на фондовому ринку та щодо припинення провадження юридичною особою професійної діяльності на фондовому ринку;

9) застосування заходів дисциплінарного впливу до членів СРО у разі виявлення порушень Статуту СРО, кодексу професійної етики, інших внутрішніх документів СРО.

Також, законодавець зазначає, що СРО може виконувати інші повноваження, передбачені законом та статутом такого об'єднання, якщо передбачені в ньому повноваження не суперечать вимогам законодавства, а також додатково виконувати повноваження, передбачені у відповідному рішенні НКЦПФР про делегування повноважень з регулювання фондового ринку.

У процесі здійснення своєї діяльності СРО має право:

1) ініціювати вдосконалення законодавства України;

2) ініціювати та брати участь у підготовці проектів законодавчих та інших нормативно-правових актів, державних програм з питань, пов'язаних із розвитком фондового ринку та саморегулювання, а також направляти до органів державної влади висновки за результатами проведених ними незалежних експертиз проектів актів;

3) направляти запити й одержувати в межах законодавства від органів державної влади й органів місцевого самоврядування статистичну, нормативно-технічну та іншу інформацію, необхідну для виконання СРО покладених на них завдань;

4) отримувати від членів СРО інформацію, необхідну для виконання СРО своїх статутних завдань, узагальнення та формування аналітичних даних про стан відповідного сегмента фондового ринку;

5) здійснювати контроль діяльності членів СРО на відповідність правилам СРО, Правилам (стандартам) професійної діяльності на фондовому ринку (за відповідним видом), кодексу професійної етики;

6) застосовувати такі заходи дисциплінарного впливу: попередження, тимчасове припинення членства, виключення зі складу СРО;

7) від свого імені оскаржувати у встановленому законодавством порядку будь-які акти та (або) дії (бездіяльність) органів державної влади, органів місцевого самоврядування, що порушують права та інтереси СРО, кожного з її учасників окремо або групи учасників;

8) створювати третейські суди відповідно до законодавства України;

9) здійснювати відповідно до вимог законодавства України делеговані НКЦПФР повноваження;

10) акредитовувати заходи, що належать до форм безперервного розвитку, нараховувати токени за факти безперервного розвитку та видавати документи, що підтверджують нарахування фахівцям відповідної кількості токенів, в порядку, встановленому відповідним внутрішнім документом СРО;

11) направляти запити та одержувати у терміни, визначені законодавством України, від НКЦПФР відповіді щодо застосування норм законодавства про цінні папери та/або законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Відповіді, отримані на запити СРО, можуть враховуватись всіма учасниками СРО при провадженні професійної діяльності на фондовому ринку;

12) приймати участь у засіданнях НКЦПФР.

Як нами вже зазначалося раніше, на ринку цінних паперів функціонують як СРО так і об'єднання професійних учасників фондового ринку, які не мають статусу СРО. Правовий статус та коло повноважень цих організацій має відповідні відмінності, в результаті чого встановлюються і різні вимоги до порядку їх створення. СРО наділена більш широким колом повноважень на відміну від об'єднання. Розглянемо більш детально ці вимоги (ст. 143 Закону «Про ринки капіталу та організовані ринки» та гл. 1 р. II Положення № 1925) :

1) об'єднання повинно включати не менше 35 відсотків професійних учасників ринків капіталу за кожним з видів професійної діяльності, визначених законом, які воно об'єднує;

2) наявність правил і стандартів професійної діяльності на ринках капіталу, що є обов'язковими для виконання всіма членами об'єднання;

3) статус неприбуткової організації відповідно до податкового законодавства;

4) наявність у власності для забезпечення статутної діяльності активів у розмірі не менше 600 тисяч гривень;

5) визначені законодавством вимоги щодо керівника та його заступників; заступник(и) керівника ОПУ (вища освіта, ділова репутація, заборона перебування у трудових відносинах із членами ОПУ, стаж роботи на фондовому ринку не менше трьох років);

6) наявність приміщення, розмір якого повинен відповідати санітарним нормам щодо площі приміщення на одного працівника;

7) наявність окремого телефонного, факсового, електронного зв'язку, у тому числі електронної пошти;

8) наявність власного веб-сайту, на якому має бути розміщена інформація.

Законодавець передбачає, що таке об'єднання може бути зареєстровано за одним чи декількома видами професійної діяльності, що здійснюють члени такого об'єднання. Після його державної реєстрації НКЦПФР такому об'єднанню видає свідоцтво про реєстрацію об'єднання, строк дії якого є необмеженим.

Законодавець визначає вузьке коло повноважень якими наділяються такі об'єднання, і обмежуються впровадженням норм профе-

сійної етики учасників об'єднання; розробленням і затвердженням методичних рекомендацій щодо провадження професійної діяльності; впровадженням ефективних механізмів розв'язання спорів, пов'язаних з професійною діяльністю учасників об'єднання; моніторинг дотримання Статуту та внутрішніх документів об'єднання його учасниками.

Що стосується СРО, то для набуття статусу СРО об'єднання професійних учасників фондового ринку мають відповідати таким вимогам (гл.1 р. III Положення № 1925):

1) об'єднувати більше 75 відсотків професійних учасників фондового ринку з відповідного виду професійної діяльності на фондовому ринку, за яким об'єднання має намір отримати статус СРО;

2) статут заявника повинен відповідати вимогам законодавства;

3) наявність затверджених та погоджених НКЦПФР Правил (стандартів) професійної діяльності на фондовому ринку (за відповідним видом) та кодексу професійної етики;

4) наявність затверджених та погоджених НКЦПФР внутрішніх документів заявника для реалізації визначених статутом об'єднання функцій;

5) визначені законодавством вимоги до керівника та заступників керівника виконавчого органу, керівників структурних підрозділів (наявність сертифікату на право здійснення дій, пов'язаних з безпосереднім провадженням професійної діяльності на фондовому ринку за тими видами професійної діяльності на фондовому ринку, які здійснюються членами такого об'єднання; наявність бездоганної ділової репутації; заборона перебування у трудових відносинах із членами заявника; стаж роботи в професійних учасниках фондового ринку або в СРО не менше п'яти років, наявність вищої освіти);

7) мати у власності для забезпечення статутної діяльності грошові кошти у розмірі не менше 1 мільйона гривень;

8) наявність відокремленого приміщення від приміщень інших юридичних осіб у власності або користуванні, розмір якого повинен відповідати санітарним нормам щодо площі приміщення на одного працівника; наявність охоронної сигналізації; наявність металевих

шаф для зберігання особових справ членів СРО; наявність комп'ютерної техніки (не менше одного комп'ютера на кожного сертифікованого працівника) та ліцензованого програмного забезпечення; наявність окремого телефонного, факсового, електронного зв'язку, у тому числі електронної пошти;

9) наявність власного веб-сайту, на якому має бути інформація.

Після надання об'єднанню професійних учасників статусу СРО, НКЦПФР надає їй свідоцтво строком на 5 років.

Виходячи з вищевикладеного, необхідно зазначити, що СРО – неприбуткове об'єднання професійних учасників фондового ринку за певним видом професійної діяльності, яке створене з метою захисту його членів, і якому відповідно до законодавства можуть бути делеговані інші повноваження НКЦПФР, на відміну від звичайного об'єднання, строк діяльності якого становить 5 років, участь у якій для професійних учасників є обов'язковою.

Професійних учасників ринку цінних паперів об'єднують наступні СРО та об'єднання професійних суб'єктів фондового ринку:

1) Асоціація «Українські фондові торговці» (АУФТ)¹ має статус СРО у сфері діяльності з торгівлі цінними паперами та депозитарної діяльності. Цілями діяльності якої є: 1) виконання функцій та повноважень об'єднання та СРО професійних учасників фондового ринку відповідно до чинного законодавства України; 2) забезпечення високого професійного рівня діяльності членів Асоціації; 3) представництво членів Асоціації та захист їх професійних інтересів, в тому числі шляхом їх представництва в органах державної влади; 4) професійна підготовка та підвищення кваліфікації фахівців членів Асоціації; 5) інформування членів Асоціації стосовно законодавства, яке регулює їх професійну діяльність, про всі зміни, що вносяться до нього; 6) ініціювання та участь у підготовці проектів законодавчих та інших нормативно-правових актів, державних програм з питань, пов'язаних із розвитком фондового ринку та саморегулювання, а також направлення до органів державної влади висновків за резуль-

¹ Асоціація «Українські фондові торговці». URL: <http://www.aust.com.ua/CiliDiyal.aspx>.

татами проведених Асоціацією незалежних експертиз проектів актів; 7) впровадження ефективних механізмів розв'язання спорів між членами Асоціації, а також в порядку та на підставах передбачених Законом України «Про третейські суди» між членами Асоціації та третіми особами; 8) розроблення та впровадження заходів щодо захисту клієнтів членів Асоціації та інших інвесторів, а також додержання етичних норм та правил поведінки членів Асоціації у їх взаєминах з клієнтами; 9) створення системи довіри інвесторів до професійних учасників фондового ринку та фондового ринку в цілому; 10) сприяння у створенні належної законодавчої бази для розвитку фінансового ринку України; 11) сприяння розвитку добросовісної конкуренції між професійними учасниками фондового ринку; 12) інформування громадськості про діяльність Асоціації і її членів; 13) здійснення заходів, спрямованих на розвиток фондового ринку;

2) професійна Асоціація учасників ринків капіталу та деривативів (ПАРД)¹, яка представляє інтереси всіх вітчизняних депозитарних установ та торговців цінними паперами;

3) Українська Асоціація Інвестиційного Бізнесу (УАІБ)² заснована в квітні 1995 року і є однією з найстаріших професійних організацій учасників фондового ринку та об'єднує компанії з управління активами та адміністраторів недержавних пенсійних фондів. На сьогодні це єдина в Україні саморегульована недержавна організація, якій держава делегувала частку своїх повноважень. Відповідно до своїх повноважень як СРО Асоціація: 1) здійснює заходи, спрямовані на підвищення кваліфікації і стандартів професійної роботи серед своїх членів; 2) проводить комплекс аналітичних, інформаційних та методичних робіт із розробки та впровадження принципів корпоративного управління та захисту прав інвесторів на ринку цінних паперів; 3) проводить передліцензійну підготовку компаній, які мають намір здійснювати професійну діяльність на фондовому ринку, в порядку,

¹ Асоціація учасників ринків капіталу та деривативів. URL: <https://www.pard.ua/uk/about/about%20us/>.

² Українська Асоціація Інвестиційного Бізнесу. URL: <https://www.uaib.com.ua/about-uaib/history-aims>.

встановленому внутрішніми документами Асоціації; 3) організовує розробку та затвердження обов'язкових для виконання членами Асоціації внутрішніх документів Асоціації; 4) здійснює заходи щодо контролю за дотриманням членами Асоціації внутрішніх документів Асоціації, Правил (стандартів) професійної діяльності на фондовому ринку, прийнятних Асоціацією; 5) захищає інтереси членів Асоціації в державних органах, в т.ч. в господарських і третейських судах, а також в інших організаціях як в Україні, так і за кордоном; 6) встановлює міжнародні зв'язки з спорідненими професійними об'єднаннями за кордоном, сприяє створенню умов для виходу членів Асоціації на закордонні фінансові ринки, пошуку партнерів. Також Асоціація має право: 1) здійснювати контроль діяльності членів Асоціації на відповідність внутрішнім документам Асоціації, Правилам (стандартам) професійної діяльності на фондовому ринку; 2) як СРО застосовувати наступні заходи впливу: попередження, тимчасове припинення членства, виключення зі складу Асоціації; 3) від свого імені оскаржувати у встановленому законодавством порядку будь-які акти та (або) дії (бездіяльність) органів державної влади, органів місцевого самоврядування, що порушують права і інтереси Асоціації, кожного з її членів окремо або групи членів Асоціації; 4) створювати третейські суди відповідно до законодавства України; 4) як СРО здійснювати відповідно до вимог законодавства України делеговані НКЦПФР повноваження.

У системі недержавного пенсійного забезпечення також передбачена самоорганізація певних учасників. Мова йде про адміністраторів недержавного пенсійного забезпечення. Частина 2 ст. 2 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» передбачає, що суб'єктами недержавного пенсійного забезпечення є саморегулювні організації суб'єктів, які надають послуги у сфері недержавного пенсійного забезпечення. Так в ст. 1 визначено, що СРО адміністраторів НПФ – неприбуткова організація (непідприємницьке товариство), що створюється з метою встановлення професійних стандартів діяльності з адміністрування недержавних пенсійних фондів, захисту та представлення інтересів своїх членів, а також учасників недержавних пенсійних фондів.

Незважаючи на те, що Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» передбачає можливість делегування певних повноважень державних органів, що здійснюють регулювання ринків фінансових послуг, на практиці таке делегування не зафіксовано для ринку кредитного кооперування, страхового ринку та недержавного пенсійного забезпечення. Необхідність делегування частини повноважень чи їх розширення пов'язано з тим, що СРО є своєрідною ланкою зв'язку між регулятором та ринком, яка дозволить своєчасно реагувати на проблемні питання, що виникають у процесі діяльності суб'єктів ринків небанківських фінансових послуг, а також вживати своєчасних заходів щодо запобігання таким проблемам¹. Як ми бачимо, розвиток ринку фінансових послуг призводить до зміни концепції регулювання шляхом збільшення частки повноважень СРО, заміни виключно державного регулювання на взаємодію СРО з НБУ та НКЦПФР.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що СРО у сфері регулювання ринків фінансових послуг виконують інформаційну, нормотворчу функцію та функцію контролю. Інформаційна функція реалізується шляхом: а) аналізу інформації про діяльність членів СРО; б) інформування професійних учасників ринку про СРО та фінансовий ринок в цілому; в) розповсюдження інформації про діяльність учасників ринку, розвиток ринку тощо. Функція контролю передбачає нагляд та контроль за дотриманням норм, вимог, стандартів діяльності на ринку членами СРО.

Такий розподіл функцій між СРО та НБУ, НКЦПФР передбачає наявність трьох видів саморегулювання: делегованого, добровільного, змішаного. Делегована модель саморегулювання означає, означає, що спеціалізований орган державної влади передає частину функцій щодо регулювання ринку фінансових послуг СРО (ліцензування членів СРО) і визначає її обсяг прав і обов'язків. Добровільне саморегулювання передбачає можливість встановлення правил діяльності на ринку членами СРО без спеціального захисту з боку держави.

¹ Бачо Р. Й. Ринки небанківських фінансових послуг: регулювання розвитку (інституційні та аналітичні аспекти): монографія. Ужгород. Вид-во ТОВ «РІК-У». 2016. С.101.

Нагляд та застосування відповідних санкцій у випадку порушення правил і стандартів, встановлених такою СРО, здійснюється органами СРО. Для змішаної форми саморегулювання характерні ознаки як делегованої моделі, так і добровільної.

На даний час у світі існують дві моделі саморегулювання ринку фінансових послуг: американська і європейська. Американська передбачає індивідуальну свободу і обмежене втручання органів державної влади у діяльність СРО. СРО у своїй діяльності є автономними і майже не підконтрольні органам влади. Європейська модель в свою чергу передбачає, що державні органи зобов'язані захищати права та інтереси професійних учасників ринку фінансових послуг, а СРО є додатковим регулюванням до державного регулювання ринку. Держава встановлює певні обмеження для СРО.

Для багатьох європейських країн інститут саморегулювання є розповсюдженим та привабливим явищем на ринку фінансових послуг оскільки СРО прямо фінансуються за рахунок членів такого об'єднання. Ресурси цих неприбуткових суб'єктів господарювання не залежать від державного бюджету. Так, у Великій Британії такий мегарегулятор фінансового сектору як Відомство з фінансових послуг (Financial Services Authority – FCA) створене як симбіоз саморегулювання та державного регулювання і фінансується виключно за рахунок професійних учасників ринку.

На думку В. І. Полюхович, міжнародне професійне співтовариство визнає правомірність різних моделей саморегулювання. Загальними ознаками СРО є їх відокремленість від державного регулятора. Міжнародна практика фондового ринку включає різні моделі регулювання, у тому числі моделі без СРО, з єдиною СРО за певною функціональною ознакою, або з безліччю СРО¹. Так, визначені Міжнародною організацією комісій з цінних паперів (IOSCO) в своєму програмному документі «Цілі та принципи регулювання фондового ринку»²

¹ Полюхович В. І. Державне регулювання фондового ринку: господарсько-правовий механізм : монографія. Київ. НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України. 2012. 337 с.

² IOSCO (May 2003) “Objectives and Principles of Securities Regulation”. URL: <https://www.iosco.org/library/pubdocs/pdf/IOSCOPD154.pdf>.

базові принципи визначають, що система регулювання фондового ринку повинна використовувати і саморегулівні організації, які виконують певну наглядову функцію у межах своєї компетенції, настільки наскільки це потребує ринок цінних паперів. СРО підлягають нагляду з боку державного регулятора та під час реалізації своїх повноважень обов'язково повинні дотримуватися стандартів справедливості та конфіденційності.

Все сказане дає змогу зробити наступні висновки. Для нашої держави характерна делегована модель саморегулювання на ринку фінансових послуг і яка має ознаки європейської моделі саморегулювання. На ринках фінансових послуг європейських країн СРО є невід'ємною частиною регулюючої системи, вони є самостійним елементом регулюючого механізму, що надає можливість розвантажити державу як єдиний регулятор ринка фінансових послуг. Це пов'язано в першу чергу з тим, що на відміну від органу державної влади, вони мають можливість значно швидше вирішити проблеми професійних учасників, що виникають на ринку.

Що стосується нашої держави, то в нашій країні має місце концепція дворівневої системи регулювання ринку небанківських фінансових послуг. Перший рівень – це органи державної влади (НБУ та НКЦПФР) та саморегулівні організації, утворені професійними учасниками ринку (ліги професійних учасників, асоціації, союзи, пули, бюро та ін.).

Якщо ані НКЦПФР ані НБУ не делегують жодних регулюючих повноважень СРО, а їх функція обмежуються лише впровадженням норм професійної етики, методичних рекомендацій та розробленням правил провадження господарської діяльності для небанківських фінансових установ, то по суті навряд чи СРО можна вважати повноцінним регулятором на ринку цінних паперів та небанківських фінансових послуг.

У зв'язку з цим необхідним є встановлення на законодавчому рівні чіткого переліку контролюючих повноважень делегованих НКЦПФР та НБУ СРО професійних учасників фондового ринку та ринку небанківських фінансових послуг, і визначити яким чином СРО

буде реалізовувати данні повноваження (самостійно або разом з органами державної влади). Також на законодавчому рівні необхідно визначити регіональний, місцевий, галузевий, національний та міжнародний характер СРО.

Посилення ролі СРО на ринку фінансових послуг може бути забезпечено шляхом прийняття спеціального закону про саморегулювання на ринках фінансових послуг. Цей закон визначав би принципи діяльності СРО, порядок делегування повноважень НБУ та НКЦПФР щодо контролю та нагляду за професійними учасниками ринку. Так в 2011 році були спроби прийняття законопроекту «Про саморегулівні організації» від 18.07.2011 №9015, але в 2012 році проєкт було не прийнято. Інша спроба була зроблена в 2020 році у вигляді проєкту Закону «Про саморегулювання господарської та професійної діяльності»¹ від 15.10.2020 р. №4221. Метою даного проєкту є вирішення проблем та недоліків сучасного стану здійснення саморегулювання, впровадження в Україні моделі ефективного саморегулювання, що стане законодавчою основою для створення саморегулівних організацій і їх діяльності. Законопроект встановлює: 1) загальні засади саморегулювання господарської та професійної діяльності, його завдання та принципи; 2) правову й організаційну основу створення, набуття та припинення статусу саморегулівних організацій, вимоги, яким повинна відповідати така організація; 3) добровільність членства суб'єктів господарської або професійної діяльності в саморегулівній організації (обов'язковість членства хоча б у одній саморегулівній організації може бути встановлено виключно законом, що регулює господарську або професійну діяльність у певній сфері (галузі)); 4) особливості здійснення контролю саморегулівної організації за дотриманням її членами статуту, правил саморегулівної організації та відповідальність за їх порушення; 5) основи державного регулювання та державного контролю у сфері саморегулювання господарської та професійної діяльності; 6) гарантії неза-

¹ Про саморегулювання господарської та професійної діяльності: Проєкт Закону від 15.10.2020 р. № 4221 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70181.

лежності та захисту прав саморегульованих організацій. Але яка майбутня доля цього проекту – невідомо.

Необхідно визначити оптимальний баланс між НКЦПФР, НБУ та СРО на цих ринках. З одного боку, СРО повинні бути наділені певними повноваженнями щодо здійснення контролю та нагляду за професійними учасниками на ринку фінансових послуг, а з іншого, СРО можуть зловживати своїми адміністративними повноваженнями в інтересах своїх членів. Тому є доречним збереження дворівневої системи регулювання на ринках фінансових послуг, коли здійснюється повноцінне державне регулювання з боку органів державної влади та саморегулювання з боку СРО. СРО повинна стати зв'язуючою ланкою між професійними учасниками ринку фінансових послуг та державними органами влади НБУ і НКЦПФР та бути підконтрольною цим органам.

Підсумовуючи викладене можемо зробити висновок, що СРО на ринках небанківських фінансових послуг та фондовому ринку – неприбуткова організація у вигляді певного об'єднання суб'єктів господарювання, що здійснюють професійну діяльність відповідного виду, заснована на членстві таких суб'єктів, головною метою якої є захист прав і інтересів членів та споживачів ринків фінансових послуг, а також здійснення інших повноважень делегованих НБУ та НКЦПФР (з контролю та нагляду за господарської діяльністю членів СРО).

Кваліфікуючими ознаками СРО є:

- 3) СРО є некомерційною структурою;
- 4) СРО має статус юридичної особи;
- 5) СРО здійснює регулюючу діяльність на локальному рівні;
- 6) СРО має подвійну мету утворення – задоволення інтересів членів СРО та споживачів послуг таких членів.

5. ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Державні інвестиції відіграють визначальну роль в реалізації проектів економічного розвитку. Держава, інвестуючи в різні сфери виробництва, малопробутокві проекти (наприклад, соціальну сферу), які менш цікаві для приватного бізнесу, вирішує масштабні соціально-економічні проблеми, забезпечує не тільки розвиток державного, але й приватного секторів економіки.

В сучасних умовах правове регулювання системи державного інвестування носить фрагментарний характер, відсутній комплексний погляд на зазначену проблему, її правову основу. Тож, існує безліч прогалин в правовому забезпеченні проблем, що стосуються джерел, форм і способів фінансування державних інвестицій, впровадження в практику різних форм співфінансування інвестиційних проектів. Очевидно, це зумовлено тривалим нерозумінням суті публічних інвестиційних правовідносин. Водночас саме державні інвестиції повинні відігравати роль основного засобу економічного регулювання соціально-економічного розвитку країни, забезпечувати економічну безпеку держави.

На перший погляд, функціонування інвестиційного законодавства досить збалансоване й прозоре. Україна є стороною більше 70 двосторонніх угод про захист інвестицій, однак немає універсальних міжнародних договорів, які б встановлювали одноманітність до визначення понять та стандартів як правого регулювання інвестиційної діяльності, так і захисту прав власності. Аналогічна ситуація простежується і в національному законодавстві України. Так, Закону

України «Про інвестиційну діяльність» кореспондують положення близько 200 законодавчих і підзаконних нормативних актів.

З одного боку, ми бачимо державу, яка намагається створити привабливий інвестиційний клімат, надати інвесторам найбільш сприятливі умови, як з політико-правової, так і з економічної точки зору. Зокрема, Україна удосконалює національне законодавство, яке відповідало б, як мінімум, загальноприйнятим міжнародним стандартам захисту іноземних та національних капіталовкладень, розвиває національну економіку, зміцнює дипломатичні зв'язки і міжнародну співпрацю. Іншими словами робиться все, щоб інвесторам було комфортно здійснювати свою діяльність, оскільки, чим успішніше працює реципієнт інвестицій (підприємство «інвестора»), чим більш захищені інвестиції та законні права та інтереси інвестора, тим привабливіше стає образ приймаючої держави на міжнародній арені в якості об'єкту інвестицій.

Державне регулювання економіки потребує системного підходу до вибору методів та притаманних їм засобів впливу держави на суб'єктів економічних відносин. Регулюванню підлягають складні процеси життєдіяльності суспільства, на які не здатні ефективно впливати окремі важелі або будь-які вибіркові, незбалансовані їх комбінації. Результативність державного регулювання зростає, якщо ці важелі застосовуються не випадково чи під тиском груп спеціальних інтересів і кон'юнктури, а системно, виходячи з довгострокових цілей і поточних завдань соціально-економічного розвитку. Системний підхід передбачає інтеграцію в цілісну систему, по-перше, елементів, що формують стратегію соціально-економічного розвитку, по-друге, елементів, що утворюють підсистему регуляторів.

В економічній теорії усталеною є класифікація методів державного регулювання економіки за двома самостійними критеріями: форми впливу та засоби впливу. За формами впливу методи державного регулювання економіки поділяють на дві групи: методи прямого та непрямого впливу¹.

¹ Державне регулювання економіки: навчальний посібник / С. М. Чистов, А. Є. Никифоров, Т. Ф. Куценко та ін. Київ: КНЕУ, 2000. 316 с.

Методи прямого впливу безпосередньо діють на функціонування суб'єктів ринку. Такий безпосередній вплив здійснюється за допомогою інструментів (засобів) адміністративно-правового характеру, які регламентують діяльність суб'єктів господарювання, та економічних інструментів прямого впливу.

Методи непрямого впливу – це методи, які регламентують поведінку суб'єктів ринку не прямо, а опосередковано, через створення певного економічного середовища, яке змушує їх діяти в потрібному державі напрямку. До методів непрямого впливу належать інструменти фіскальної, бюджетної, грошово-кредитної, інвестиційної, амортизаційної, інноваційної та інших напрямків економічної політики, а також методи морального переконування.

У рамках участі держави в інвестиційних відносинах необхідно виділити дві форми: 1) інвестиційне управління; 2) інвестиційне регулювання. Встановлення пріоритетності тієї чи іншої форми лежить в основі визначення головних напрямів підвищення стимулюючої ролі держави в інвестиційній сфері, в економічному і соціальному розвитку суспільства загалом.

Змістовна сутність державного регулювання (на відміну від державного управління як владно-розпорядчої діяльності) полягає у використанні переважно непрямих (економічних, стимулюючих, заохочувальних) методів регулюючого впливу на відповідні об'єкти. Як визначено в ч. 1 ст. 12 Господарського кодексу України¹, держава для реалізації економічної політики, виконання цільових економічних та інших програм і програм економічного і соціального розвитку застосовує різноманітні засоби і механізми регулювання господарської діяльності. Таким чином, в першу чергу, законодавець звужує регулюючий вплив засобів і механізмів регулювання до господарських відносин, її учасників, визначених господарським законодавством. Під державним регулювання розуміється вплив органів законодавчої і виконавчої влади на господарські відносини і їх учасників – суб'єктів економічної діяльності спрямований на упорядкування відносин в ринковій економіці.

¹ Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.

Управління господарською діяльністю в доктрині господарського права, в процесі якого складаються організаційно-господарські відносини розуміється в двох аспектах - макро та мікро рівні. На мікро-рівні – це процес застосування певного комплексу необхідних заходів, що реалізуються на підставі права власності на майно, на базі якого провадиться господарська діяльність, або делегованих повноважень з метою ефективного її здійснення (збільшення доходу від використання такого майна, збільшення вартості та/або кількості майна, досягнення певного соціально-економічного ефекту).

Таким чином, управління господарською діяльністю, що опосередковуються системою організаційно-господарських відносин на мікро-рівні, здійснюється відносно конкретного суб'єкта господарювання та тієї діяльності, що безпосередньо ним здійснюється. Макрорівень – це організаційно-господарські відносини, що виникають у процесі управління економічною діяльністю, в тому числі управління господарською діяльністю як цілеспрямованої діяльності з організації і забезпечення господарювання у відповідності до вимог суспільного господарського порядку, що здійснюється на всіх рівнях національної економічної системи органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, наділеними господарською компетенцією, а також громадянами, громадськими та іншими організаціями, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

Державне управління економікою спрямовується на вирішення великомасштабних соціально-економічних, народногосподарських проблем, які зачіпають інтереси багатьох господарюючих суб'єктів, важливих для економіки країни в цілому, її галузей і регіонів, населення, держави. Водночас у цілях державного управління економікою знаходять відображення цільові установки держави, владних структур, які здійснюють управління. Тому цілі державного управління економікою мають вписуватися в коло управлінських повноважень, які надаються державі, її органам законами країни, міжнародними угодами¹.

¹ Бодров В.Г. Державне регулювання економіки та економічна політика: навчальний посібник / В. Г. Бодров, О. М. Сафронова, Н. І. Балдич. Київ: Академвидав, 2010. 520 с. (Серія «Альма-матер»).

У сферу безпосереднього державного управління входять державні інвестиції. Це діяльність щодо формування і використання тільки тієї частини інвестиційних ресурсів, які мобілізуються державою в державному і місцевих бюджетах, спеціальних позабюджетних фондах і фондах держпідприємств¹. Інвестиційною діяльністю закон визначає сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій. Така діяльність (відповідно до ч. 2 ст. 2 Закону України «Про інвестиційну діяльність»²) проводиться на основі:

- інвестування, що здійснюється громадянами, недержавними підприємствами, господарськими асоціаціями, спілками і товариствами, а також громадськими і релігійними організаціями, іншими юридичними особами, заснованими на колективній власності;
- державного інвестування, що здійснюється органами державної влади за рахунок коштів державного бюджету, позичкових коштів, а також державними підприємствами та установами за рахунок власних і позичкових коштів;
- місцевого інвестування, що здійснюється органами місцевого самоврядування за рахунок коштів місцевих бюджетів, позичкових коштів, а також комунальними підприємствами та установами за рахунок власних і позичкових коштів;
- державної підтримки для реалізації інвестиційних проектів;
- іноземного інвестування, що здійснюється іноземними державами, юридичними особами та громадянами іноземних держав;
- спільного інвестування, що здійснюється юридичними особами та громадянами України, юридичними особами та громадянами іноземних держав.

Держава виступає активним учасником інвестиційного процесу як у формі прямих капітальних вкладень, так і у формі державної

¹ Інвестиційна політика в Україні: досвід, проблеми, перспективи: монографія / М. Г. Чумаченко, С. С. Аптекар, М. Г. Білопольський та ін. АЕН України, ІЕП НАН України. Донецьк: Юго-Восток, Лтд, 2003. 292 с.

² Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 р. № 1560-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>.

підтримки та стимулювання інвестиційної діяльності. Проте, законодавство України не містить визначення ні державних інвестицій, ні бюджетних інвестицій. Певна спроба була здійснена в «Положенні про порядок консервації та розконсервації об'єктів будівництва», затвердженого наказом Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України від 21.10.2005 р. № 2.¹ Так, у п. 1.2 цього Положення державні інвестиції визначено як інвестиції, спрямовані на створення або відновлення основних фондів, джерелом яких є кошти Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим, інших місцевих бюджетів, власні та позичкові кошти державних підприємств, установ та організацій².

З метою розгляду сутності державних інвестицій розкриємо питання про їх форми та види. В основі такого підходу лежить виділення ролі держави як суб'єкта інвестиційної діяльності через призму специфіки її економічних та соціальних функцій у процесі суспільного відтворення. Не викликає сумніву, що держава в цілому як суб'єкт фінансово-інвестиційних правовідносин має цільову правоздатність, що реалізується у сфері створення сприятливих умов для розвитку інвестиційної діяльності та державного інвестування. При цьому органи державної влади та органи місцевого самоврядування можуть бути розглянуті як самостійні суб'єкти фінансово-інвестиційних правовідносин у сфері державного інвестування лише за умови реалізації ними функції «державного замовника» у реалізації інвестиційних проектів капітального будівництва для державних потреб в цілому або територіальних громад, а також цільових, науково-технічних та інвестиційних програм та проектів у встановленій сфері діяльності державного органу чи органу місцевого самоврядування.

Як зазначає Н. Р. Бойчук, системний аналіз законодавства свідчить про те, що державне інвестування здійснюється за рахунок держав-

¹ Про затвердження Положення про порядок консервації та розконсервації об'єктів будівництва : наказ Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України від 21.10.2005 № 2. URL:<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1582-05>.

² Там само.

ного бюджету, позабюджетних фондів, позичкових коштів, а також дає підстави визначити наступні види державної інвестиційної діяльності: часткова участь у підприємствах, що створюються спільно з українськими юридичними і фізичними особами, або придбання частки діючих підприємств; створення підприємств, філій та інших відокремлених підрозділів придбання у власність діючих підприємств повністю; збільшення державної частки в статутному капіталі суб'єктів господарювання або збільшення вартості державної частки на умовах, неприйнятних для приватних інвесторів; надання виключного права використання природних ресурсів на території України та користування землею (договір концесії); здійснення господарської (підприємницької) діяльності на основі угод про розподіл продукції; надання фінансової допомоги окремим регіонам та галузям виробництв у вигляді дотацій, субсидій, субвенцій та бюджетних позик; державне фінансування об'єктів державної власності з використанням державних капітальних вкладень та/або кредитів (позик), залучених державою або під державні гарантії (державний інвестиційний проект); кредитування з державного бюджету, спрямоване на створення (придбання), реконструкцію, технічне переоснащення основних засобів державної власності (державні капітальні вкладення); придбання будинків, споруд, інших об'єктів нерухомої власності, інших основних засобів і нематеріальних активів, що підлягають амортизації (капітальні інвестиції); створення нових, а також розширення, реконструкція, технічне переоснащення діючих підприємств, об'єктів виробничого і невиробничого призначення, пускових комплексів (капітальне будівництво); придбання обладнання для установ соціально-культурної сфери комунальної власності та комунального транспорту; надання, прямо чи опосередковано, суб'єктам господарювання товарів чи послуг за цінами нижче ринкових або придбання товарів чи послуг суб'єктів господарювання за цінами, вище ринкових; продаж державного майна за цінами, нижче ринкових¹.

¹ Бойчук Н. Р. Види та форми державного інвестування. *Економіко-правові проблеми розвитку та сприяння господарській діяльності в сучасних умовах*: зб.

На наше переконання, вищезазначений перелік видів діяльності держави є досить розгалуженим та неупорядкованим, з огляду на це потребує відповідної систематизації. Зокрема, науковцями запропоновано розділити види державного інвестування, в залежності від правових шляхів, за яких інвестиції йдуть від держави-інвестора до реципієнта, та за допомогою яких реалізується державна інвестиційна діяльність, що, власне, є формами інвестиційної діяльності¹.

Узагальнюючи наведені в науковій літературі класифікації, переважно всіма науковцями виділяються три основні форми інвестування: 1) договірна, що опосередковується укладенням угоди, однією із сторін якої є інвестор; 2) корпоративна - що полягає у розміщенні інвестицій (матеріальних та нематеріальних активів) у корпоративні права в обмін на права, посвідчені цінними паперами; 3) змішана форма інвестування, що передбачає як укладення засновницького договору, так і участь в діючій організації, що опосередковується укладенням відповідного договору (договори на придбання акцій (корпоративних прав) в процесі вторинної емісії, а також придбання часток існуючого підприємства). Вважаємо, що наведена класифікація основних форм інвестування є недосконалою.

Слід зазначити, що обираючи правові шляхи, за яких інвестор планує реалізувати свою інвестиційну діяльність, останній має виходити з мети діяльності та соціально-економічного ефекту, якого він прагне досягти з урахуванням визначених законом обмежень та заборон, що дасть змогу оцінити можливі ризики і мінімізувати їхні негативні наслідки.

Враховуючи те, що держава є особливим суб'єктом інвестування, діяльність якої спрямована не тільки на створення суб'єктам господарювання необхідних умов для залучення і концентрації коштів на потреби розширеного відтворення основних засобів виробництва, переважно у галузях, розвиток яких визначено як пріоритети струк-

наук. пр. за матеріалами II Круглого столу (м. Харків, 17 травня 2019 р.). Харків, НДІ ПЗІР НАПрН України, 2019. С. 99.

¹ Пересада А.А. Основы инвестиционной деятельности. Киев: Либра, 1996. С. 148.

турно-галузевої політики, а й на забезпечення ефективного і відповідального використання цих коштів та здійснення контролю за ним, Н.Р. Бойчук пропонує такі правові форми державного інвестування: 1) договірна, в тому числі що включає укладення договору концесії, договору про розподіл продукції; 2) корпоративна – сукупність практичних, обумовлених інвестиційною метою дій громадян, юридичних осіб, держави та територіальної громади, направлених на передачу до статутного (складеного) капіталу юридичної особи корпоративного типу інвестицій - всіх видів майнових та інтелектуальних цінностей, з урахуванням обмежень визначених законом, в обмін на набуття корпоративних прав та права власності на цінні папери, емітовані професійними учасниками ринку цінних паперів, а також в процесі вторинної емісії з метою отримання прибутку (дивідендів) та/або досягнення соціально-економічного ефекту; 3) інвестування у формі передачі матеріальних та нематеріальних активів до капіталу унітарного (державного) підприємства, 4) фінансування державних інвестиційних проектів, 5) здійснення реальних інвестицій у формі капітальних вкладень, капітального будівництва, капітальних інвестицій, 6) державна допомога суб'єктам господарювання¹. В зазначеній класифікації в неповній мірі відображена роль фінансових інструментів в здійсненні інвестиційної діяльності.

Виникає питання про розмежування між державними та бюджетними інвестиціями. Бюджетні інвестиції входять до складу державних інвестицій, є лише частиною таких. Інша частина інвестицій провадиться за рахунок коштів державних позабюджетних фондів, за рахунок коштів державних підприємств, організацій, корпорацій, одержуваних ними в результаті своєї діяльності. Отже, з огляду на наведене, державні інвестиції здійснюються за рахунок коштів бюджетів, позабюджетних і позабюджетних фондів, створюваних державою, і навіть власні кошти державних підприємств і установ. При цьому основним

¹ Бойчук Н. Р. Види та форми державного інвестування. *Економіко-правові проблеми розвитку та сприяння господарській діяльності в сучасних умовах*: зб. наук. пр. за матеріалами ІІ Круглого столу (м. Харків, 17 травня 2019 р.). Харків, НДІ ПЗІР НАПрН України, 2019. С. 102.

джерелом є бюджетні кошти як головного централізованого фонду держави.

Залежно від об'єкта здебільшого вчені виділяють три форми здійснення інвестиційної діяльності держави: капітальні вкладення, фінансові вкладення, капітальні трансферти. Дані форми слід відрізнити від джерел фінансування державних інвестицій, які є «фондами та потоками грошових коштів, які дозволяють здійснювати з них сам процес вкладень».

Зазначимо, що правовий механізм бюджетних інвестицій регулюється блоком нормативних правових актів: Законом України «Про інвестиційну діяльність»¹, Бюджетним Кодексом України², Податковим кодексом України³, підзаконними нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України, Міністерства фінансів України. Проте, законодавче визначення поняття «бюджетні інвестиції» відсутнє. Відсутня і єдність поглядів на зазначену категорію у науковців.

У вітчизняній науковій літературі вчені трактують бюджетні інвестиції по-різному, роблячи наголос на окремих ознаках інвестицій чи їх сукупності. Наприклад, Т. Затонацька під цим поняттям розуміє видатки з державного та місцевих бюджетів, які спрямовуються на фінансування державних цільових програм економічного, науково-технічного, соціального розвитку, програм розвитку окремих регіонів, галузей економіки, інвестиційних проектів чи придбання частки акцій або прав участі в управлінні підприємством⁴.

О. Кириленко і Б. Малиняк розуміють бюджетні інвестиції як кошти бюджету, що спрямовуються на придбання та створення будівель, споруд, передавальних пристроїв, транспортних засобів, об-

¹ Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 р. № 1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>.

² Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. №. 2456-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50–51. Ст. 572.

³ Податковий кодекс України від 2.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.

⁴ Затонацька Т. Бюджетні інвестиції в реальний та людський капітал як інструмент впливу на соціально-економічний розвиток країни. *Наукові праці НДФІ*. 2008. № 1 (42). С. 86.

ладнання та предметів довгострокового користування, нематеріальних активів, проведення їх капітального ремонту, реконструкції, модернізації та реставрації, придбання й капітального поліпшення землі, а також надання капітальних трансфертів¹.

На думку Ліснічук О. А., Гавриш В. С., бюджетні інвестиції – це всі капітальні видатки, що спрямовуються на матеріальні та нематеріальні активи, а також видатки на фінансування конкретного інвестиційного проекту, що фінансуються з державного чи місцевого бюджету².

Слободянюк Н. О., Чечет Е. А. досліджуючи поняття бюджетні інвестиції приводять приклади думок науковців, які по-різному визначають цілі такого інвестування:

- створення або збільшення вартості майна (реальних і фінансових активів), отримання інвестиційних доходів у вигляді неподаткових надходжень від участі у реальному й фінансовому інвестуванні;
- придбання та створення будівель, споруд, передавальних пристроїв, транспортних засобів, обладнання та предметів довгострокового користування, нематеріальних активів, проведення їх капітального ремонту, реконструкції, модернізації та реставрації, придбання і капітального поліпшення землі, а також надання капітальних трансфертів;
- будівництво та модернізацію об'єктів державної (муніципальної) власності, придбання машин та устаткування всіх видів і програмного забезпечення;
- отримання прибутку та/або досягнення іншого соціального ефекту;
- реалізації функцій державної влади та / або з метою отримання іншого позитивного соціального та / або політичного результату³.

¹ Кириленко О., Малиняк Б. Теорія і практика бюджетних інвестицій: монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2007. 300 с.

² Ліснічук О. А. Активізація бюджетних інвестицій спрямованих на економічний розвиток в Україні. *Приазовський економічний вісник*. 2018. № 6 (11). С. 460–464.

³ Слободянюк Н. О., Чечет Е. А. Бюджетні інвестиції в системі стратегічного розвитку національної економіки. *Гроші, фінанси, кредит*. 2016. Вип. III–IV (63–64). С. 270–280.

У. З. Ватаманюк-Зелінська зазначає, що більш детально пізнати сутність бюджетних інвестицій можна по функціях, які вони виконують¹. Здебільшого, науковці виділяють три основних функції бюджетного інвестування:

- стимулююча (створення умов для підвищення активності процесів капіталовкладень);
- інтеграційна (гармонізація й узгодження суперечливих інтересів суб'єктів інвестиційної діяльності);
- інноваційна (оновлення економічних ресурсів і їх якісний розвиток, використання прогресивних організаційних форм та методів управління тощо)².

На основі визначених функцій У. З. Ватаманюк-Зелінська визначає бюджетні інвестиції, як всі капітальні видатки державного бюджету, які стосуються матеріальних та нематеріальних активів, спрямовані на реалізацію різноманітних бюджетних програм (науково-технічних та соціально-економічних), а також видатки на фінансування пріоритетних проектів регіонального розвитку з метою покращення рівня життя та задоволення потреб населення³. Таким чином, бюджетні інвестиції у наданому визначенні охоплюють всі види видатків бюджету.

О. П. Гетманець, аналізуючи сутність категорії «бюджетні інвестиції», цілком слушно зазначає про необхідність врахування того, що капітальні вкладення є різновидом інвестицій і їх використання на відтворення основних фондів або приріст матеріальних активів хоча й має за мету ті самі цілі, що і інші інвестиції, все ж таки відрізняється соціально-економічною спрямованістю, саме тому законодавець використовує поняття інвестиційний проект. Отже, капітальні вкла-

¹ Ватаманюк-Зелінська У. З. Підвищення ефективності бюджетного інвестування підприємницької діяльності в Україні. *Інноваційна економіка*. 2019. № 7–8. С. 87.

² Інституційна трансформація фінансово-економічної системи України в умовах глобалізації: монографія / В. Р. Сіденко та ін. Київ: КНТЕУ, 2017. 648 с.

³ Ватаманюк-Зелінська У. З. Підвищення ефективності бюджетного інвестування підприємницької діяльності в Україні. *Інноваційна економіка*. 2019. № 7–8. С. 89.

дення за рахунок бюджетних коштів є різновидом бюджетних інвестицій, але не охоплюються ними. Також, доход, як мета інвестиційної діяльності при використанні бюджетних коштів може мати місце в подальшому використанні об'єкту інвестицій, або зовсім не приносити прибутку, проте мати важливе соціальне призначення. Як бачимо, О. П. Гетманець приходиться до висновку, що бюджетні інвестиції – це законом встановлений обсяг бюджетних коштів, що спрямовується на реалізацію державних або місцевих інвестиційних проектів. Бюджетні інвестиції, як складову джерел фінансування державних інвестиційних проектів, слід врахувати в понятті «державні інвестиційні проекти», виклавши п. 20-1 ст. 2 БК України в новій редакції: «державний інвестиційний проект – інвестиційний проект, що реалізується шляхом державного інвестування в об'єкти державної власності з використанням бюджетних інвестицій, державних капітальних вкладень та/або кредитів (позик), залучених державою або під державні гарантії»¹.

Розглядаючи таку форму здійснення інвестиційної діяльності держави, як капітальні вкладення, слід зазначити про певні неузгодженості законодавчого визначення такої категорії, форм та джерел їх здійснення. Так, у ч. 3 ст. 1 Закону України «Про інвестиційну діяльність» закріплює, що інвестиції, які спрямовуються на створення (придбання), реконструкцію, технічне переоснащення основних засобів, очікуваний строк корисної експлуатації яких перевищує один рік, здійснюються у формі капітальних вкладень².

З метою регулювання відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів п.п. «а» п. 14.1.81 Податкового кодексу, по суті, відносить капітальні вкладення до капітальних інвестицій, під якими визначає господарські операції, що передбачають придбання будинків, споруд, інших об'єктів нерухомої власності, інших основних за-

¹ Гетманець, О. П. (2021). Бюджетні інвестиції як інструмент фінансо-виправового регулювання державної інвестиційної діяльності. *Форум Права*, 67(2), 54–61. <http://doi.org/10.5281/zenodo.4650277>.

² Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 р. № 1560-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>.

собів і нематеріальних активів, що підлягають амортизації відповідно до норм цього Кодексу.

До основних засобів законодавець відносить (п. 14.1.138 Податкового кодексу України) матеріальні активи, у тому числі запаси корисних копалин наданих у користування ділянок надр (крім вартості землі, незавершених капітальних інвестицій, автомобільних доріг загального користування, бібліотечних і архівних фондів, матеріальних активів, вартість яких не перевищує 20000 гривень, невиробничих основних засобів і нематеріальних активів), що призначаються платником податку для використання у господарській діяльності платника податку, вартість яких перевищує 20000 гривень і поступово зменшується у зв'язку з фізичним або моральним зносом та очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких з дати введення в експлуатацію становить понад один рік (або операційний цикл, якщо він довший за рік).

Що стосується державних капіталовкладень, то відповідно до п. 6 ст. 2 Закону України «Про інвестиційну діяльність»¹ державне інвестування державних інвестиційних проектів з використанням державних капітальних вкладень та/або кредитів (позик), залучених державою або під державні гарантії, здійснюється відповідно до вимог бюджетного законодавства.

У п. 20² ст. 2 Бюджетного кодексу України² державні капітальні вкладення визначено, як капітальні видатки державного бюджету (надання кредитів з державного бюджету), що спрямовуються на створення (придбання), реконструкцію, технічне переоснащення основних засобів державної власності, очікуваний строк корисної експлуатації яких перевищує один рік. Інвестиційна діяльність забезпечується шляхом реалізації інвестиційних проектів. Державний інвестиційний проект (п. 20¹ Бюджетного кодексу України) – це інвестиційний проект, що реалізується шляхом державного інвесту-

¹ Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 р. № 1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>.

² Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.

вання в об'єкти державної власності з використанням державних капітальних вкладень та/або кредитів (позик), залучених державою або під державні гарантії. Отже, законодавець обмежує реалізацію державних інвестиційних проектів шляхом здійснення бюджетних капіталовкладень (бюджетних інвестицій) в нематеріальні об'єкти, зокрема в об'єкти інтелектуальної власності.

Окремою формою інвестиційної діяльності держави є фінансові інвестиції. У глобальній фінансовій економіці державна інвестиційна політика спрямована на вкладення вільних коштів здебільшого у фінансові інвестиції, що дозволяє розвивати різноманітні сфери економічної діяльності. Держава як суб'єкт інвестиційної діяльності здійснює інвестиційні операції через фінансові вкладення, тим самим підвищуючи ефективність використання державних ресурсів та вирішуючи загальнодержавні завдання.

Відповідно до ч. 2 ст. 12 Закону України «Про інвестиційну діяльність»¹ управління державними інвестиціями здійснюється органами державної влади та органами влади Автономної Республіки Крим та включає планування, визначення умов і виконання конкретних дій по інвестуванню бюджетних і позабюджетних коштів. При підготовці державного або відповідного місцевого бюджетів Уряд та/або орган місцевого самоврядування акцентують увагу на обсязі запланованих державних інвестицій. Державне інвестування хоча і набуває все більшого поширення, однак і на сьогоднішній день залишається відносно новим та недостатньо дослідженим явищем у діяльності державних органів і суб'єктів господарювання бюджетної сфери.

Незважаючи на закріплення поняття фінансових інвестицій в Податковому кодексі України, зазначена категорія повною мірою може бути визнана міжгалузєвою. Фінансові інвестиції (п.п. «б» п. 14.1.81. Податкового кодексу України), це господарські операції, що передбачають придбання корпоративних прав, цінних паперів, деривативів та/або інших фінансових інструментів. Фінансові інвестиції поділяються на:

¹ Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 р. № 1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>.

– прямі інвестиції – господарські операції, що передбачають внесення коштів або майна в обмін на корпоративні права, емітовані юридичною особою при їх розміщенні такою особою;

– портфельні інвестиції – господарські операції, що передбачають купівлю цінних паперів, деривативів та інших фінансових активів за кошти на фондовому ринку або біржовому товарному ринку;

– реінвестиції – господарські операції, що передбачають здійснення капітальних або фінансових інвестицій за рахунок прибутку, отриманого від інвестиційних операцій.

Правова категорія «фінансові інвестиції» безпосередньо пов'язана з поняттям фінансові інструменти, сутність яких розкривається у ст. 7 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки»¹. Фінансовими інструментами визнаються:

1) цінні папери, у тому числі цінні папери інститутів спільного інвестування;

2) інструменти грошового ринку;

3) опціони, ф'ючерси, свопи, контракти на майбутню відсоткову ставку та будь-які інші деривативні контракти, базовим активом яких є цінні папери, валюта або інші деривативні контракти, базовим показником яких є процентні ставки, дохідність, індекси або курс, та які можуть бути виконані у вигляді фізичної поставки (поставні деривативні контракти) або розрахунків (розрахункові деривативні контракти);

4) опціони, ф'ючерси, свопи, форварди та інші деривативні контракти, базовим активом яких є продукція, які мають або можуть бути виконані у вигляді розрахунків за вибором однієї із сторін (змішані деривативні контракти), крім випадків неплатоспроможності або інших випадків припинення зобов'язань;

5) опціони, ф'ючерси, свопи та інші деривативні контракти, базовим активом яких є продукція, що укладаються на торговельних майданчиках та які можуть бути виконані у вигляді фізичної поставки (поставні деривативні контракти), крім контрактів (договорів),

¹ Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 31. Ст. 268.

крім контрактів (договорів), передбачених частиною другою цієї статті;

6) опціони, ф'ючерси, свопи, форварди та інші деривативні контракти, базовим активом яких є продукція, які можуть бути виконані у вигляді фізичної поставки (поставні деривативні контракти) та які не зазначені у пункті 5 цієї частини, укладаються не в комерційних цілях та мають характеристики іншого деривативного фінансового інструменту;

7) деривативні фінансові інструменти, що передбачають передачу кредитного ризику, зокрема кредитні ноти та кредитні дефолтні свопи;

8) фінансові контракти на різницю цін;

9) опціони, ф'ючерси, свопи, контракти на майбутню відсоткову ставку та будь-які інші деривативні контракти, що стосуються кліматичних параметрів, ставок фрахту, показників інфляції або інших показників економічної статистики, які мають бути виконані у вигляді розрахунків (розрахункові деривативні контракти) або можуть бути виконані у вигляді розрахунків за вибором однієї із сторін (змішані деривативні контракти), крім випадків неплатоспроможності або інших випадків припинення зобов'язань;

10) деривативні контракти, що стосуються активів, прав, зобов'язань, індексів, курсів, які не зазначені у цій частині та які мають характеристики іншого деривативного фінансового інструменту, у тому числі які укладаються на регульованому ринку, організованих торговельних майданчиках або багатосторонніх торговельних майданчиках.

У п. 3 Національного положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 133 «Фінансові інвестиції», затвердженого Наказом Міністерства фінансів України 18.05.2012 р. № 568¹, державні фінансові інвестиції визначені, як активи, що утримуються (контролюються) суб'єктом державного сектору з метою отримання економічних вигід від їх володіння. Фінансовими інвестиції визнаються у разі, якщо суб'єкт державного сектору здійснює контроль за фінан-

¹ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0901-12#Text>.

совими інвестиціями, їх оцінка може бути достовірно визначена та існує імовірність отримання суб'єктом державного сектору економічних вигід або потенціалу корисності. Фінансові інвестиції поділяються на довгострокові та поточні:

фінансові інвестиції зі строком погашення на дату балансу більше дванадцяти місяців, що утримуються суб'єктом державного сектору не для продажу, визнаються довгостроковими фінансовими інвестиціями;

фінансові інвестиції зі строком погашення на дату балансу не більше дванадцяти місяців, які призначені до продажу і можуть бути вільно реалізовані у будь-який момент, визнаються поточними фінансовими інвестиціями.

Виходячи із аналізу Порядку застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі, затвердженого Наказом Міністерства фінансів України 29.12.2015 р. № 1219¹, довгострокових фінансових інвестиції та інших фінансових активів відносяться:

придбані акції (придбані акції за рахунок коштів державного бюджету; придбані акції за рахунок коштів місцевого бюджету);

довгострокові фінансові інвестиції в цінні папери, крім акцій (в активі державного бюджету; в активах місцевих бюджетів);

довгострокові фінансові інвестиції в капітал підприємств;

одержані довгострокові векселі;

інші фінансові активи розпорядників бюджетних коштів;

інші фінансові активи державних цільових фондів.

До поточних фінансових інвестицій віднесені:

поточні фінансові інвестиції у цінні папери;

короткострокові векселі одержані;

інші фінансові активи розпорядників бюджетних коштів;

інші фінансові активи державних цільових фондів.

Отже, проводячи співвідношення норм інвестиційного та бюджетного права щодо державних інвестицій, зокрема фінансових, та їх впливу на бюджетний процес, можна виокремити наступні форми бюджетного інвестування:

¹ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0085-16#Text>.

Внесення бюджетних та позабюджетних коштів у дохідні види фондових інструментів.

Внесення (розміщення) бюджетних та позабюджетних коштів у дохідні види інших фінансових інструментів.

3. Внесення бюджетних та позабюджетних коштів до статутних капіталів державних або комунальних підприємств.

3. Внесення бюджетних коштів та позабюджетних коштів у відтворення (поповнення) статутних капіталів інших юридичних осіб.

4. Надання бюджетних кредитів та кредитів позабюджетних фондів іншому бюджету, юридичним особам, іноземним державам, іноземним юридичним особам.

5. Розміщення бюджетних та позабюджетних коштів на банківських депозитах.

У контексті бюджетного процесу відносно фінансових інвестицій можна зробити наступний висновок: фінансові інвестиції у бюджетному процесі – це вкладення з боку держави (державного, місцевих бюджетів) капіталу (активів) у фондові та грошові фінансові інструменти, статутні капітали юридичних осіб з метою отримання доходу та/або зростання (збереження) вартості капіталу. Їх обсяги, об'єкти та джерела визначаються стратегічними або програмними документами і затверджуються в установленому бюджетним законодавством порядку.

Застосування системного тлумачення норм Бюджетного кодексу України дає можливість віднести фінансові інвестиції, які здійснюються із державного та місцевих бюджетів до бюджетних витрат, що не узгоджується з нормами господарського законодавства, зокрема, з нормами інвестиційного та корпоративного права.

Так, ст. 63 Господарського кодексу України залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного капіталу в Україні діють підприємства унітарні та корпоративні. Унітарне підприємство створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний капітал, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який призначається (обирається)

засновником (наглядовою радою такого підприємства у разі її утворення), керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства. Унітарними є підприємства державні, комунальні, підприємства, засновані на власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника.

Корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші підприємства, в тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб.

Соціально-економічний ефект від створення або збільшення вартості державного майна може виражатися у вигляді поліпшення екологічної ситуації, розвитку енергетичної та забезпечення сучасної житлово-комунальної інфраструктури, розвитку матеріальної бази систем освіти, культури, охорони здоров'я тощо. Здійснення бюджетного інвестування є необхідною умовою ефективного розвитку держави. Це пов'язано з тим, що, по-перше, інвестиції виконують соціальну функцію, а саме вирішують соціально-культурні проблеми суспільства. По-друге, виконують переорієнтацію вектора розвитку національної економіки в напрямку інноваційного типу господарювання. По-третє, виконують оптимізацію галузевої структури національної економіки¹. Отже, у зв'язку з участю в утворенні майна юридичної особи держава або територіальні громади, як засновники (учасники), можуть мати корпоративні права щодо цієї юридичної особи або речові права на її майно.

¹ Слободянюк Н. О., Чечет Е. А. Бюджетні інвестиції в системі стратегічного розвитку національної економіки. *Гроші, фінанси, кредит*. 2016. Вип. III–IV (63–64). С. 270–280.

Участь у формуванні статутного капіталу юридичної особи є однією із форм інвестиційної діяльності. Права та обмеження щодо здійснення фінансових інвестицій державою, територіальними громадами, суб'єктами державного сектору економіки визначаються Господарським кодексом України, іншими законодавчими актами. Але неузгодженість норм бюджетного та інвестиційного законодавства щодо використання бюджетних коштів для фінансового інвестування призводить до прогалин в правовому регулюванні цих відносин.

Потребує удосконалення правове розмежування напрямів використання державних інвестицій. По-перше, видаткова частина бюджетів розвитку повинна містити асигнування юридичним особам, як державну підтримку інвестиційної діяльності юридичних осіб як публічного, так і приватного права з метою створення інновацій та випуску інноваційної продукції. Аналіз нормативно-правової бази засвідчив відсутність чітко визначених стратегічних пріоритетів на рівні держави. Так, Король І. В. зазначає, що відповідно до Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2013-2020 роки пріоритетними галузями були визначені: виробництво обчислювальної техніки, високотехнологічного машинобудування, програмного забезпечення та радіоелектроніка.

Згідно з Стратегією національної безпеки та пов'язаної з нею програми на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», пріоритетними галузями економіки зафіксовано житлово-комунальне господарство, сільське господарство, вугільну галузь, електроенергетику. В той же час в Стратегії національної безпеки «Україна-2020: стратегія модернізації» за пріоритетні було визначено галузі оборонно-промислового комплексу, агропромислове виробництво, приладобудування, виробництво інформаційної техніки, розвиток хіміко-фармацевтичних технологій, біотехнологій, екологічних технологій та інше¹. Таким чином, дослідження цих та інших програмних документів показало, що

¹ Король І. В. Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2013–2020 роки. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80>.

державна політика у визначенні стратегічних інвестиційних пріоритетів є непослідовною, а самі пріоритети – розмитими.

Аналіз теоретичних підходів та чинного законодавства свідчить про нагальну потребу систематизації та узгодження правових норм регулювання основ державного інвестування шляхом прийняття відповідного закону, в якому визначити:

поняття, види та форми державного інвестування;

порядок розробки та затвердження політики державного інвестування, форми її закріплення;

закріплення порядку визначення пріоритетних напрямків інвестиційної діяльності держави;

систему органів та їх компетенцію щодо управління державними інвестиційними проектами, контролю їх ефективності;

створення єдиного інформаційного-довідкового реєстру перспективних державних інвестиційних проектів, тих які запроваджуються та реалізуються;

визначення сфер, в яких державні інвестиційні проекти можуть реалізовуватися на основі державно-приватного партнерства;

особливості здійснення фінансових інвестицій;

особливості здійснення капітальних інвестицій;

особливості здійснення інноваційного інвестування, обліку та захисту об'єктів інтелектуальної власності держави;

поняття та особливості здійснення бюджетного інвестування;

поняття та особливості здійснення державного корпоративного інвестування.

6. ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПРІОРИТЕТНИХ ГАЛУЗЕЙ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Економічна безпека держави досягається за рахунок комплексного підходу в сфері державного регулювання соціально-економічними та суспільно-політичними процесами з урахуванням економіко-географічних особливостей та геополітичних умов, у яких знаходиться держава як суб'єкт міжнародних відносин. Україна на сьогодні відчуває на собі тиск наслідків глобалізаційних процесів, оскільки стоїть між демократичним Заходом та консервативним Сходом. Подібні тенденції потребують виваженої, ґрунтовної, системної та далекоглядної державної політики, яка втілюється з-поміж іншого в програмах розвитку окремих соціально-економічних напрямів та сфер суспільного життя. Ця теза є особливо актуальною для України в умовах сьогодення.

Падіння темпів економічного зростання в 2013–2015 роках та суттєве скорочення промислового потенціалу вимагало від влади оперативного перегляду основних пріоритетів державної політики, що в умовах обмеженості адміністративного й матеріально-технічного ресурсу вбачалося цілком обґрунтованим кроком. По-перше, кількість пріоритетів економічного розвитку було суттєво зменшено, а їх ранжування відповідало вимогам стабілізації внутрішньодержавних процесів з акцентом на збереження національного суверенітету й територіальної цілісності. По-друге, перегляд цілей політики національної безпеки та, як наслідок, політики економічної безпеки держави дав новий поштовх розвитку зовнішньоекономічних зв'язків,

оскільки усталена до 2013 року система таких зв'язків зазнала істотних втрат. Фактично вперше після проголошення незалежності Україна на практиці почала виходити зі сфери впливу РФ, орієнтуючи свою економіку на Захід. Такий крок зумовив структурні зрушення в економіці держави, суттєві зміни територіального розміщення продуктивних сил, зміну каналів руху товарів, робіт, послуг, а також логістичних маршрутів. Усе це створило передумови для нової якості політики забезпечення економічної безпеки держави.

Розуміючи необхідність подолання кризових та зламних явищ, політичне керівництво держави повинно було втілювати нові принципи, методи та нові стандарти організації соціально-економічних процесів із метою одночасної протидії зовнішнім і внутрішнім негативним чинникам. При цьому окрім впливу об'єктивних негативних чинників: торговельна війна з РФ, військові дії на Сході України, обмеження експортного потенціалу через незаконну анексію АРК – Україна постала і перед новими викликами геополітичного характеру. Мова йде про зміну географії експортно-імпортних відносин та коридорів. Це вже потребувало не лише політичної волі, але й реального економічного базису, що втілювався в необхідності зміни пріоритетів економічного розвитку, географії розміщення продуктивних сил, стратегічних підходах до організації процесів державного регулювання економікою.

Держава фактично переглянула основні зовнішньоекономічні та зовнішньополітичні пріоритети, виходячи з тих умов, у яких опинилася Україна, але при цьому орієнтуючись на відновлення нею і якості промислового потенціалу, і суверенітету в кордонах 2013 року. У сфері ж економічної безпеки це означало формування такої державно-управлінської моделі, за якої нова економіко-географічна реальність поєднуватиметься із соціально-економічними тенденціями, викликаними системними змінами суспільних процесів, але орієнтована на стратегічні пріоритети євроінтеграції.

У цьому контексті перед Україною сьогодні постають нові завдання, серед яких одним із найбільш значущих є переорієнтація національного ринку товарів, робіт, послуг на нові ринки збуту,

створення конкурентоспроможних галузей національної економіки, що здатні відновлюватися і в подальшому розвиватися в тих умовах, у яких опинилася Україна сьогодні. Реалізація цього завдання не можлива без визначення як на доктринальному, так і на законодавчому рівні тих пріоритетних галузей національної економіки, які й здатні до відновлення за рахунок швидкої модернізації та розвитку. На нашу думку, на цьому етапі розвитку України національна економіка потребує структурної трансформації окремих галузей економіки, яка дозволить подолати кризові явища, забезпечити конкурентоспроможність України в цілому й ефективно та оперативно досягти бажаного стану економічної безпеки держави.

Слід зазначити, що чинний Господарський кодекс України (далі – ГК України) містить поняття галузі економіки як сукупності всіх виробничих одиниць, що здійснюють переважно однакові або подібні види виробничої діяльності. Загальна класифікація галузей економіки є складовою частиною єдиної системи класифікації та кодування техніко-економічної і статистичної інформації, яка використовується суб'єктами господарювання та іншими учасниками господарських відносин, а також органами державної влади та органами місцевого самоврядування в процесі управління господарською діяльністю.¹ У вітчизняній науці господарського права та господарському законодавстві галузі економіки поділяють на дві сфери: а) сфера матеріального виробництва (ст. 261 ГК України), до якої належать види діяльності, що створюють, відновлюють або знаходять матеріальні блага, а також продовжують виробництво у сфері обігу (реалізації) шляхом переміщення, зберігання, сортування, пакування продукції, чи інші види діяльності; б) нематеріальна (невиробнича) сфера – це сукупність галузей економіки, що задовольняють різні, окрім виробництва матеріальних благ потреби людей і суспільства в цілому, а саме пасажирський транспорт, зв'язок, комунальне і побутове обслуговування населення, освіта, культура, мистецтво, наука і наукове обслуговування, фізична культура і соціальне забезпечення управ-

¹ Ст. 260 Господарського кодексу України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.

ління, громадські організації тощо. Вимоги до класифікації галузей економіки встановлюються законом (ч. 3 ст. 260 ГК України). Можна стверджувати, що на даний час ані в доктрині господарського права, ані в актах господарського законодавства немає чітких класифікаційних критеріїв поділу галузей національної економіки, що негативно впливає на можливості ефективного управління процесами виробництва, формування логічної та чіткої організаційної структури економіки, яка являла б собою логічно побудовану та ієрархічно узгоджену модель єдиного народногосподарського комплексу держави, який, на нашу думку, має мати таку структуру:

галузеві комплекси (промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт тощо);

функціональні комплекси (машинобудівний, паливно-енергетичний, аграрно-промисловий, будівельний тощо);

регіональні комплекси (за сферами в окремих регіонах держави);

територіально-виробничі комплекси (за спеціалізацією);

соціально-виробничі комплекси (райони, міста, села за адміністративно-територіальним устроєм держави).

Моделювання та в подальшому впровадження на практиці (в першу чергу в актах господарського законодавства) такого підходу до структури національної економіки дало б змогу виділити основні галузі економіки, виокремити пріоритетні галузі та визначити шляхи їх подальшого ефективного функціонування. Це твердження є особливо актуальним у контексті побудови системи забезпечення економічної безпеки держави як основи для збалансованого розвитку економіки України в цілому.

Можна констатувати, що хоча законодавець і зробив спробу визначити пріоритетні галузі національної економіки в Законі України «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць», у ст. 2 якого, зокрема, зазначено, що «пріоритетними галузями економіки є галузі, спрямовані на забезпечення потреб суспільства у високотехнологічній конкурентоспроможній екологічно чистій продукції, високоякісних послугах, які реалізують державну політику щодо розвитку ви-

робничого та експортного потенціалу, створення нових робочих місць» (ч. 1 ст. 2 Закону) та «перелік пріоритетних галузей економіки визначається Кабінетом Міністрів України» (ч. 2 ст. 2 Закону). Але, на жаль, буквальне тлумачення його змісту говорить про фактичну декларативність конструкцій правових норм, що покладаються в основу запропонованої класифікації. На виконання цього Закону Кабінетом Міністрів України було прийнято Розпорядження від 14 серпня 2013 р. № 843-р¹, згідно з яким пріоритетними є такі галузі економіки:

1. Агропромисловий комплекс за напрямками – виробництво, зберігання харчових продуктів, у тому числі дитячого харчування, а також виробництво біопалива, з орієнтацією на імпортозаміщення.

2. Житлово-комунальний комплекс за напрямками:

створення об'єктів поводження з відходами (побутовими, промисловими та відходами, які утворилися в результаті добування та перероблення корисних копалин і виробництва електричної та теплової енергії);

будівництво, реконструкція і технічне переоснащення у сфері теплопостачання, централізованого водопостачання та водовідведення.

3. Машинобудівний комплекс за напрямками – виробництво нових та імпортозаміщуючих видів комп'ютерів, електронної та оптичної продукції, машин і устаткування, електричного устаткування, авто-транспортних та інших транспортних засобів.

4. Транспортна інфраструктура за напрямками – будівництво, реконструкція і технічне переоснащення у сфері транспортної інфраструктури.

5. Курортно-рекреаційна сфера і туризм за напрямками – будівництво курортно-рекреаційних об'єктів та об'єктів туристичної інфраструктури.

6. Переробна промисловість за напрямком – імпортозаміщуюче металургійне виробництво.

¹ Про затвердження переліку пріоритетних галузей економіки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.08.2013 р. № 843-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/843-2013-%D1%80#Text>.

Аналіз положень цього Розпорядження дозволяє стверджувати, що його прийняття, на жаль, не дало змоги створити та запровадити науково обґрунтовану та логічно побудовану систему пріоритетних галузей національної економіки тому, що, на наш погляд, так і не знайшли свого належного упорядкування: по перше, відносини, пов'язані з визначенням ознак, що становитимуть основу формування такої системи; по друге, не упорядковані відносини, пов'язані з визначенням класифікаційних ознак суб'єктів господарювання при їх державній реєстрації та ідентифікації за видами діяльності; по третє, не упорядковані відносини суб'єктів господарювання з органами державної влади, пов'язані з наданням статистичної інформації відповідно до ч. 8 ст. 19 ГК України та ін.

На нашу думку, загальна класифікація галузей економіки держави та визначення пріоритетних галузей економіки мають базуватися насамперед на розробці такого інструментарію та моделі державної економічної політики, яка б забезпечувала подолання наслідків системних криз в економіці в разі її виникнення. Із цього приводу С. О. Геращенко, О. М. Кириєнко та Н. І. Кобзар зазначають, що системність кризових явищ, яка вимагає відповідної реакції з боку держави, полягає в такому: «за період з 1991 року по теперішній час Україна із індустріальної держави перетворилася на аграрну і сировинну країну; у зв'язку з досить високим ступенем зносу основних фондів потрібні значні капітальні інвестиції на їх оновлення; воєнний конфлікт на Сході країни та анексія Криму призвели до суттєвої втрати ВВП, за оцінками експертів, близько 20%; відбулося формування надмірного рівня державного боргу, що склав понад 70,2% від ВВП тощо»¹. Причому основна проблема для України сьогодні полягає в тому, що розроблення такої моделі має стратегічно тривалий період, який не вкладається в жодну політичну каденцію, а відтак не дасть змогу політичним та економічним елітам, які перебувають при владі, отримати необхідний результат для подальшого маніпулювання електоральними вподо-

¹ Кобзар Н. І., Геращенко С. О., Кириєнко О. М. Економічна безпека України: аналіз стану в сучасних умовах. *Економічний вісник «НГУ»*. 2016. №2. С. 49–56.

баннями. Економіка країни стає заручником політичної боротьби, що негативно відображається на стані економічної безпеки держави в цілому.

Більше того, визначаючи ту чи іншу галузь економіки як пріоритетну, держава автоматично розробляє систему заходів, у тому числі й стимулюючого характеру, спрямованих на підтримання національного товаровиробника в цій галузі. Така підтримка передбачає перенаправлення державних фінансів на стимулювання, заходи пільгового характеру щодо галузі в цілому і конкретних виробників зокрема. Останні, частіше за все, є об'єктом впливу окремих політичних структур, що означає перерозподіл державних фінансів у квазізаконний спосіб – шляхом визначення умовно фіктивних пріоритетних галузей економіки. Така ситуація є насправді типовою для суспільства перехідної формації, коли відбувається злам одного суспільного ладу (тоталітарного з адміністративно-командною економікою) на інший (демократичний із ринковою економікою). Але для України ці процеси є затяжними та становлять окрему проблему в контексті забезпечення економічної безпеки.

У цьому аспекті досить слушною є точка зору О. М. Чепеля, який зазначає, що «економічна безпека як інструмент реалізації національних економічних інтересів впливає на весь комплекс економічних відносин: виробництво, розподіл, обмін і споживання матеріальних благ. Як базис національної економічної системи економічна безпека є найважливішою умовою, що визначає характер розвитку всього комплексу економічних відносин. Взаємозв'язок процесів, складових економічних відносин передбачає комплексний підхід до їх регулювання, обумовлює взаємозв'язок напрямів економічної політики»¹. Тому визначення пріоритетів у здійснюваній державою економічній політиці в реаліях сьогодення пов'язується з необхідністю визначення в актах національного законодавства пріоритетних галузей національної економіки, які в цей конкретний період часу мають потенціал для забезпечення збалансованого розвитку.

¹ Чепель О. М. Економічна безпека у контексті державної економічної політики України. *Научний вестник ДГМА*. 2009. № 1 (4Е). С. 301–308.

Із цих позицій найбільш пріоритетними галузями економіки України на сьогодні слід вважати¹:

– військово-промисловий комплекс (далі – ВПК) за напрямками – розроблення та виробництво всіх видів озброєння для потреб експорту та потреб власних Збройних сил України;

– житлово-комунальний комплекс за напрямками – переробка побутових та промислових відходів; виробництво електричної та теплової енергії; будівництво й реконструкція наявних комунальних мереж та житлового фонду;

– машинобудівний комплекс за напрямками – розширення асортименту продукції металургійного виробництва та оновлення основних фондів галузі; виробництво транспортних засобів, авіа- та космічне будівництво;

– агропромисловий комплекс за напрямками – виробництво, зберігання харчових продуктів, виробництво біопалива;

– транспортна інфраструктура за напрямками – реконструкція та будівництво шляхопроводів і транспортної інфраструктури як громадського, так і промислового призначення;

– енергетичний комплекс за напрямками – виробництво всіх видів енергії, перетворення на енергетично незалежну державу, в тому числі за рахунок активізації вироблення та використання альтернативних відновлювальних джерел енергії.

Слід зауважити, що для кожної з наведених пріоритетних галузей економіки важливим орієнтиром є імпортозаміщення. Це означає, що економічна безпека досягатиметься не лише за рахунок розвитку наведених галузей, а головним чином за рахунок створення передумов для їхнього безперебійного функціонування і незалежності від імпортової продукції. Так само й кінцева продукція самих пріоритетних галузей економіки має задовольняти потреби внутрішнього ринку, що автоматично зменшуватиме залежність України від імпорту.

¹ Петришина Н. В. Пріоритетні галузі економіки України: стан та перспективи розвитку. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2015. Вип. 27. С. 136–145.

Вважаємо, що досягнення бажаного рівня економічної безпеки в пріоритетних галузях економіки України може відбуватися за рахунок таких факторів:

1. Економічна безпека у ВПК має свої особливості, які не має жодна з інших галузей економіки та сфер суспільних відносин. ВПК – це стратегічний потенціал України, який орієнтується навіть не стільки на ринкову кон'юнктуру, якщо говорити про випуск продукції галузі для потреб експорту, скільки на конкретні військові цілі, що ставить перед собою та чи інша країна. В умовах конфлікту між Україною та РФ економічна безпека вітчизняного сектору ВПК не може вкладатися в розуміння граничних показників економічної ефективності діяльності окремих промислових підприємств галузі. Вона має досягатися за рахунок такої державної політики, яка б, з одного боку, водночас стимулювала вітчизняного виробника на створення військової техніки та озброєння, яке б перевершувало військово-муць супротивника, а з іншого – стимулювала експортну активність суб'єктів ВПК.

Держава наявними в неї засобами та заходами повинна сприяти в технологічних розробках військової техніки, оскільки це питання виходить за межі суто економічних відносин. Загальна стратегія розвитку ВПК потребує повного державного контролю та регулювання діяльності більшості промислових підприємств сектору, а тому процеси розміщення державних замовлень на таких підприємствах мають відбуватися з розумним обмеженням конкуренції з приватним сектором.

Загалом, на наш погляд, ефективне забезпечення економічної безпеки у ВПК можливе лише за умови збільшення державного контролю за питаннями замовлення, виробництва й оснащення армії військовою технікою та її експорту в країни, що є стратегічними партнерами України. Тобто держава повинна контролювати експортні відносини окремих промислових підприємств ВПК, оскільки неприпустимим є допущення ситуації, за якої відбуватиметься озброєння й технологічне оснащення потенційно ворожої армії. Із цих позицій нинішня політика експортно-імпортних відносин у галузі

озброєнь убачається цілком ефективною, оскільки основними споживачами та замовниками продукції ВПК України є країни Азійсько-Тихоокеанського регіону та Близького Сходу.

Що ж до конкретних засобів і заходів забезпечення економічної безпеки підприємств сектору, то тут слід зазначити, що головним акцентом державної політики має стати запровадження моделі реальних розрахунків із виробниками озброєння, навіть якщо замовниками є органи державної влади України: Міністерство оборони України, окремі структури Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України тощо. Розміщення державних замовлень на підприємствах комплексу повинно проходити з урахуванням реальної собівартості продукції, а розрахунки здійснюватися з Державного бюджету України авансованими платежами. Для цього потребує розроблення стратегічний військовий бюджет України, який відповідатиме сучасній військовій доктрині нашої держави, але при цьому вкладатиметься в межі законодавчого закріплення бюджетних відносин.

Планування потреби України у військовій техніці має відбуватися не за залишковим принципом (після задоволення потреб експортерів), а шляхом оцінювання реальних військових та терористичних загроз і утворення відповідних військових формувань для їх попередження та подолання. На сьогодні рівень економічної безпеки підприємств ВПК знаходиться на небезпечно низькому рівні ще й через процеси банкрутства, особливо щодо окремих підприємств ВПК державної форми власності. Державні підприємства ВПК, а також підприємства з державною часткою не повинні перебувати в процесі банкрутства, оскільки це суттєво зашкоджує виробничому циклу, а розрахунки з боржниками минулих періодів мають відбуватися за участю держави шляхом надання державних гарантій на розстрочення заборгованості. Також, на нашу думку, потребує вирішення питання зменшення податкового навантаження на підприємства ВПК при задоволенні потреб українських Збройних сил у військовій техніці та озброєнні.

Іншими словами, держава має розробити комплекс заходів стимулюючого характеру, якими забезпечить прозорість державного фінансування ВПК та водночас створюватиме передумови для за-

лучення приватних інвестицій у сектор під стабільні, але порівняно невисокі відсотки без можливості участі інвесторів у процесах корпоративного управління діяльністю підприємств ВПК.

2. На відміну від економічної безпеки у ВПК, економічна безпека в галузі ЖКГ досягається, на нашу думку, за рахунок обмеження державного контролю й державної монополії та створення конкурентних умов на ринку послуг ЖКГ, кооперації зусиль органів місцевого самоврядування та органів державної влади регіонального рівня. Вважаємо, що саме органи місцевого самоврядування мають відігравати ключову роль у сфері забезпечення економічної безпеки сектору ЖКГ, а держава, у свою чергу, повинна концентрувати свою увагу та державно-управлінський вплив на таких аспектах:

- удосконалити модель децентралізації місцевих фінансів на основі бюджетної реформи та реформи місцевого самоврядування, яка зараз відбувається, шляхом закріплення прямих джерел поповнення місцевих бюджетів із подальшим розподілом ресурсів на фінансування ЖКГ та закріпити такі фінансові потоки на законодавчому рівні з метою недопущення скорочення необхідних обсягів фінансування процесів оновлення та відновлення комунального господарства;

- запровадити програми фінансування оновлення житлового фонду, в тому числі шляхом кредитування ОСББ для ремонту останніми будинків та комунальних мереж, які перебувають у них на утриманні. Насправді кредитування ОСББ – це надзвичайно стабільний та фінансово виправданий механізм використання бюджетних коштів, оскільки відбувається номінальна прив'язка ОСББ до конкретного житлового фонду, який може бути водночас предметом застави та гарантування повернення кредиту;

- стимулювати приватний сектор для входження на ринок комунальних послуг із пріоритетом відновлювальним джерелам енергії або екологічним видам енергії. Важливо позбутися монополії в окремих сферах ЖКГ підприємств, які через своє монопольне становище суттєво завищують реальну споживчу ціну на комунальні послуги;

- стимулювати органи місцевого самоврядування та територіальні громади для кооперації власних фінансових та матеріально-тех-

нічних ресурсів для створення підприємств сектору ЖКГ, які б задовольняли локальні потреби в окремих послугах: переробка сміття; ремонт та експлуатація комунальних мереж тощо;

– стимулювати окремих суб'єктів господарювання у сфері ЖКГ засобами зменшення податкового навантаження, а також шляхом надання безвідсоткових місцевих позик на оновлення основних фондів та тепло-, водо-, електромереж.

У свою чергу, органи місцевого самоврядування в контексті забезпечення економічної безпеки у сфері ЖКГ повинні акцентувати увагу на такому:

– створенні нових комунальних підприємств, шляхом реорганізації існуючих з одночасною реструктуризацією кредиторських зобов'язань за активної участі місцевих бюджетів, кошти яких виступатимуть гарантом для кредиторів;

– відмовитися від інституту концесії, який в умовах розростання корупційних проявів призводить до прискореного зношування основних фондів суб'єктів господарювання сектору ЖКГ;

– стимулювати через дотації з місцевих бюджетів створення ОСББ та створення керівних компаній і суб'єктів господарювання приватної форми власності у сфері надання послуг ЖКГ;

– активізувати співпрацю між територіальними громадами та органами місцевого самоврядування таких громад для розв'язання проблем територіального розвитку, зокрема в питаннях фінансування переробки сміття через будівництво та обслуговування спільних сміттепереробних потужностей.

Отже, на наш погляд, лише поєднання державного впливу та контролю з ініціативою органів місцевого самоврядування дасть змогу ефективно вирішити проблему забезпечення економічної безпеки в секторі ЖКГ. При цьому і органи державної влади, і органи місцевого самоврядування повинні вирішувати не одні й ті ж проблеми, а, навпаки, координувати спільну діяльність таким чином, щоб розв'язання локальних питань відбувалося на локальному рівні без перенесення центру прийняття рішень на рівень органів державної влади. Натомість, якщо проблеми мають системний та повторюваний характер,

доцільним убачається розроблення загальнодержавних стратегій та програм їх вирішення, зокрема шляхом створення дієвого та раціонального механізму стимулювання або навіть державного фінансування окремих програм у сфері ЖКГ, метою яких стане підвищення економічної спроможності, якості та безпеки підприємств сектору.

3. Основні завдання із забезпечення економічної безпеки в галузі металообробки та машинобудування можуть бути розв'язані, на нашу думку, засобами збільшення державно-регулятивного впливу на стабілізацію експортно-імпортних відносин та зовнішньоекономічну діяльність суб'єктів господарювання з метою відновлення обсягів експорту продукції галузі. Крім того, держава повинна активніше впливати на процеси стимулювання внутрішнього попиту на продукцію металургійної галузі, зокрема через упровадження великих інфраструктурних проектів у сфері залізничних **перевезень**, а також машинобудівної галузі через розміщення замовлень на оновлення залізничного транспорту.

Тривалий час в Україні існували різного рівня імплементації державні програми та стратегії розвитку металургійної галузі, які мали на меті в основному пільгове фінансування процесів оновлення основних фондів та запровадження податкових пільг на експортні операції, наприклад, шляхом повернення ПДВ. Однак такі заходи не можуть характеризуватися як стратегічні, оскільки вони не мали стратегічного ефекту. Економічна безпека в означеній галузі не була досягнута, а події на Сході України завдали суттєвих збитків і втрат більшості підприємств металургійного комплексу через відсутність системного бачення територіального розміщення продуктивних сил.¹

У цьому зв'язку слушною є точка зору Н. Л. Чернової, яка зазначає, що «територіальний поділ праці та територіальна та галузева структура економіки є надзвичайно важливим географічним аспек-

¹ Білоусов Є. М. Економічна безпека пріоритетних галузей національної економіки (постановка проблеми). *Економіко-правові проблеми розвитку та сприяння господарській діяльності в сучасних умовах: збірник матеріалів круглого столу* (м. Харків, 25 травня 2018 р.) / редкол.: М. П. Кучерявенко, О. О. Дмитрик, С. В. Глібо. Харків: Право, 2018. С. 3-5.

том економічної безпеки. Розвиток економіки супроводжується все більш інтенсивним розподілом праці взагалі і територіальним розподілом праці зокрема, закріплюючи різноманітні виробництва за окремими районами країни»¹. При цьому дослідниця переконливо доводить, що така структура господарства країни має бути гнучкою в розумінні оперативних потреб зміни або заміни зв'язків, стабільність яких не забезпечує належного чи очікуваного рівня економічної безпеки. Крім того, в галузі металообробки та машинобудування важливим є не стільки навіть географічна структура виробництва, скільки географія експорту або географія експортних напрямів.

Як зазначалося вище, економічна безпека за своїм визначенням може характеризуватися як певний стан економічної системи держави. З таких позицій експортний потенціал країни має розглядатися як одна з детермінант цього стану, яка забезпечує безперервний збут товарів. Військова агресія РФ та окупація частини території України завдали суттєвих збитків підприємствам металургійного сектору, водночас змінивши і пріоритети експортної політики держави, і сам напрям зовнішньоекономічного збуту готової продукції галузі. Саме тому найбільша увага держави у сфері забезпечення економічної безпеки в галузі металообробки та машинобудуванні повинна приділятися встановленню нових економічних зв'язків та опануванню Україною нових ринків збуту для продукції галузі. Державна політика у сфері забезпечення економічної безпеки цієї галузі має розширити свій інструментарій на суміжні сфери державного регулювання, а саме на міжнародні відносини. Це означає, що, окрім заходів стимулювального характеру, держава має бути і лобістом інтересів власних виробників продукції галузі металообробки та машинобудування.

Окрім цього, держава повинна виступати ще й гарантом з окремих напрямів здійснення державної політики в досліджуваній сфері, оскільки певна кількість підприємств галузі, причому надзвичайно перспективних та конкурентоспроможних, знаходяться в державній власнос-

¹ Чернова Н. Л. Адаптивні моделі оцінки та аналізу економічної безпеки регіону: дис. ... канд. екон. наук. Харків: Харківський держ. економічний ун-т., 2003. 23 с.

ті і, на нашу думку, держава не повинна втратити контроль за цими підприємствами. Елемент стратегічного бачення досягнення бажаного стану забезпечення економічної безпеки держави має враховувати той факт, що будь-яке виробництво металургійної та машинобудівної продукції може стати об'єктом оборонних потреб держави або потреб ВПК. Ураховуючи фактичний стан речей, економічна безпека означеної галузі повинна орієнтуватися, окрім імпортозаміщення, ще й на потреби оборони. Причому останнє є первинним доти, доки не буде відновлено державний суверенітет України в кордонах 2013 року.

4. Що стосується економічної безпеки в агропромисловому секторі, то тут вихідною детермінантою, на нашу думку, є необхідність на стратегічному рівні вирішення проблеми відкриття ринку землі, особливо в умовах фактичного допуску законодавцем на цей ринок іноземного суб'єкта (іноземного капіталу). На нашу думку, залежно від ступеню вирішення цього питання буде в подальшому вирішуватися і проблема ефективного використання земель та спеціалізація сільського господарства. Земля як основний економічний ресурс агропромислового комплексу має бути захищена системою державних гарантій, виходячи з розуміння, що корисні властивості ґрунтів є одним із найбільш стратегічних ресурсів в економічному потенціалі України. Тому залежно від рівня інтенсивності їх використання, а також з огляду на стан основних фондів галузі держава має вирішити питання меж доступу приватного капіталу (особливо – іноземного капіталу) в агропромисловий сектор України в умовах фактичного відкриття ринку землі.

Це стратегічне питання, саме від нього вже залежатиме здатність держави впливати на рівень забезпечення економічної безпеки галузі, оскільки приватні інтереси не можуть бути обмежені потребами держави, бо це у свою чергу призведе до деформації ринкової структури та конкуренції в секторі. Тому, надавши надмірний доступ іноземному капіталу в агропромисловий сектор, Україна може зіштовхнутися з проблемою забезпечення не лише економічної, але й продовольчої безпеки як її складової. Разом із тим, відкриваючи ринок землі, держава сприяє агропромисловому бізнесу і, зокрема, дрібно-

му фермерству, оскільки потенційно надає змогу для надходження інвестиційних ресурсів від продажу землі.

Ураховуючи нагальність розв'язання зазначеної вище проблеми в контексті забезпечення економічної безпеки цієї галузі, вважаємо за потрібне сформулювати таке бачення шляхів її вирішення:

- стимулювання фермерських господарств шляхом пільгового оподаткування (зменшення земельного податку за участю органів місцевого самоврядування та перегляд системи податків на прибуток) або запровадження податкових канікул;

- запровадження обов'язкової оцінки земель із подальшим державним аудитом результатів оцінки з метою перетворення землі на об'єкт продажу за реальними ринковими цінами, а також на об'єкт застави з правом її корисного використання чи отримання продукції з неї за рахунок погашення кредиторських вимог у разі неспроможності їх задовольнити власниками земельних ділянок;

- запровадження державних програм розвитку агропромислової галузі, зокрема в сегменті переробки продуктів харчування, з метою підвищення активності вітчизняного малого і середнього товаровиробника сільгосппродукції. Такі заходи стимулювання доцільно запроваджувати шляхом надання пільгових кредитів або взагалі компенсації частини вартості сільгосптехніки вітчизняного виробництва;

- активна державна політика щодо збільшення експортних квот для ринку ЄС, а також пошук нових ринків збуту продукції агропромислового сектору, зокрема в Азійському регіоні;

- запровадження державних програм відновлення галузі виробництва борошна, мукомельної та іншої продукції шляхом перегляду підходів до управління цією галуззю;

- розбудова мережі елеваторів та інших об'єктів інфраструктури агропромислового комплексу, в тому числі й у портовому господарстві України, з метою активізації логістики зернових та інших культур;

- державний моніторинг діяльності продовольчих та зернових бірж, зернотрейдерів, інших суб'єктів інфраструктури ринку агропромислової продукції для недопущення заниження ціни на продукцію АПК із метою зменшення її прибутковості;

– посилення відповідальності за рейдерство й незаконне захоплення підприємств АПК, а також захоплення земель фермерських та сільськогосподарських підприємств.

Таким чином, комплексні заходи в цій галузі економіки переважно стимулюючого впливу, на нашу думку, дадуть змогу досягти балансу необхідного рівня економічної безпеки та очікуваного рівня активності вітчизняних товаровиробників із мінімальним державним регулюванням окремих, виключно стратегічних питань, яким, зокрема, є ринок землі.

5. Особлива увага в процесі забезпечення економічної безпеки держави має приділятися, на наш погляд, транспортній галузі. Це твердження є актуальним після подій 2013 року, в контексті можливостей відновлення транзитного потенціалу України, який вона мала до військової агресії з боку РФ. Транзит вантажів, пасажирів та їх багажу створює передумову для розвитку відповідної інфраструктури на шляху їх слідування, що стимулює підприємницьку активність учасників цих відносин та дає можливість розвиватися окремим населеним пунктам. У свою чергу, наявність таких транзитних коридорів створює передумови для посилення експортного потенціалу України, оскільки вона так чи інакше долучається до мережі вантажо- та пасажирообігу, а вітчизняні суб'єкти господарювання можуть і повинні інклюзивно долучатися до окремих каналів руху товарів, здійснюючи господарську діяльність і отримуючи (потенційно) прибуток.

Означені вище аспекти формують важливий напрям забезпечення економічної безпеки досліджуваної галузі – створення належного рівня оснащення транспортних коридорів. Мова йде не лише про побудову нових автомобільних доріг, але й про реконструкцію їх мережі в цілому; розбудову портового господарства та мережі аеропортів, іншу транспортну інфраструктуру. Інфраструктурні проекти такого масштабу мають підтримуватися з боку держави щонайменше організаційно та адміністративно.

Окрім того, на нашу думку, транспортна інфраструктура держави потенційно являє собою стратегічний об'єкт оборонного комплексу, тому логіка державної власності на всі її елементи є цілком виправ-

даною та походить зі стратегічних інтересів держави. Саме тому залучення приватного сектору в інфраструктурні проекти можливе лише в рамках програм спільного інвестування з подальшим отриманням та розподілом дивідендів або шляхом розміщення державного замовлення на будівництво об'єктів інфраструктури.

6. Енергетична сфера з точки зору економічної безпеки є окремою галуззю економіки, яка має власну систему забезпечення незалежності від імпорту енергоносіїв та безпеки об'єктів генерування енергії. Енергетична складова економічної безпеки держави (енергетична безпека держави) є досить значущою та потребує всебічного контролю з боку органів державної влади, а тому доцільно виокремити пріоритетні напрями її забезпечення:

– створення передумов для розвитку альтернативної відновлювальної енергетики з використанням сонячної, вітрової, водної енергії. Ці передумови уявляються нам у розробці комплексних програм стимулювання переходу промислових підприємств із традиційних джерел енергії на альтернативні;

– стимулювання переходу на екологічні види енергії в галузі ЖКГ. Теплова енергетика на сьогодні вимагає докорінного оновлення основних фондів, оскільки більшість вітчизняних ТЕС знаходяться в незадовільному технологічному стані або навіть у процедурі банкрутства. Така ситуація є досить критичною, особливо з погляду забезпечення енергетичної безпеки держави, оскільки ставить Україну в залежність від експорту енергії. Натомість, маючи надзвичайно великий потенціал щодо розвитку альтернативної енергетики, Україна повинна перетворюватися на її експортера;

– зменшення рівня залежності від імпорту енергоносіїв. Цей напрям стосується переважно традиційних енергоносіїв: газ, нафта, ядерне паливо. Таке зменшення має відбуватися водночас із пошуком альтернативи палива для теплоелектростанцій за рахунок власної сировини та шляхом поступового розвитку потужностей альтернативної енергетики. Стосовно вітчизняної сировинної бази для традиційних енергоносіїв слід звернути увагу на необхідність збільшення обсягів видобутку нафти та газу, пошуку нових родовищ, а також

на активне використання технологій видобутку сланцевої нафти та газу. Останнє є питанням стратегічного значення й потребує виваженого технологічного вирішення, але саме за рахунок пошуку альтернатив залежності від імпорту енергоносіїв можна суттєво підвищити економічну стабільність держави в цілому;

– поступова відмова від ядерної енергетики. Через зношування основних фондів атомних електростанцій їх подальше активне використання становитиме все більшу загрозу, а утримання та обслуговування постійно збільшуватиме державні витрати. Тому найбільш доцільним, на нашу думку, є поступове скорочення рівня використання атомної енергетики шляхом заміщення її альтернативною: сонячною, вітровою та іншими.

Загалом забезпечення економічної безпеки в енергетичній галузі економіки має зводитися до імпортозаміщення за рахунок збільшення кількості електростанцій, що генерують альтернативну енергію. Однак не слід забувати, що економічна безпека досягається і шляхом контролю державних витрат. Це означає необхідність поступового виведення з експлуатації найбільш застарілих енергогенеруючих підприємств та стимулювання суб'єктів господарювання інвестувати в самозабезпечення енергією з використанням окремих технологічних рішень: розміщення на своїй території сонячних батарей, отримання енергії від спалення відходів та ін.

Таким чином, досягнення бажаного стану забезпечення економічної безпеки в пріоритетних галузях економіки не лише дасть змогу підвищити стабільність економічних процесів, що є передумовою для її збалансованого розвитку, але й буде певним каталізатором для економічного зростання більшості її галузей, у тому числі й щодо тих, які є суміжними або похідними від пріоритетних. Реалізація цього завдання можлива лише за умови використання методології господарського права, модернізації господарського законодавства з урахуванням специфіки функціонування окремих галузей вітчизняної економіки в певний період часу.

7. ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ СПРОМОЖНОГО МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ РОЗБУДОВИ ЕКОНОМІКИ ІНДУСТРІЇ 4.0.

Підвалини для формування і розвитку місцевого самоврядування в Україні у сучасному його розумінні почали закладатися з моменту проголошення незалежності. Цей процес триває сьогодні і далекий від свого завершення. Так, за роки незалежності було розроблено низку законів та інших підзаконних нормативно-правових актів, прийнятих з метою визначення самого концепту місцевого самоврядування, правових, матеріальних, фінансових і організаційних основ його існування та функціонування. Крім того, окремі частини (розділи, глави, положення) інших нормативно-правових актів так чи інакше стосуються засад організації, меж, обсягу, порядку і способів здійснення повноважень, забезпечення їх фінансування, відповідальності, реалізації муніципальних прав і свобод тощо. При цьому, у контексті проваджуваних реформ, релевантних зі змінами векторів загальнодержавного розвитку, необхідністю участі у вирішенні глобальних світових проблем, локальних конфліктів, а також відходу від застарілих стереотипів соціально-економічного та державно-правового розвитку, муніципальна сфера перебуває у нестабільному переходному стані.

Показово, що принципи децентралізації, субсидіарності, поєднання місцевого самоврядування і місцевого управління, а також рух

у напрямі формування спроможного місцевого самоврядування як на світовому, загальнодержавному, так і на регіональному та муніципальному рівнях є визнаними і активно впроваджуються провідними країнами світу протягом останніх декількох десятиліть.

Україна не відстає від загальносвітових тенденцій. Крім означеного вище процесу пошуку концепту та визначення місця й ролі місцевого самоврядування в системі публічного управління, на державному рівні було визнано необхідність проведення реформи місцевого самоврядування і територіальної організації влади в державі загалом. Слід враховувати й те, що процес переформатування влади є достатньо складним, тривалим і стосується як держави та органів державної влади, так і територіальної громади і органів місцевого самоврядування.

У контексті представленого дослідження, йдеться про процес формування спроможного самоврядування як на базовому, так і на районному та обласному рівнях з утворенням відповідних рад, а також про оптимізацію адміністративно-територіального устрою держави, існуючої моделі територіальної організації влади, запровадження ефективних та дієвих механізмів партисипативної участі жителів територіальних громад у прийнятті важливих для них рішень. До того ж, успіх реформи є відображенням політики європейської інтеграції, розвитку співробітництва з європейськими інституціями.

Питання щодо формування спроможного місцевого самоврядування як таке сьогодні не є об'єктом самостійного наукового пошуку через об'єктивні та політичні причини процес затягнувся а сама реформа змінила вектор, адже реформа була започаткована за однієї влади, та через змінену парадигму була продовжена іншим політичним складом владних структур. Відтак, в наслідок відставання нормативного закріплення та його реалізації від наукового супроводження, процес формування втратив увагу наукової спільноти. При цьому, проблеми формування сучасного місцевого самоврядування, у тому чи іншому контексті, неодноразово ставали центром наукових дискусій.

Так, слід відзначити, що проблематика формування та розвитку інституту місцевого самоврядування, правових, організаційних, матеріально-фінансових засад, особливостей його організації та діяльності, форм та методів, зокрема, новітніх, роботи його органів та посадових осіб досліджувалися в працях таких учених, як: М. О. Баймуратов, О. В. Батанов, І. І. Бодрова, Г. В. Задорожня, І. В. Козюра, Н. М. Кондрацька, О. Ю. Лялюк, О. О. Петришина, С. Г. Серьогіна та ін.

Пошук кращої моделі місцевого самоврядування, осучаснення правових засад його організації та діяльності, зокрема, в умовах впровадження технологій Четвертої промислової революції і політики тотальної цифровізації є вкрай актуальним сьогодні має стати предметом наукового пошуку галузевих та міждисциплінарних досліджень. Важливість місцевого самоврядування для розбудови нового суспільно-політичного та економічного ладу не лише на засадах верховенства права, демократії та визнання прав людини, а й враховуючі нові виклики та можливості, темпи науково-технічного прориву обумовлює формування і здійснення відповідного напряму політики держави, що передбачає розробку і прийняття нових, а також перегляд чинних нормативно-правових актів у муніципальній сфері.

Актуальність та нагальність пошуку шляхів вирішення означених вище проблем підтверджується, у тому числі, зростанням наукового інтересу до проблем розвитку, трансформації системи публічної влади загалом, а також підвищенням уваги до питання перегляду і внесення змін до чинного законодавства, що спрямовані на створення транспарентної, ефективної, інноваційно-спрямованої системи органів державної влади та місцевого самоврядування в Україні. Особливої ваги сьогодні набуває утвердження спроможного місцевого самоврядування з точки зору як компетенції, матеріального і фінансового забезпечення, так і професійності посадових і службових осіб, підвищення рівня якості надання різних видів публічних послуг, досягнення оптимальності при вирішенні питань життєдіяльності, а також проблем подальшого (стратегічного) розвитку територіальних громад, регіонів.

Метою роботи є виокремлення і вивчення питань, пов'язаних з проблемами правового регулювання формування, становлення та розвитку спроможного місцевого самоврядування, у тому числі, шляхом аналізу політико-правових засад означеного інституту, а також окреслення перспектив його удосконалення за нових умов суспільно-політичного і економічного ладу.

Загальносвітова тенденція до формування спроможного місцевого самоврядування виділилася на початку нового тисячоліття. Так, не лише в європейських, зокрема, провідних державах Західної Європи зі сталими демократичними традиціями, а й в країнах Америки та Азії відбулося зміщення акценту з держави, центрального рівня, на муніципальний, локальний (територіальний) рівень у вирішенні широкого спектру проблем соціально-економічного характеру: від проблем боротьби із бідністю і до забезпечення сталого економічного розвитку держави в цілому.

Децентралізація передбачає реформування за такими основними напрямками: територіальна реформа (передбачає реорганізацію територіального устрою, зазвичай через укрупнення (агломерацію) адміністративно-територіальних одиниць (добровільне, примусове або змішаного характеру); інституційна реорганізація (передача повноважень і відповідних ресурсів); процедурна реорганізація (реформа системи надання адміністративних послуг, запровадження електронного урядування на різних рівнях і в різних підсистемах публічної влади тощо). Означені реформи комплексно і змістовно були проведені у таких країнах як Польща, Латвія, Чехія, Словаччина, Естонія, Італія, Португалія, Данія, Фінляндія та ін.

В Україні серед основних проблем, на вирішення яких спрямована реформа децентралізації, рух у напрямі формування спроможного місцевого самоврядування, можна виокремити такі:

1) катастрофічна зношеність теплових, каналізаційних, водопостачальних мереж, житлового фонду в цілому, а також ризик виникнення техногенних катастроф в умовах серйозної нестачі матеріально-фінансових ресурсів місцевого самоврядування;

2) складна демографічна ситуація у більшості територіальних громад (старіння населення, знелюднення сільських територій, відтік

значної частини молодих людей, перенаселеність окремих територій за рахунок вимушеного переселення та інші проблеми, пов'язані із втратою контролю над частиною території держави тощо);

3) неузгодженість, а часто й відрив місцевої політики (рішень, що приймаються відповідними органами та посадовими особами) щодо соціально-економічного розвитку з інтересами територіальних громад;

4) відсутність уніфікованого державно-правового регулювання форм місцевої партастисипативної демократії (за посередництвом законів, як передбачено Конституцією та профільним Законом), неспроможність і відсутність ініціативи членів територіальних громад щодо вчинення солідарних дій, спрямованих на захист своїх прав та інтересів, у співпраці з органами місцевого самоврядування і місцевими органами виконавчої влади та досягнення спільних цілей розвитку громади;

5) зниження рівня професіоналізму посадових осіб місцевого самоврядування, у тому числі, через слабку конкурентоспроможність органів місцевого самоврядування на ринку праці, зниження рівня престижності посад (насамперед зумовлено застарілістю законодавства й відсутністю достатніх фінансових та інших стимулів для розвитку муніципальної служби), що призводить до низької ефективності життєво важливих для громади рішень;

6) корпоратизація системи органів місцевого самоврядування, високий ступінь закритості і непрозорість їх діяльності, підвищення рівня корупції, що може призводити до зниження ефективності використання власних та залучених матеріально-фінансових ресурсів, зниження інвестиційної привабливості територій, зростання соціальної напруги;

7) надмірна централізація повноважень органів виконавчої влади та фінансово-матеріальних ресурсів, навіть з урахуванням змін у бюджетній та податковій сферах та ін.

Реформи, спрямовані на децентралізацію влади не були самоціллю, а мали за мету раціональний перерозподіл публічно-владних повноважень, фінансів та відповідальності. Питання децентралізації,

деконцентрації та деволуції були поставлені на перше місце і в унітарних, і у федеративних державах, і в державах із демократичним політичним режимом, і в тих, що перебували лише на старті тривалого шляху до утвердження демократичних принципів, засад та загальнолюдських цінностей.

При цьому, різняться не лише початкові умови впровадження нових принципів організації і здійснення влади, реалізації, гарантування і захисту прав і свобод людини і громадянина, а й усвідомлення представниками науки, громадянського суспільства, політичної сфери, органів публічної влади важливості вироблення єдиної концепції формування, становлення та розвитку спроможного з точки зору компетенції та компетентності, матеріально-фінансового та іншого ресурсного забезпечення місцевого самоврядування.

Йдеться, насамперед, про те, що означені вище зміни, як правило, стимулюються згори, тобто виходять від центральних органів державної влади. Проте, зарубіжні і вітчизняні теоретики і практики продовжують наголошувати на важливості зворотного: ініціативи, готовності до змін, взяття на себе відповідальності, підвищення рівня компетентності знизу, тобто від органів та посадових осіб місцевого самоврядування, представників територіальних колективів (комун, громад, муніципалітетів тощо). Адже ідеальною, з наукової точки зору, є модель, яка передбачає взаємний рух назустріч.

Четверта промислова революція, яка стала прогнозованим наслідком третьої, і передбачала введення електроніки та інформаційних технологій з метою автоматизації виробництва, за словами К. Шваба, невідомо чим обернеться для людства, але відповідь на цей новий виклик повинна бути комплексною і всеохоплюючою за участі стейкхолдерів на всіх рівнях, враховуючи представників публічного та приватного секторів, академічної спільноти та громадянського суспільства.

Як відомо, першій промисловій революції передувала так звана протоіндустріалізація. Період першої промислової революції розпочався в кінці XVIII – на початку XIX ст.ст. Найбільш серйозні зміни відбулися в галузях промисловості у вигляді механізації. Механізація

стала причиною того, що сільське господарство почало замінюватись промисловістю як основою нової економіки суспільства. Масовий видобуток вугілля, винахід парової машини та новий вид енергії, який вона дала змогу виробляти, стимулювали прискорення виробництва і розвиток економіки.

Другу промислову революцію світ переживає майже через століття. Технологічний прогрес у в галузях промисловості кінця XIX ст. зсприяв, у свою чергу, видобутку нових джерел енергії – електрики, газу та нафти. Як відомо, друга промислова революція стала передумовою винаходу двигуна внутрішнього згоряння. Крім того, під час другої промислової революції стрімко зріс попит на сталь, хімічний синтез і такі методи зв'язку, як телеграф та телефон. Винаходи автомобіля та літака на початку XX ст. стали причиною того, що до сих пір друга промислова революція вважається найважливішою.

Майже через століття, у другій половині XX ст. світ поринає у Третю промислову революцію, що спричинена появою нового джерела невикористовуваної на той час енергії – атомної енергії. Третя революція призвела до зростання важливості електроніки, телекомунікацій, комп'ютерів та відкрила двері для космічних експедицій, досліджень та біотехнологій. Такі винаходи, як програмовані логічні контролери (ПЛК) та роботи стали передумовами нової ери автоматизації високого рівня.

Індустрія 4.0 – четверта промислова революція. Ми переживаємо це щодня, і її масштаби поки невідомі. Індустрія 4.0 розпочалася на зорі третього тисячоліття з єдиним, що кожен використовує щодня – Інтернетом. Ми можемо побачити перехід від першої промислової революції, що має коріння в технологічних явищах, до Індустрії 4.0, яка розвиває світ віртуальної реальності, дозволяючи змінити закони фізики.

Світова економіка базується на названих вище революціях. Подібні програми та проекти впроваджуються повсюдно, і мають на меті допомогти людям скористатися благами четвертої революції у своєму повсякденному житті. У свою чергу, нормативно-правова основа організації і здійснення муніципальної влади в Україні в сучасному

вигляді була закладена у відповідних положеннях Конституції України, Законів України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про ратифікацію Європейської Хартії місцевого самоврядування», «Про статус депутатів місцевих рад», «Про місцеві державні адміністрації», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про органи самоорганізації населення», «Про асоціації органів місцевого самоврядування» тощо. Окремі аспекти організації та діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування врегульовані положеннями кодексів, підзаконних нормативно-правових актів. Крім того, місцеві ради, їх виконавчі органи, місцеві голови уповноважені приймати локальні правові, у тому числі, й нормативно-правові акти з питань виконання як власних (самоврядних), так і делегованих державою повноважень.

При цьому, напрями і логіка сучасної реформи децентралізації сьогодні (проведення якої збіглося в часі з Четвертою промисловою революцією), що були визначені Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, затвердженої Кабінетом Міністрів України 1 квітня 2014 року¹, стимулювали перегляд чинного законодавства у муніципальній сфері, зокрема, з урахуванням таких вихідних положень: передання повноважень від центру на місця; забезпечення переданих повноважень достатніми фінансовими ресурсами; визначення форм і меж контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування, а також забезпечення здійснення постійного внутрішнього контролю (аудиту).

З моменту затвердження Концепції було розроблено і прийнято нормативно-правову базу реформи, прийнято низку законів, які закладають фундамент для формування спроможного місцевого самоврядування, співробітництва громад. Одним з визначальних можна вважати Закон України «Про засади державної регіональної

¹ Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р.№ 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>.

політики»¹, яким визначено основні соціально-економічні, правові та інші засади державної регіональної політики, мету, принципи, рівні, об'єкти та суб'єкти державної регіональної політики, їх повноваження у цій сфері, фінансове забезпечення відповідних заходів, а також моніторинг їх реалізації.

У свою чергу, прийняття Законів України «Про співробітництво територіальних громад»², «Про добровільне об'єднання територіальних громад»³ заклали підвалини для майбутньої територіальної реорганізації, зокрема, шляхом визначення організаційно-правових засад співробітництва територіальних громад, принципів, форм, суб'єктів та сфер, механізмів такого співробітництва, його стимулювання, фінансування та контролю, а також врегулювання відносин, що виникають у процесі добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст, а також добровільного приєднання до об'єднаних територіальних громад, мету, суб'єктів ініціювання, а також суб'єктів прийняття рішень, проблеми фінансування тощо.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації мережі та функціонування центрів надання адміністративних послуг та удосконалення доступу до адміністративних послуг, які надаються в електронній формі»⁴ передбачено удосконалення та підвищення рівня якості адміністративних послуг, що надаються фізичним та юридичним особам, а також забезпечення таким чином надходження до бюджету.

Суттєвих змін зазнали положення Податкового та Бюджетного кодексів України в частині так званої фіскальної децентралізації

¹ Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 р. №156-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>.

² Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17.06.2014 р. № 1508-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text>.

³ Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015р. № 157-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>.

⁴ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації мережі та функціонування центрів надання адміністративних послуг та удосконалення доступу до адміністративних послуг, які надаються в електронній формі: Закон України від 03.11.2020 р. №943-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/943-20#Text>.

(зміни у структурі бюджетної системи у зв'язку зі змінами повноважень органів місцевого самоврядування). Зокрема, Законом України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України» (щодо реформи міжбюджетних відносин)¹ передбачено підвищення бюджетної та фінансової самостійності місцевих бюджетів, стимулювання громад до об'єднання та формування спроможних територіальних громад через механізм переходу бюджетів об'єднаних громад на прямі міжбюджетні відносини з державними бюджетом, розширення наявної дохідної бази місцевих бюджетів, децентралізація видаткових повноважень у соціально-культурній сфері та чіткий розподіл компетенції, сформований за принципом субсидіарності, запровадження нових видів трансфертів, встановлення нової системи вирівнювання за закріпленими загальнодержавними податками, спрощення процедури надання місцевих гарантій та здійснення запозичень від міжнародних фінансових організацій тощо. Законодавчі зміни також надали право органам місцевого самоврядування затверджувати місцеві бюджети незалежно від дати прийняття закону про Державний бюджет.

Відповідно Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи»², передбачаються суттєві зміни податкової системи, які впливають на усіх суб'єктів. Зокрема, об'єднані територіальні громади отримали повноваження та ресурси на рівні міст обласного значення, а на місцях залишилися надходження від таких податків та зборів, як податок на майно, єдиний податок, а також збір за місця для паркування транспортних засобів, туристичний збір.

При цьому, незважаючи на прийняття нових, а також перегляд низки чинних нормативно-правових актів, слід відзначити й певну непослідовність і безсистемність дій при формуванні та реформуванні

¹ Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин: Закон України від 28.12.2014 р. № 79-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79-19#Text>.

² Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи: Закон України від 28.12.2014 р. № 71-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/71-19#Text>.

ні національної системи законодавства у сфері місцевого самоврядування.

Це стосується як проблемних питань забезпечення здійснення реформи необхідними ресурсами, так і відсутності законодавчого вирішення проблем, що були і залишаються визначальними у сфері адміністративно-територіальної організації та здійснення публічної влади:

1) невирішеність питання адміністративно-територіального устрою на рівні закону;

2) зволікання із вирішенням питання щодо повноваження районних та обласних рад створювати власні виконавчі органи;

3) надмірність контрольних повноважень з боку органів державної влади за діяльністю органів місцевого самоврядування, що часто виражається у втручанні у їх законну діяльність;

4) відсутність достатньої матеріально-фінансової бази для надання різних видів публічних послуг органами місцевого самоврядування;

5) нестача кваліфікованих кадрів, а часто й недостатнє усвідомлення необхідності проводити підготовку, тренінги, інші заходи;

6) заполітизованість прийняття рішень на місцевому рівні, особливо враховуючи те, що вирішення потребують щоденні і, як правило, термінові життєво важливі для громади питання;

7) суттєве відставання в рівні соціально-економічного розвитку загалом, а також першочергова необхідність забезпечення першочергових мінімальних соціальних потреб, надання соціального захисту і супроводу тощо.

Одним із визначальних факторів формування спроможного місцевого самоврядування в усьому світі є, насамперед, ініціатива самих територіальних колективів, їх представників, а також широка підтримка, як з боку держави, так і з боку приватного сектору. Для цього необхідний час, оскільки сьогодні місцеве самоврядування сприймається представниками державної влади більше як інструмент присутності на місцях інтегрований для взаємодії з місцевими елітами, а не як інструмент не лише покращення умов життя людей та

якості надаваних послуг, а й реалізації місцевого потенціалу для покращення загальнодержавного економічного стану.

Так, зокрема, у США, Канаді, ФРН та інших країнах органи місцевого самоврядування відіграють важливу роль у розробці та реалізації цілей громади на майбутнє, формують рівень якості життя для членів територіальних колективів (громад), сприяють досягненню поставлених цілей, а також розвитку економіки в цілому. Здійсненню поставлених цілей сприяють місцеві плани, стратегії, інші локальні нормативно-правові акти, інвестиції в інфраструктуру, програми розвитку, публічні та соціальні послуги.

Окремо слід відмітити необхідність проведення наведених реформ в умовах економічної нестабільності та неможливості держави реалізувати частину закладених планів внаслідок відсутності фінансових ресурсів. В таких умовах місцеве самоврядування має брати на себе ініціативу щодо залучення міжнародних партнерів, фондів, в тому числі ЄБРР, європейського інвестиційного банку в контексті забезпечення європейських стандартів та продовження політики європейської інтеграції. На наш погляд, забезпечити високі результати та динамічний, збалансований регіональний та місцевий розвиток можливо лише завдяки тісній співпраці всіх рівнів влади та управління. При цьому, сьогодні як ніколи проявляються відірваність різних рівнів влади, нездатність сприймати і дослухатися до проблем та пропозицій одне одного тощо.

У свою чергу, до основних напрямів діяльності місцевих органів влади (на цей час місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування) у сфері регулювання соціально-економічного розвитку на регіональному та місцевому рівнях можна віднести:

1) участь у розробці та подальшому впровадженні не лише загальнонаціональних, а й регіональних та місцевих стратегій та програм розвитку;

2) сприяння та підтримка суб'єктів господарювання відповідної території, регіону в питаннях організаційно-методичного забезпечення, матеріально-технічної та консультативної допомоги (поступово запроваджуються нові підходи та механізми);

3) сприяння придбанню новітніх технологій та впровадження місцевих інноваційних проектів підприємств (в основному з ініціативи самих суб'єктів господарювання, за участю органів місцевого самоврядування);

4) сприяння розвитку інфраструктури (принаймні на цей час з великими труднощами зважаючи на триваючий процес реформування, у тому числі, й на медичну, освітню та інші реформи);

5) стимулювання виробництва нових видів продукції (зважаючи на суттєве зниження темпів світового економічного розвитку, у тому числі, й через загрозливі масштаби пандемії та інші загрози);

6) покращення ресурсного забезпечення шляхом фінансування з місцевих бюджетів та залучення інвестиційних ресурсів та ін. (лише в окремих громадах, за умов співпраці органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання, що мають інтерес).

Зважаючи на основи Четвертої промислової революції, а також на суттєве відставання темпів соціально-економічного розвитку як окремих територій, так і регіонів в Україні, не можна стверджувати про готовність органів місцевого самоврядування до нових викликів та потреб. Адже, як видається, серед означених вище проблем правового регулювання формування та розвитку спроможного місцевого самоврядування в Україні, можна виокремити відсутність ініціативи знизу, відсутність достатніх знань та фінансового забезпечення, технічних ресурсів для досягнення цілей та підтримання необхідного рівня якості життя.

Відтак, з урахуванням проведеного аналізу політико-правових основ формування та становлення спроможного місцевого самоврядування в Україні, можна окреслити такі перспективи його розвитку:

1) подальший перегляд чинного законодавства з урахуванням визначених цілей реформи децентралізації, а також в межах концепції індустрії 4.0., прийняття стратегій, планів, виділення фінансування (закладення у державних цільових програмах), забезпечення міжнародної підтримки;

2) формування потенціалу (спроможності) місцевого самоврядування за допомогою комплексу заходів, починаючи від навчання та

накопичення технічних знань, умінь та навичок до забезпечення сталого фінансування, створення мереж та розширення партнерства з метою спільного використання ресурсів задля вирішення спільних цілей, створення інноваційних інфраструктури спільного доступу, забезпечення належного правового супроводу питань регіонального співробітництва між громадами;

3) залучення до цього процесу не лише посадових і службових осіб місцевого самоврядування та органів державної влади, а й представників громадськості, некомерційних організацій, наукової спільноти, приватних структур, бізнесу;

4) активна участь і допомога так званих регіонів-лідерів територіям і регіонам з нижчим рівнем якості життя, надаваних публічних та соціальних послуг, перегляд механізмів перерозподілу частини місцевих податків для забезпечення рівномірного розвитку усіх регіонів (на практиці зарубіжних країн, наприклад, Балтії).

8. РОЛЬ ОСВІТИ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

В умовах посилення глобалізаційних викликів головною продуктивною силою суспільства і швидкого соціально-економічного відродження країн виступає людський капітал, який стає могутньою невід'ємною складовою будь-якої моделі інноваційного розвитку. З огляду на це традиційні фактори економічного прогресу потрібно розглядати лише у взаємозв'язку з людським капіталом. Їх органічний взаємозв'язок виступає запорукою зростання конкурентоспроможності країни, підвищення ефективності суспільного виробництва та виступає однією з ключових умов формування економіки знань.

Концепція людського капіталу розглядає інвестиції в людину як джерело економічного зростання не менш важливе, ніж традиційні капіталовкладення в технічний розвиток. Багато дослідників вважає людський капітал найціннішим ресурсом постіндустріального суспільства, оскільки він визначає темпи НТП, темпи економічного зростання, є передумовою нарощування конкурентоспроможності національної економіки¹. Формування людського капіталу – це процес створення продуктивних здібностей людини за допомогою інвестицій у конкретні процеси її життєдіяльності. Інвестування в людину здійснюється у двох напрямках: 1) вкладання фінансових коштів та ресурсів; 2) витрати часу та сили.

Інвестиції в людський капітал – це всі цілеспрямовані витрати на розвиток людини в грошовій або іншій формі (на освіту, охорону здоров'я, мобільність), які сприяють підвищенню продуктивних зді-

¹ Ларіна Я., Брацлавська О. Розвиток людського капіталу в умовах глобалізації: монографія. Київ: ВЦ «Академія», 2012. С. 13.

бностей, удосконаленню інтелектуального та професійного зростання людини, що приносить у майбутньому дохід як індивіду, так і суспільству в цілому. Як зазначає О. А. Грішнова, інвестиції в людський капітал мають певні особливості, які відрізняють їх від інших видів інвестицій, а саме:

1) віддача від інвестицій у людський капітал залежить безпосередньо від терміну його використання, тобто визначається часом, що залишився до закінчення працездатного періоду життя людини. Чим раніше зроблено інвестиції в розвиток людини, тим довше, за інших однакових умов, вони принеситимуть віддачу;

2) у порівнянні з інвестиціями в інші форми капіталу, інвестиції в людський капітал, за оцінками багатьох економістів, є найвигіднішими як для окремої людини, так і для суспільства в цілому;

3) характер, масштаби і види інвестицій у розвиток людини зумовлені історичними, національними, культурними особливостями і традиціями суспільства, менталітетом народу;

4) людський капітал зазнає фізичного та морального зносу. Але якщо у процесі використання людського капіталу постійно здійснюються додаткові інвестиції у безперервну освіту, здоров'я тощо, то його якісні й кількісні характеристики можуть покращуватися протягом майже всього життя людини;

5) вкладення в людський капітал дають тривалий за часом, значний за обсягом та інтегральний за характером економічний і соціальний ефекти;

6) не будь-які інвестиції в людину можна визнати економічно необхідними і суспільно доцільними. Якщо вони завдають шкоди суспільству і не сприяють розвитку людини, то їх не можна визнати інвестиціями в людський капітал¹.

Структура вкладень у людський капітал охоплює такі види інвестицій: витрати на освіту (вартість загальної і спеціальної освіти, формальна і неформальна освіта, витрати на навчання за місцем роботи); витрати на охорону здоров'я (фізичне і психічне здоров'я

¹ Людський капітал України: стан, проблеми, перспективи відтворення: монографія / В. М. Лич, І. К. Бондар, І. О. Лютий, О. А. Грішнова та ін.; за ред. В. М. Лича. Київ: КНУБА, 2009. Ч. I. С. 89.

людини); пошук інформації, міграція, мобільність; мотивація; НДДКР, інформатизація, інтелектуальні новації; екологія і здоровий спосіб життя; культура і дозвілля¹.

В Україні спостерігається незбалансованість розвитку людського капіталу. Люди, які мають високий рівень кваліфікації, через безробіття готові працевлаштуватись на низькооплачувану роботу, що негативно впливає на їх подальший професійний розвиток та неефективне використання людського капіталу. Збільшення інвестицій у людський капітал і підтримка їх на високому рівні є стратегічно необхідною умовою входження України в число розвинутих країн².

Освіта є основою формування людського капіталу, а інвестиції в освіту – джерело майбутнього доходу. Інвестиції в освіту підвищують рівень і обсяг знань людини, сприяють формуванню, трансформації і розвитку знань, підвищенню ефективності функціонування соціально-економічних систем. Інформація, знання і навички – вирішальні чинники ефективного ринку праці, конкурентоспроможності та економічного розвитку³.

Сьогодні інноваційний тип сучасного прогресу імперативно вимагає формування інноваційної людини з опорою насамперед на випереджальний розвиток освітньої і наукової сфер. Відставання від світових тенденцій у цих сферах негативно позначається на рівні людського потенціалу і капіталу, а відтак і на розвитку держави та суспільства загалом. Формування інноваційної людини, інноваційного людського потенціалу і капіталу в будь-якій країні відбувається за рахунок підвищення якості освітніх і наукових інститутів, рівня кваліфікації робочої сили. Зокрема, дослідження, проведені під егідою ЮНЕСКО, виявили, що освіта на 60 % впливає на рівень доходу людини, відтак на якість життя.

¹ Ларіна Я., Брацлавська О. Розвиток людського капіталу в умовах глобалізації: монографія. Київ: ВЦ «Академія», 2012. С. 27.

² Левчук О.В. Інвестиції в людський капітал як визначальний фактор розвитку сучасної економіки. *Ефективна економіка*. 2013. №1. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1712>.

³ Гізело О. І. Інвестиції в людський капітал як умова соціального розвитку України. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2015. №1. С. 12.

Система освіти, як і кожна суспільно-економічна сфера, базується на трьох основних складниках:

- 1) інституційна складова (насамперед, нормативно-правове забезпечення);
- 2) мережа закладів освіти, органи управління у сфері освіти, інші учасники освітньої діяльності, які забезпечують функціонування системи;
- 3) механізми та інструменти регулювання відносин між усіма зацікавленими сторонами¹

В сучасному глобалізованому й інформатизованому світі освіта набуває все більшого значення як вирішальний чинник суспільного прогресу й національної безпеки; стає важливою складовою всебічного розвитку людської особистості, поглиблення поваги до прав і свобод людини; виступає як основа соціального, економічного, духовного, інтелектуального та культурного розвитку суспільства і держави; перетворює і спрямовує життя суспільства, зберігаючи у ньому все те, що має цінність для людини; визначає стратегію і реалістичні умови розвитку суспільства, перетворюючи його із «суспільства сьогодні» на «суспільство завтра»; формує нове мислення громадян, нове бачення смислу життя. У такому контексті освіта виступає як один із засобів управління розвитком суспільства.

Освіта є специфічним видом діяльності у процесі навчання й виховання людини, засобом залучення до культури, засвоєння культурної спадщини, формування її суб'єктності. За умов функціонування освіти як соціального інституту цей вид діяльності набуває сталого, організованого характеру й становить собою організовану спільність індивідів, пов'язаних поміж собою спеціальними установами, які здійснюють навчання й виховання, трансляцію соціокультурних цінностей у системі дій і відносин².

Освіта має два виміри – широкий і вузький. У широкому розумінні це діяльність і результат засвоєння культурної спадщини і

¹ Кремень В. Г., Луговий В. І., Саух П. Ю. Освіта і наука – основа інноваційного людського розвитку. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2020. № 2(2). С. 2.

² Климова Г. П. Образование как феномен цивилизации: дис. ... д-ра филос. наук: 09.00.03 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 1997. С. 116.

професійного досвіду; у вузькому – набуття, розширення й оновлення знань, умінь і навичок. Як слушно зауважує О. Л. Сидоренко, «у вузькому, прагматичному аспекті продуктом освітньої індустрії є професіонал, здатний виконувати функції, необхідні для здійснення суспільного виробництва».¹

На думку Р. В. Шаповала, освіта зорієнтована на людину, на забезпечення її існування, розвитку й самореалізації; вона (а) є цінністю світової й національної культур, (б) допомагає людині оволодіти культурою свого народу на підставі врахування зв'язків з національними культурами інших народів і світової культури загалом, (в) сприяє адаптації людини до динамічно змінюваного соціуму, а також до професійної діяльності, (г) змінює статусно-рольові форми взаємодії людей, (д) оновлює арсенал знань і способів діяльності індивіда, (е) формує базис її науково-дослідницької діяльності, (є) залучає людей до інтегративної освітньо-науково-виробничої діяльності, (ж) надає досвід інтеграції навчальних, наукових, практичних знань і вмінь, відкриває значні потенційні можливості цього процесу, (з) розкриває сутність майбутньої професії, стабілізує потребу людини в її отриманні, сприяє прояву перспективи професійного розвитку й особистісного зростання людини.²

Стан освіти в державі є показником якості життя суспільства, а тому в багатьох економічно розвинутих країнах саме держава лишається головним суб'єктом, який утримує систему освіти й визначає стратегічні напрями її модернізації. Щоб визначити місце освіти в тій чи іншій економічній системі, необхідно насамперед виявити глобальні тенденції соціально-економічного розвитку суспільства. На розвиток системи освіти в сучасних умовах впливають такі чотири взаємопов'язані фактори: (1) швидкозмінність і швидкоплинність процесів суспільного розвитку; (2) соціально-економічні трансформації в суспільстві, які призвели до появи принципово нового для

¹ Сидоренко О. Л. Вища освіта: шляхи України у світовому вимірі: монографія. Харків: Основа, 2000. С. 31.

² Шаповал Р. В. Адміністративно-правове регулювання освітньої діяльності в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2011. С. 40.

нашої економіки й соціального буття явища – ринку праці; (3) процеси глобалізації, які відгукнулися інтеграційними тенденціями в світі; (4) інформаційний «вибух» у суспільстві, зумовлений появою нових інформаційних технологій і мультимедіа.

На сучасному етапі, коли індустріальна стадія цивілізації трансформується на постіндустріальну, інформація стає домінуючим чинником розвитку економіки, глибокої модифікації її структури. Формується нова економіка – інформаційна. Разом з тим, загальне, що властиве будь-якій галузі, – це люди, в їх індивідуальній неповторності. Саме тому особистісний розвиток людини повинен розглядатися як невід’ємна складова сучасного освітнього процесу.

Кожне суспільство відтворює себе через систему освіти, транслюючи наступному поколінню ті знання, уміння, навички, які дозволяють молодій людині включатись у структури суспільства, адаптуватися до їх змін, жити у суспільстві, реалізовувати себе як в особистісному, так і в професійному напрямках. З іншого боку, цивілізаційні тенденції розвитку, на думку В. Г. Кременя, ставлять нові вимоги перед людиною, а значить і перед освітою, що відіграє вирішальну роль у становленні кожної особистості¹. Сьогодні цілком очевидно, що без необхідної освіти людина не зможе забезпечити собі належних умов життя та реалізуватись як особистість, а також усвідомити й захистити свої права.

Відповідно до Закону України «Про освіту» метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору². У соціальному вимірі осві-

¹ Кремень В. Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум. Київ: Грамота, 2007. 576 с.

² Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38–39. Ст. 380.

та є домінуючою підсистемою суспільства, що (а) визначає рівень і якість розвитку економіки та праці, (б) виступає стратегічним ресурсом функціонування державних і політичних структур, (в) є фундаментальною засадою процесу соціалізації особистості¹.

Відповідно до ч. 1 ст. 53 Основного Закону країни кожному надано право на освіту. При цьому відповідно до ч. 3 цієї норми, держава забезпечує доступність і безоплатність професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання.

Система управління освітою має постійно вдосконалюватися, повинна модернізуватися модель управління через децентралізацію управління, налагодження взаємодії між відповідними державними органами, органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями, розвиток автономії навчальних закладів, посилення та постійне вдосконалення системи громадського освітянського самоврядування, розширення повноважень регіональних органів управління освітою.

Світовий досвід свідчить, що умовою подолання технологічного відставання країни є розвинена система генерації знань, заснована на ефективній національній освіті та потужних наукових дослідженнях і розробках. Для здійснення інноваційного прориву Україна має обґрунтувати та впровадити концепт освітньої і наукової пріоритетності, який означає, що процеси створення та розповсюдження продуктів науки і освіти як ключових драйверів збалансованого розвитку суспільства, економіки, людини, повинні отримати виняткову протекцію держави. Як справедливо заявляє І. Є. Таранов, що одні руїни залишаються від суспільства, де постійно зневажають освіту й науку. Природний талант, здібності людини, не пробуджені освітою, – гинуть. Лавиноподібно зростає відтік талановитої молоді, яка не хоче жити за межами цивілізації. Вироджується не тільки духовна й культурна самобутність, а й економічна й політична самостійність дер-

¹ Білоус О., Маслово-Лисичкіна Н. Глобалізація розвитку і соціальна безпека. Вісн. 2001. №5. С. 36.

жави. Інтелектуальна криза неодмінно виявляється джерелом усіх бід. Некомпетентність закріплюється на всіх рівнях і приносить чисельні негаразди народу. Лише люди інтелектуальної праці можуть і повинні захистити суспільство від невігластва, протиставити йому всі можливості правової демократичної держави й солідарності інтелектуальних сил¹.

У контексті реформування системи освіти в Україні, повністю поділяємо твердження О. В. Захарової, що досягнення стійкого інноваційного розвитку економіки України у найближчій перспективі залежить від спрямованості та взаємоузгодженості державної освітньої та промислової політики у напрямі створення умов для забезпечення достатнього рівня інтенсивності та ефективності інвестування у людський капітал². До того ж, всі структурні перетворення, які відбуваються у державі на мікро- і макроекономічному рівнях, повинні відповідати модернізації системи освіти з урахуванням вимог ринку праці, задоволення особистісних прагнень людей та потреб соціально-економічного розвитку країни³.

Провівши узагальнення досвіду країн світу та здобутків науковців О. В. Білецький зауважує, що задля відтворення і нагромадження інноваційного людського капіталу в Україні необхідно⁴:

– сприяти розвитку інноваційної культури за допомогою низки ініціатив, що спрямовані на відродження престижу науки в суспільстві, інформування населення про поширення інновацій, розвиток технологій, нові сфери знань і напрями підготовки кадрів для інноваційної діяльності;

– розширити взаємодію університетського, академічного та галузевого секторів науки, що дозволить налагодити ефективну співпра-

¹ Таранов І. Е. Интеллектуальный труд, наука и образование. Кризис в Украине: монографія. Харків: Фолио, 1994. С. 174.

² Захарова О. В. Управління інвестуванням у людський капітал: методологія, оцінка, планування: монографія. Донецьк: ДВНЗ ДонНТУ, 2010. 378 с.

³ Сахненко О. І. Роль людського капіталу на шляху становлення економіки знань. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. 2014. Вип. 150. С. 280.

⁴ Білецький О. В. Формування і використання людського капіталу в інноваційній економіці: дис. ... канд. економ. наук: 08.00.07. Вінниця, 2016. С. 161–162.

цю між суб'єктами всіх рівнів і досягти вищої результативності у провадженні інноваційної діяльності;

– удосконалити систему мотивації найманих працівників у сфері інноваційної діяльності шляхом розширення спектру матеріальних і нематеріальних стимулів;

– сприяти розвитку програм навчальної міграції й академічної мобільності населення шляхом максимального спрощення процедур участі вітчизняної талановитої молоді у міжнародних програмах стажування закордоном та запровадження преференцій для їх працевлаштування в Україні;

– сприяти створенню приватного бізнесу та некомерційних освітніх закладів, що надають послуги у сфері підготовки до конкурсів на отримання грантів, стипендій, а також ведуть роз'яснювальну роботу щодо специфіки організації міжнародного співробітництва та обміну персоналом в інноваційній сфері;

– стимулювати повернення вчених з-за кордону шляхом гарантування працевлаштування за фахом, забезпечення гідних умов та оплати праці й можливостей кар'єрного зростання.

Сьогодні уряди більшості європейських країн докладають значні зусилля для модернізації систем освіти на основі застосування цифрових технологій. Розвиток цифрової освіти ініціює появу нових освітніх практик, що в свою чергу сприяє трансформації освітньої системи в цілому. Галузь освіти, локалізована інституційними, тимчасовими і просторовими рамками, значно модернізується за рахунок упровадження цифрових технологій в освітній процес.

Україна також стала на шлях цифровізації (англ. *digitalization*), про що свідчить прийняття у 2018 році Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки¹. З її ухвалою наша держава розпочала свій рух у напрямку Четвертої промислової революції («*Fourth Industrial Revolution*»), про настання ери якої все частіше ведуть мову провідні вчені, бізнесмени та економісти. Платформи, подібні німецькій *Industrie 4.0*, існують у багатьох розвинених країнах. Відтепер до процесу долучилася й Україна.

¹ Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки: схвал. розпорядж. Каб. Міністрів України від 17.01.2018 р. № 67-р. *Офіційний вісник України*. 2018. № 16. Ст. 560.

Концепцією передбачається здійснення заходів щодо впровадження відповідних стимулів для цифровізації економіки, суспільної та соціальної сфер, усвідомлення наявних викликів та інструментів розвитку цифрових інфраструктур, набуття громадянами цифрових компетенцій, а також визначаються критичні сфери та проекти цифровізації, стимулювання внутрішнього ринку виробництва, використання та споживання цифрових технологій. Цифровізація – це насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливує інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює кіберфізичний простір.

Основна мета цифровізації полягає у досягненні цифрової трансформації існуючих та створенні нових галузей економіки, а також трансформації сфер життєдіяльності у нові більш ефективні та сучасні. Такий приріст є можливим лише тоді, коли ідеї, дії, ініціативи та програми, які стосуються цифровізації будуть інтегровані, зокрема в національні, регіональні, галузеві стратегії і програми розвитку.

Основними цілями цифрового розвитку є:

- прискорення економічного зростання та залучення інвестицій;
- трансформація секторів економіки в конкурентоспроможні та ефективні;
- технологічна та цифрова модернізація промисловості та створення високотехнологічних виробництв;
- доступність для громадян переваг та можливостей цифрового світу;
- реалізація людського ресурсу, розвиток цифрових індустрій та цифрового підприємництва.

Рушійною силою цифрової економіки є людський капітал, тобто знання, таланти, навички, вміння, досвід, інтелект людей.

У зв'язку із стрімким упровадженням цифрових технологій формування цифрових навичок громадян набуває особливого значення. Цифровізація та багатоформність на сьогодні є головними трендами на загальному ринку праці. Уміння використовувати цифрові технології в роботі поступово стає необхідним для більшості спеціалізацій та професій, тобто наскрізним або багатоплатформним. Завдяки ви-

користанню он-лайн та інших технологій громадяни можуть більш ефективно набувати знань, вмінь та навичок у багатьох інших сферах (наприклад, вивчати мови, предмети, опановувати професії).

Відповідно до Концепції цифровізація освіти є сучасним етапом її інформатизації, що передбачає насичення інформаційно-освітнього середовища електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливорює інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює кіберфізичний освітній простір. Цифровізація освіти залежить від об'єктивних умов та сучасних тенденцій розвитку інформаційного суспільства, до яких варто віднести такі:

- розвиток штучного інтелекту (Artificial intelligence), «машинне навчання» (Machine Learning), нейромережі (Artificial Neural Networks);

- забезпечення мобільності інформаційно-комунікаційної діяльності користувачів в інформаційному просторі (Mobility), подальший розвиток мобільно орієнтованих засобів та ІКТ доступу до електронних даних;

- широке запровадження технологій блокчейн (Blockchain) та криптовалют (Cryptocurrencies);

- розвиток технологій хмарних обчислень та віртуалізації, корпоративних, загальнодоступних і гібридних ІКТ інфраструктур, а також запровадження технології туманних обчислень (Cloud Computing and Virtualization, Private, Public and Hybrid Clouds, ICT-infrastructures, Fog Computing);

- розвиток телемедицини (Telemedicine);

- розроблення нових функцій доповненої реальності (Added Reality) і доступність обладнання для віртуальної реальності (Virtual reality);

- широке запровадження чат-ботів (Chat Bots) та віртуальних помічників (Virtual Assistants) – накопичення та опрацювання значних обсягів цифрових даних, формування та використання електронних інформаційних баз і систем (Big Data, Data Mining, Data Bases), зокрема, електронних бібліотек (Electronic Libraries, Repositories) та наукометричних баз даних (Scientometric Data Bases);

– розвиток користувальних характеристик Інтернету людей (Internet of People – IoP), розгортання топології широкосмугових високошвидкісних каналів електронних комунікацій (Broadband Communication Channels), систем формування ІКТ-просторів бездротового доступу користувачів до електронних даних (Cordless Access to Digital Data, WiFi, Bluetooth, Cellular Networks);

– формування Інтернету речей (Internet of Things – IoT), розвиток його програмно-апаратних засобів, зокрема мікропроцесорних, та інтеграційних платформ, для забезпечення налаштування, управління та моніторингу електронних пристроїв за допомогою сучасних телекомунікаційних технологій;

– розвиток робототехніки (Robotics), робото технічних систем, зокрема, 3D-принтерів і 3D-сканерів;

– розвиток індустрії виробництва програмних засобів (Software Development Industry), зокрема, видання електронних освітніх ресурсів;

– забезпечення сумісності ІКТ-засобів та ІКТ-додатків, побудованих на різних програмно-апаратних платформах (Compatibility);

– розвиток мереж постачальників ІКТ-послуг (ринку ІКТаутсорсерів), передусім хмарних сервісів (Cloud Services), та мережі Центрів опрацювання даних (Computing Center Network);

– розвиток систем захисту даних в інформаційних системах та протидія кіберзлочинності (Data Security and Counteraction of Cybercriminality).

Основними напрямками цифровізації освіти відповідно до Концепції є:

– створення освітянських ресурсів і цифрових платформ з підтримкою інтерактивного та мультимедійного контенту для загального доступу закладів освіти та учнів, зокрема інструментів автоматизації головних процесів роботи навчальних закладів;

– розроблення та впровадження інноваційних комп'ютерних, мультимедійних та комп'ютерно орієнтованих засобів навчання та обладнання для створення цифрового навчального середовища (мультимедійні класи, навково-дослідних STEM-центрів лабораторії, інклюзивні класи, класи змішаного навчання);

– організація широкосмугового доступу до Інтернету учнів та студентів у навчальних класах та аудиторіях в закладах освіти всіх рівнів;

– розвиток дистанційної форми освіти з використанням когнітивних та мультимедійних технологій.

Підвищення рівня та якості знань, формування сучасних навичок та компетентностей, навчання здобувати інформацію, спілкування іноземними мовами, індивідуальні програми навчання, впровадження нових предметів, підготовка до професій майбутнього та водночас цікаве і захопливе навчання є головними завданнями реформи освіти конкурентоздатної країни та суспільства¹.

Сьогодні розвиток цифрового середовища та глобальної мережі охоплює практично всі сфери життя. Орієнтиром, зокрема, у прийнятті на роботу є володіння людиною цифровими навичками, які дають можливість швидко й ефективно виконувати поставлені завдання, бути успішною та використовувати потенційні можливості. Тому особливого значення в системі освіти набуває питання, як забезпечити навчальний процес відповідними навчально-методичними засобами та навчальними програмами, щоб школа, університет, викладач і система підвищення кваліфікації викладачів відповідала сучасним глобальним і національним викликам й надавала сучасну підтримку у сфері цифрових технологій, розвивала та формувала сучасні цифрові компетенції.

Як зазначається у звіті експертів Всесвітнього економічного форуму в Давосі «Готовність до майбутнього виробництва»², для таких держав, як Україна, зосередитися на цифровізації – правильний і єдиний спосіб скоротити настільки відчутний розрив у міжнародних показниках порівняно з іншими країнами світу. Як констатують вітчизняні експерти, інвестиції в бізнес інновацій, розвиток технологічної бази та інфраструктури, фінансування великих інженерних проєктів дасть змогу здійснити приголомшливий прорив³.

¹ Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: розпорядження КМУ від 17.01.2018 р. № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text>.

² Digital Transformation Initiative (DTI). URL: <http://reports.weforum.org/digital-transformation>.

³ Виклики і ризики. Безпековий огляд ЦДАКР. № 4 (91). URL: www.cacds.org.ua.

В останні роки в напрямі реформування освіти у багатьох економічно розвинених державах відбулася розробка ключових документів, що стали орієнтирами для освітян, серед яких розроблена та представлена в країнах ЄС Рамка цифрової компетентності для громадян 2.0 (*Digital Competence Framework for Citizens 2.0*)⁸. Побудована вона на основі досвіду багатьох держав та вміщує опис основних галузей у сфері цифрової компетентності, якими має володіти сучасний громадянин. Це такі сфери: інформація та цифрова грамотність, комунікація та співробітництво, створення цифрового контенту, безпечність розв'язання проблем. Рамка цифрової компетентності 2.0 включає такі рівні: базовий користувач, незалежний користувач, професійний користувач.

Європейською спільнотою проведено значну роботу щодо створення потенціалу для цифрової трансформації освіти та навчання, зокрема для зміни вимог до навичок та компетентностей для громадян. Робота була зосереджена на розробці рамок цифрової компетентності для громадян (DigComp), для педагогів (DigCompEdu), для освітніх організацій (DigCompOrg) та для споживачів (DigCompConsumers). У 2016 р. була опублікована система підходів до відкритих вищих навчальних закладів (OpenEdu), а також рамка підприємницької компетентності (EntreComp). Додаткові дослідження європейською спільнотою були проведені в галузі обчислювального мислення (CompuThink) та навчання аналітики і масове відкриття онлайн-курсів (MOOCs) (MOOCNowledge, MOOCs4inclusion).

Важливий аспект – приєднання рамки до системи Europass, що дає змогу тим, хто працює/навчається та оцінює власну цифрову компетентність і наводити результати цієї оцінки (приклад – блок компетентності, що присвячений оцінюванню даних, інформації та цифрового контенту). Зокрема, особа повинна вміти аналізувати, порівнювати та критично оцінювати достовірність і надійність джерел даних, інформації та цифровий контент; аналізувати, тлумачити та критично оцінювати дані, інформацію та цифровий контент)¹.

¹ Europass – інструмент для оцінювання цифрової компетентності/ URL: <https://ec.europa.eu/jrc/en/digcomp/digital-competence-framework>.

Згідно з експертними оцінками до 2030 р. від 75 до 375 млн працівників, які складають від 3 до 14 % світової робочої сили, будуть змушені змінити свою професію. Стає актуальним мислити не стільки з точки зору робочих місць, скільки з точки зору навичок і пристосовувати ці навички до потреб ринку праці. Крім того, оскільки технології розвиваються з безпрецедентною швидкістю, програми навчання цифровим навичкам повинні постійно оновлюватися, щоб забезпечити найбільш важливі професійні навички для дорослих учнів. Традиційні громадські центри, наприклад бібліотеки, можуть забезпечувати нові навчальні програми для членів общини. Наприклад, у рамках Національної стратегії безперервного навчання (2014–2020 років) у Болгарії бібліотеки забезпечують навчання цифровим навичкам різних соціальних груп. У Польщі Управління електронних комунікацій організує курси кодування для посилення формування творчого і аналітичного мислення¹.

Упровадження системи навчання професійним цифровим навичкам, таким як кодування, аналіз даних і навички електронного бізнесу, може допомогти молодим людям скористатися новими можливостями, пропонуваними на ринку праці.

Виходячи із законодавчо визначених повноважень, найбільший вплив на розвиток сфери цифрових компетенцій мають Міністерство освіти і науки України та Державне агентство з питань електронного урядування, які мають відігравати найважливішу роль у формуванні відповідних навчальних програм та формувати нові тенденції в системі освіти, спрямовані на підвищення рівня цифрової грамотності населення. Так, на законодавчому рівні закріплені такі функції, виконання яких безпосередньо або потенційно стосується сфери цифрових навичок та компетенцій (відповідно до Положення про Міністерство освіти і науки України²): визначення стратегії підготовки

¹ Овладение цифровыми знаниями для использования существующих и новых технологий с особым акцентом на гендерной и молодежной проблематике: доклад Генерального секретаря. Комиссия по науке и технике в целях развития. Двадцать первая сессия, Женева, 14–18 мая 2018 г. Пункт 3 б) предварительной повестки дня. Организация Объединенных Наций.

² Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України: постанова Каб. Міністрів України від 16.10.2014 р. № 630. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-%D0%BF>.

фахівців з вищою освітою; визначення середньої, позашкільної, професійно-технічної і вищої освіти, інклюзивного навчання та освіти протягом життя; проведення аналітично прогностичної діяльності у сфері вищої освіти, визначення тенденцій її розвитку, формування стратегічних напрямів розвитку вищої освіти з урахуванням науково-технічного прогресу та інших факторів, узагальнення, систематичне відстеження та аналіз потреб вітчизняного ринку праці, внесення пропозицій щодо обсягів і напрямів державної підтримки моніторингу якості освіти; розробка та затвердження державних освітніх стандартів із конкретних професій; розробка державних стандартів освіти, а також стандартів вищої освіти та стандартів освітньої діяльності. Безпосередньо завданнями у сфері цифрових навичок та компетенцій на найближчу перспективу, що закріплені за МОН України на законодавчому рівні (відповідно до Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 рр.), є розробка програми впровадження цифрових спеціальностей у відповідні навчальні програми профільних навчальних закладів; розвиток цифрових навичок громадян та модернізація систем дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійної (професійно-технічної), неформальної освіти, вищої освіти та освіти дорослих і створення відповідних стимулів для розвитку.

Функції, закріплені на законодавчому рівні, виконання яких прямо або опосередковано стосується сфери цифрових навичок та компетенцій (відповідно до Положення про Державне агентство з питань електронного урядування України¹): розробка і здійснення разом з іншими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування заходів щодо розвитку інформаційного суспільства; розробка методологічного забезпечення у частині використання комп'ютерних мультимедійних технологій у процесі викладання предметів та дисциплін; утілення принципу «освіта протягом життя», удосконалення навчальних планів, відкриття нових спеціальностей; забезпечення вільного доступу до засобів інформаційно-комуніка-

¹ Про затвердження Положення про Державне агентство з питань електронного урядування України: постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 р. № 492. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/492-2014-%D0%BF#n8>.

ційних технологій та інформаційних ресурсів, особливо у сільській місцевості та важкодоступних населених пунктах; підвищення рівня комп'ютерної грамотності населення, зокрема пенсіонерів, малозабезпечених осіб та осіб, що потребують соціальної допомоги та реабілітації; створення умов для оволодіння усіма випускниками шкіл комп'ютерною грамотністю.

Проте реальність така, що, на думку експертів, «в Україні не існує бачення та жодної державної ініціативи, програми, стратегічного документа, спрямованих на створення комплексної національної системи розвитку цифрової грамотності. Також на державному рівні відсутні інструменти моніторингу та оцінки цифрових компетенцій. Відсутність комплексної методології для проведення необхідних досліджень ситуації у сфері розвитку цифрових навичок і компетенцій унеможливорює розробку методології вимірювання та впровадження незалежної сертифікації рівня цифрових навичок відповідно до потреб ринку праці. Методика збирання статистичних даних державними органами статистики є не дуже досконалою для проведення належного аналізу ситуації у сфері розвитку цифрових навичок і компетенцій. Таким чином, означена галузь є однією з найбільш нерегульованих у сфері гармонізації цифрових ринків»¹. Отже, за відсутності сформованої та виваженої політики в цьому напрямі сфера цифрових компетенцій в Україні розвивається хаотично та переважно окремо від формальної освіти, що суттєво впливає як на якість формування людського капіталу, так і на можливість його реалізації².

Для створення дійсно сприятливого інноваційного середовища в країні і в кожній організаційній інституції потрібне значне поширення базових знань про сучасні інноваційно-технологічні процеси в

¹ Проблеми та перспективи гармонізації цифрового ринку України з ринками ЄС та країн СхП: аналіт. звіт. URL: <https://www.civicsynergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Problemy-ta-perspektyvygarmonizatsiyi-tsyfrovogorynku-Ukrayinyz-rynkamy-YES-ta-krayin-ShP.pdf>.

² Куйбіда В. С., Петроє О. М., Федулова Л. І., Андрощук Г. О. Цифрові компетенції як умова формування якості людського капіталу: аналіт. зап. Київ: НАДУ, 2019. 28 с.

умовах здійснення цифрової трансформації (цифровізації). Це підвищує ступінь сприйняття інновацій у соціальному й економічному аспектах, забезпечує довіру до інноваційних програм уряду, мотивацію у працівників. Проголошена стратегічна мета держави у напрямі підвищення якості професійної освіти та її інтеграції у світовий освітянський простір, збільшення частки витрат на модернізацію та цифровізацію має сприяти формуванню сучасного знанневого сектору господарства як основи та первинної ланки в загальній системі соціально-економічного розвитку країни і досягнення на базі цього економічного зростання, формування та реалізації людського капіталу.

Держава повинна стати, з одного боку, прикладом успішних інновацій для громадян, некомерційних організацій і бізнесу, з другого – забезпечити сприятливе середовище для інновацій, що, на нашу думку, неможливо без сприйняття системою державного управління реальності цифрової економіки через свою повсякденну діяльність. Терміново має бути розроблена і апробована концепція базової моделі цифрових компетенцій і ключових цифрових компетенцій, що забезпечують ефективну взаємодію бізнесу, освіти і суспільства в умовах цифрової економіки й ураховують актуальні і гострі теми: основні тренди і визначення можливих сценаріїв розвитку системи вищої освіти в умовах цифровізації, сучасні вимоги до державного управління і компетенції державних службовців, що формуються в освітніх програмах, кращі практики підготовки державних публічних і муніципальних службовців та ін.¹

Сучасна вітчизняна освіта й наука в контексті збалансованого людського розвитку мають відповісти на три ключових виклики:

- підвищення якості людського потенціалу і капіталу в умовах надшвидких технологічних змін;
- створення освітньо-наукової основи для масштабної технологічної модернізації, цифрової трансформації і підвищення продуктивності праці;

¹ Куйбіда В. С., Петроє О. М., Федулова Л. І., Андрощук Г. О. Цифрові компетенції як умова формування якості людського капіталу: аналіт. зап. Київ: НАДУ, 2019. 28 с.

– забезпечення соціальної стійкості в умовах високої невизначеності майбутнього й прискорених змін в економіці та житті суспільства.

Як зазначає С. Шкарлет, цифровізація освіти – один із пріоритетів МОН розвитку можливостей дистанційного навчання. Тому з-поміж ключових завдань для нас на 2021 рік є затвердження Концепції цифрової трансформації освіти і науки, забезпечення закладів освіти цифровою інфраструктурою, розвиток Всеукраїнської школи онлайн, модернізація державного електронного журналу та підвищення рівня цифрової компетентності педагогічних працівників¹.

Пріоритетними заходами для цифрової трансформації суспільства і розвитку комп'ютернотехнологічної платформи освіти і науки України, на переконання В. Ю. Бикова, є:

– розроблення й впровадження на державному рівні процедур забезпечення необхідних рівнів досконалості електронних освітніх ресурсів, їх рецензування, стандартизації та сертифікації, створення відповідних національних стандартів, їх гармонізація з міжнародними;

– локалізація й впровадження міжнародних і європейських стандартів серії «Інформаційні технології для навчання, освіти і тренінгу» та розроблення стандартів цифрових компетентностей суб'єктів освітнього процесу;

– розроблення та впровадження програми підвищення обізнаності громадян з питань інформаційної безпеки, кібербезпеки та захисту конфіденційної інформації, зокрема персональних даних, протидії загрозам їх несанкціонованого використання;

– створення технологічної інфраструктури загальноосвітніх навчальних закладів, закладів позашкільної освіти та управлінь освітою, зокрема на основі хмарних технологій;

– посилення змістової лінії програмування у навчанні інформатики учнів старшої школи, які обрали фізичний, математичний чи інформаційно-технологічний профіль;

¹ Цифровізація освіти, досвід регіонів, актуальність для позашкільля – відбулась онлайн-сесія щодо дистанційного навчання. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/cifrovizaciya-osviti-dosvid-regioniv-aktualnist-dlya-pozashkillya-vidbulas-onlajnsesiya-shchodo-distancijnogo-navchannya>.

– розроблення механізмів мотивації наукових, науково-педагогічних та педагогічних працівників, зокрема їхнього фінансового заохочення, до педагогічно виваженого і доцільного використання сучасних ІКТ в освітньому процесі та створення електронних освітніх ресурсів;

– забезпечення закладів освіти, насамперед ЗЗСО, інформаційно-дидактичними та навчально-методичними матеріалами відповідно до чинних навчальних програм щодо використання комп'ютеризованого навчального обладнання та системне розроблення і широке впровадження педагогічно виважених методик використання сучасних ІКТ в освіті¹.

На думку А. Ю. Іщенко, одним із головних засобів цифровізації освіти є створення Національної платформи цифрової освіти (НПЦО). Оскільки, реалізація попереднього етапу – створення та введення в дію Національної освітньої електронної платформи, зазнала невдачі. Додаткової актуальності завдання створення НПЦО набуло в умовах пандемії: якби Національна платформа діяла, більшості проблем, пов'язаних з організацією дистанційної освіти, можна було б уникнути. З огляду на це, нагально необхідним є перезавантаження проекту та його реалізація з урахуванням допущених помилок та виявлених недоліків.

Вирішення зазначеного завдання, на думку А. Ю. Іщенка, потребує здійснення наступних кроків. Зокрема, Міністерству освіти і науки України із залученням Міністерства цифрової трансформації України, представників фахових спільнот та громадських організацій слід:

– створити спеціалізований підрозділ (департамент) цифрової освіти, функцією якого є формування державної освітньої політики за відповідними напрямками для ефективної модернізації освітньої системи;

¹ Биков В. Ю. Цифрова трансформація суспільства і розвиток комп'ютерно-технологічної платформи освіти і науки України: *Інформаційно-цифровий освітній простір України: трансформаційні процеси і перспективи розвитку*: матеріали методолог. семінару НАПН України. (м. Київ, 4 квіт. 2019 р.) / за ред.: В. Г. Кремена, О. І. Ляшенка. Київ, 2019. С. 26.

– забезпечити умови для оптимальної взаємодії між основними сторонами процесу створення і застосування електронного освітнього контенту – освітянами, видавцями, ІТ-професіоналами;

– розробити та ухвалити «Концепцію розвитку цифрової освіти в Україні», нове «Положення про Національну платформу цифрової освіти» з урахуванням недоліків, виявлених на попередньому етапі;

– розробити нормативні документи щодо стандартів електронних підручників, цифрових навчальних матеріалів та освітніх сервісів;

– реалізувати проект створення НПЦО, забезпечити користувачів Національної платформи якісним і сучасним цифровим освітнім контентом, розпочати ліквідацію наявної нині суперечності між відносно високим рівнем цифрової матеріальної бази в освіті та браком якісного і сучасного цифрового освітнього контенту¹.

Як бачимо, актуальним і перспективним напрямом розвитку вітчизняної системи освіти є її цифровізація, тобто впровадження в освітній процес на всіх рівнях сучасних інформаційно-комунікаційних технологій з метою розвитку в молоді навичок XXI ст. (в тому числі – аналізу достовірності отримуваної інформації, застосування критичного мислення), максимального використання в навчальних цілях різноманітного мультимедійного контенту, інтенсифікація освітнього процесу за рахунок застосування інтерактивних методів навчання.

Цифровізація освіти сьогодні виступає однією з пріоритетних задач, яка дозволить нашій державі з упевненістю рухатися у напрямку Четвертої промислової революції. Питання цифровізації освіти ще більше загострилося через пандемію коронавірусу COVID-19, карантинні заходи та необхідність дистанційного навчання. Цифрові технології роблять освітній процес мобільним, диференційованим та індивідуальним. При цьому вони не замінюють викладача, а гармонійно доповнюють його. Заняттям, що побудовані на засадах використання цифрових технологій, властиві адаптивність, керованість,

¹ Іщенко А. Ю. Національна платформа цифрової освіти як пріоритетний інструмент оновлення вітчизняної освітньої системи. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-05/cyfrova-osvita.pdf>.

інтерактивність, поєднання індивідуальної та групової роботи, а також часова необмеженість навчання. Крім того, цифрові технології надають ряд нових можливостей, як для викладачів так і для студентів, зокрема: отримання задоволення від захопливого процесу спілкування і пізнання; автоматизація більшої частини викладацької роботи, вивільняючи час на пошук, спілкування, самовдосконалення, індивідуальну роботу зі студентами; забезпечення зворотного зв'язку; відчуття студентів зі слабкою підготовкою в ролі лідера, що загалом сприяє успіху всієї академічної групи; корекція індивідуального розвитку майбутніх фахівців; підвищення ефективності управління освітнім процесом та освітою у цілому.

На сьогоднішній день цифровізація вже відіграла важливу роль у сфері освіти і науки України. Як зазначає Міністр освіти і науки України С. Шкарлет, «наша ціль – щоб всі освітні послуги стали більш доступними та контрольованими. Реалізація проектів (цифровізація дошкільної, загальної середньої та позашкільної освіти (e-Школа); цифровізація вищої, фахової передвищої та професійної освіти (e-Університет); цифровізація фінансування та послуг у сфері науки (e-Наука)) передбачає впровадження цифрових сервісів в освіту і науку, автоматизацію освітніх та управлінських процесів»¹.

Таким чином, немає сумніву в тому, що світ цифрових технологій, в який ми входимо, – це не лише новий логічний етап розвитку технологічної сфери людства, а й усїєї існуючої правової та соціально-політичної реальності. Поки ще не існує загальноприйнятих і гармонізованих визначень та правових дефініцій, однак цифрові технології вже стрімко захоплюють плацдарми для наступу. Цифровізація стає найважливішим фактором економічного зростання економіки будь-якої країни і взагалі є сучасним трендом розвитку².

¹ МОН активно долучається до проектів цифрової трансформації. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-aktivno-doluchayetsya-do-proyektiv-cifrovoyi-transformaciyi>.

² Соснін О. Цифровізація як нова реальність України. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/tsyfrovizatsiya-yak-nova-realnist-ukrayiny/>.

Колектив авторів:

- Євген Миколайович Білоусов* – п. 6;
Роман Петрович Бойчук – п. 5;
Ігор Вячеславович Борисов – п. 1;
Наталія Миколаївна Ванярячук – п. 8 (співавт. *О. М. Ярошенко*);
Наталія Миколаївна Внукова – п. 2;
Ольга Олександрівна Дмитрик – п. 3 (співавт. *К. О. Токарева, А. С. Колісник*);
Анна Сергіївна Колісник – п. 3 (співавт. *О. О. Дмитрик, К. О. Токарева*);
Марина Олександрівна Петришина – п. 7;
Катерина Олегівна Токарева – п. 3 (співавт. *О. О. Дмитрик, А. С. Колісник*);
Ганна Миколаївна Шовкопляс – п. 4;
Олег Миколайович Ярошенко – п. 8 (співавт. *Н. М. Ванярячук*).

Наукове видання

**Білоусов Євген Миколайович
Борисов Ігор Вячеславович
Внукова Наталія Миколаївна
та ін.**

КОНЦЕПЦІЯ «ІНДУСТРІЯ 4.0»: ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ І ОКРЕМІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Монографія

за редакцією С. В. Глібка

Формат 60×84¹/₁₆, Гарнітура Minion. Обл.-вид. арк. 10,25.

НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
61002, Харків, вул. Чернишевська, 80
Тел.: (057) 700-06-64
E-mail: ndipzir@gmail.com
Сайт: ndipzir.org.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 4814 від 17.12.2014 р.